

А.Г. ГАРКУША

В.В. ЛЕНЬ

**ПОБОЇ І МОРДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРАВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ**

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ДНІПРОВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

А.Г.ГАРКУША

В.В.ЛЕНЬ

**ПОБОЇ І МОРДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРАВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ**

Монографія

Дніпро – 2018

УДК 343.615.2

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 7 від 29 березня 2018р.)*

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
(протокол № 2 від 13 лютого 2018 р.)*

Рецензенти:

Литвинов О.М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, начальник кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ;

Холод Р.С. – кандидат юридичних наук, суддя Комунарського районного суду м. Запоріжжя;

Шаблистий В.В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Гаркуша А.Г., Лень В.В.

Побої і мордування у кримінальному праві та законодавстві: монографія / А.Г. Гаркуша, В.В. Лень. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 129 с.

У монографії висвітлено питання побоїв і мордувань у кримінальному праві та законодавстві, зокрема соціально-правова обумовленість, юридичний аналіз складу злочину, зарубіжний досвід деяких країн та окремі інші. Викладено відповідні пропозиції.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) юридичних факультетів, юридичних навчальних закладів, співробітників МВС, СБУ, прокуратури та суддів, а також правозахисників і усіх, хто цікавиться зазначеною проблематикою.

ISBN 978-617-645-299-7

©Гаркуша А.Г., В.В.Лень, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ	
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА	
ПОБОЇ І МОРДУВАННЯ	
1.1 Генезис встановлення кримінальної відповідальності за побої і мордування	8
1.2 Підстави та принципи криміналізації побоїв і мордувань	24
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ	
ПОБОЇВ І МОРДУВАНЬ	
2.1 Об'єкт побоїв і мордувань.....	33
2.2 Об'єктивна сторона побоїв і мордувань.....	47
2.3 Суб'єкт побоїв і мордувань	62
2.4 Суб'єктивна сторона побоїв і мордувань	72
РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ	
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОБОЇ І МОРДУВАННЯ	
3.1 Форми реалізації кримінальної відповідальності за побої і мордування	85
3.2 Зарубіжний досвід правового регулювання кримінальної відповідальності за побої і мордування	94
ВИСНОВКИ	109
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	113

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АР	автономна республіка
ВР	Верховна Рада
ЗМІ	засоби масової інформації
ПК	пенітенціарний кодекс
РНК	Рада Народних Комісарів
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
РФ	Російська Федерація
КК	Кримінальний Кодекс
КНР	Китайська Народна Республіка
ОВС	органи внутрішніх справ
ПВС	Пленум Верховного Суду
ст.	стаття, століття (залежно від змісту тексту)
ст. ст.	стаття
США	Сполучені Шати Америки
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ч.	частина
ППВСУ	постанова Пленуму Верховного Суду України
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
ООН	Організація об'єднаних націй
ДСА	Державна судова адміністрація
Правила	Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень

ВСТУП

Конституція України у ст. 3 закріпила одне з головних гуманістичних надбань людства – людину, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпеку проголошено найвищою соціальною цінністю в державі.

Адже держава демократичної орієнтації, як організований апарат, механізм управління суспільством, має відношення до усього, що відбувається на її території [46,с.337]. Таке положення Основного Закону вимагає його закріплення та реалізації в усій системі права та законодавства. Особливе місце в цій системі відведено кримінальному праву, оскільки завданням КК України є правове забезпечення охорони закріплених в Конституції цінностей, а також запобігання злочинам.

Загальновідомим є той факт, що недотримання принципу невідворотності кримінальної відповідальності породжує відчуття безкарності, яке детермінує вчинення нових, як правило більш тяжких, злочинів. Вітчизняний законодавець врахував це, встановивши у Розділі II Особливої частини КК України відповідальність за злочини проти життя та здоров'я людини різного ступеня тяжкості, адже належна реакція правоохоронних органів та судів на посягання на здоров'я людини, зокрема і незначні, є дієвим заходом запобігання вчиненню інших небезпечних насильницьких злочинів.

Одним з таких злочинів невеликої тяжкості є побої і мордування (хоча формально мордування є злочином середньої тяжкості), відповідальність за який передбачено у ст. 126 КК України. Сучасна судова практика застосування цієї кримінально-правової норми характеризується досить стійкими негативними тенденціями.

За офіційними даними ДСА України, протягом 2008 р. – 2016 р. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 126 КК України, засуджено 1035 осіб, за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 126 КК України – 92 особи. У розрізі років за побої: 2008 р. – 48 осіб, 2009 р. – 46 осіб, 2010 р. – 68 осіб, 2011 р. – 64 особи, 2012 р. – 42 особи, 2013 р. – 357 осіб, 2014 р. – 222 особи, 2015 р. – 131 особа, 2016 р. – 57 осіб; за аналогічними параметрами за мордування: 15, 15, 4, 3, 16, 11, 18, 12 та 4 особи відповідно.

Не може не привернути на себе увагу той факт, що до вступу в дію нового КПК України щорічно за даний злочин засуджувалося декілька десятків людей, тоді як надалі цифри почали сягати кількох сотень. Особливо яскраво це простежується на кількості засуджених за легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК України) – якщо до 2013 р. щорічно засуджувалося від 1000 до 1600 осіб, то вже у 2013 р. їх кількість вже більше сімох тисяч, хоча потім намітилася тенденція до незначного зменшення. На думку 93% опитаних працівників правоохоронних органів

та суддів, причини такої ситуації штучно створено КПК України, введення в дію якого значно ускладнило розкриття та розслідування більшості злочинів та вимусило зосередити увагу на ст. 125 та ст. 126 КК України з тим, щоби хоч якось досягти належної ефективності роботи.

Слід зазначити, що дії, які утворюють склад побоїв і мордувань, можуть призвести до наслідків, передбачених іншими статтями КК України, а відсутність їх чіткого визначення як у ст. 126 КК України, так і у Правилах, призводить до неоднакового тлумачення, суттєвих розбіжностей і, як наслідок, до неналежної кримінально-правової охорони здоров'я людини через значні правозастосовні проблеми.

Проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я людини завжди перебувають у сфері наукових інтересів вчених. Серед них слід відзначити праці П.Андрушка, М.Бажанова, А.Байлова, О.Бандурки, Ю.Бауліна, П. Берзіна, В.Борисова, Б.Головкіна, Н.Гуторової, В.Грищука, О.Дудорова, О.Костенка, М.Коржанського, О.Литвинова, В. Мисливого, А.Музики, В.Навроцького, М.Панова, Є.Письменського, В.Сташиса, А.Савченка, Є. Стрельцова, С.Тарарухіна, В. Тація, Г.Телесницького, В.Тихого, В.Тулякова, В.Тютюгіна, Є.Фесенка, П.Фріса, М. Хавронюка, В.Шаблістого, Н.Ярмиш та ін. В Україні дисертаційне дослідження з цього питання здійснив О. Грищенко (Харків, 2014 р.), приділивши основну увагу кримінально-правовій характеристиці складу злочину, передбаченого ст. 126 КК України (поза увагою автора залишилися форми реалізації кримінальної відповідальності за побої і мордування та деякі інші питання) та О.Лахова захистила дисертацію за темою «Кримінальна відповідальність за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань».

Зарубіжна наука за вказаною проблематикою представлена дисертаційними дослідженнями: Е. Багун (Оренбург, 2007), Є. Булавіна (Ставрополь, 2009), В.Веніамінова (Саратов, 2005), А.Дашиєвої (Іркутськ, 2009), С.Дерябіна (Москва, 1999), П.Кабанова (Москва, 2006), Є. Пестеревої (Тюмень, 2008), Ю. Санджиєва (Ростов-на-Дону, 2008), Р. Шагвалієва (Казань, 2011) та ін.

Значна поширеність насильницьких злочинів у всіх регіонах і населених пунктах України, недостатня теоретична розробленість проблеми кримінальної відповідальності за досліджуваний злочин, а також недосконалість ст. 126 КК України та її неефективне застосування судами й правоохоронними органами зумовили вибір теми монографічного дослідження. В основу покладено дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Кримінальна відповідальність за побої та мордування».

РОЗДІЛ І

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОБОЇ І МОРДУВАННЯ

1.1 Генезис проблеми встановлення кримінальної відповідальності за побої і мордування

Починаючи дослідження історичних передумов кримінальної відповідальності за побої і мордування у кримінальному праві та законодавстві, відзначимо, що вони є предметом і наших наукових пошуків. Ці питання були і, на жаль, є актуальними, що вони підтверджуються думками багатьох вітчизняних, зарубіжних та радянських вчених.

Так, зокрема, М.Панов і Н.Гуторова, дослідивши методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права, вказують на необхідність використання історико-правового методу [150, с. 303]. Він дає можливість показати генезис проблем кримінальної відповідальності за окремі види злочинів на базі аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування, виявити тенденції розвитку законодавства, прослідкувати його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави, а також розвитком інших галузей права. Це, у свою чергу, дає можливість накреслити шляхи вдосконалення чинного кримінального законодавства на сучасному етапі [245, с. 14].

Історико-правовий метод як метод правового дослідження є способом дослідження і вивчення державно-правових явищ у їх історичному розвитку [28, с. 460].

Використання цього методу в першу чергу дасть змогу простежити еволюцію кримінально-правових норм, які передбачали кримінальну відповідальність за побої і мордування в тих джерелах права, які дійшли до нас (від часів існування Київської Русі до сучасної незалежної України) і які містять розглядуваний склад злочину [41, с. 366; 244, с. 240].

Побої і мордування як наслідок різних конфліктів, здебільшого побутових, протягом всього періоду розвитку Української держави та права характеризуються досить стабільною тенденцією щодо їх законодавчої заборони та практики застосування відповідного законодавства, оскільки стосуються посягання на здоров'я людини. Особливо це спостерігається під час певних історичних подій, що стосуються кардинальних змін у суспільстві шлях продукування дуже часто антагоністичних настроїв.

У зв'язку із цим вивчення генези відповідальності за такі діяння може підказати можливі шляхи удосконалення чинного законодавства, зокрема ст. 126 КК України.

Перший систематизований законодавчий акт Київської Русі «Руська Правда» виділяв тільки два види злочинів (звідси і два родових об'єкта) – злочини проти особи і злочини проти власності. Кожним з них охоплювалася досить велика кількість видових посягань. Серед злочинів проти особи

виділяли: вбивство, яке поділялося на кваліфіковане і привілейоване, тілесні ушкодження, побої, образа дією. Був відомий староруському праву і склад образи словом. Княжі статuti захищали від цього виду посягань переважно честь жінки [7, с. 32].

«Руська Правда» містить ряд норм (ст. 23-31), що передбачають відповідальність за тілесні ушкодження, завдання ударів, побоїв і образу дією. Аналіз змісту названих складів дозволяє зробити висновок про те, що саме у цьому правовому акті Київської Русі був закладений своєрідний фундамент для побудови взаємозв'язаної системи злочинів проти здоров'я в сучасному її розумінні. Так, наприклад, ст. 27 «Руської Правди»: «Якщо ж (хто) ударить (мечем) по руці і відвалиться рука, або відсохне, або відсіче ногу, ніс або око (виколе), то платити – 20 гривень, а тому (тобто потерпілому) за каліцтво 10 гривень» [7, с. 11].

Серед джерел кримінального права, що передбачають відповідальність за спричинення шкоди здоров'ю, слід дослідити Статuti Великого Князівства Литовського. Ці нормативно-правові акти, як і всі середньовічні пам'ятки, є збірками правових норм, що відносяться до різних галузей права [41, с. 368].

У XV ст. у Великому князівстві Литовському закінчився період феодальної роздробленості, зміцнилися позиції центральної влади на місцях. Подальшого розвитку набули феодально-кріпосні відносини. Правові норми Руської Правди, обласних і загально-земських привілеїв не відповідали новим економічним, соціальним і політичним відносинам. На порядку денному постало питання нагальної кодифікації права, в якій рівною мірою була зацікавлена як литовська, так і українсько-білоруська шляхта. Період, що розглядається, для більшості східноєвропейських держав характеризувався загальною кодифікаційною тенденцією. Кодифікатори не обмежувалися записом звичаєвого права, яке до цього застосовувалося судами. Вони почали систематизувати його, а також вводити нові елементи, що виражали інтереси пануючого класу, або тих соціальних груп, які на той момент досягли зверхності над іншими [87, с. 211]. Це було пов'язано з новим ставленням держави до права, з підвищенням його авторитету. Право відтепер вважалося за основу існуючого ладу, воно стало загальнообов'язковим для всіх членів суспільства, в тому числі і для правителів найвищого рангу. Із затвердженням державного суверенітету посилюється прагнення до фіксованого (писаного) права, побудованого на принципі територіальної виключності його дії [183, с. 18-19].

Із розвитком писаного права і його подальшою систематизацією виникла необхідність визначити, які норми поведінки людей підлягають регламентації законом, а які регулюються нормами релігії і моралі [87, с. 212]. Виникла необхідність у вчених-юристах, які мали створити певну систему класифікації норм поведінки. На початок XVI ст. в Європі не існувало визначення поняття «право». Коли йшла мова про право, то юристи вказували, що воно має служити справедливості і порядку в суспільстві. Згодом, один із творців Статуту Великого князівства Литовського 1588 р.

Українські землі, які були невід'ємною частиною Великого князівства Литовського, без сумніву зазнали загальноєвропейського впливу. Проте тут народжувалася своєрідна правова культура, відмінна від західної. Правова культура українського народу знаходилася під постійним зовнішнім тиском і розвивалася в гострому протиборстві як із західною, так і східною правовими традиціями. Але, якщо східна правова традиція з її духовними підвалинами була близькою українському народові, то західна правова традиція з її еkleктичністю, протиріччями, частими змінами основних правових понять і інститутів була для нього чужою [67, с. 191]. Український народ міцно тримався «старини» і дуже обережно, навіть підозріло, ставився до всякої «новини». Правова система писаного права, яка складалася тут, не тільки зберегла свою правову спадщину, але й увібрала в себе все краще, що було досягнуто в інших країнах, а багато в чому і перевершила їх. Інтуїтивно вдалося витримати закон балансу своїх і набутих, запозичених правових елементів, що вберегло українську правову культуру від деградації, або навіть від цілковитого знищення [183, с. 18-19].

Стаття 14 Розділу 3 Литовського Статуту 1529 р. передбачає диференціацію відповідальності за нанесення побоїв залежно від статусу та положення винного і потерпілого, у якій йдеться про те, що якби шляхтич побив шляхтича, тоді згідно із законом повинен сплатити 12 гривень. Якщо ж на шляхтича підніме руку, поб'є його і закривавить простий селянин або міщанин, а шляхтич би те довів, тоді селянин або міщанин повинні бути покарані тільки відсіканням руки, а не чим іншим. Подібно до «Руської Правди», Литовський Статут 1529 р. містить норму, яка дозволяє віднести заподіяння тілесного ушкодження до самостійного злочину [243, с. 69].

Так, у ст. 9 Розділу 7 вказаного Статуту йдеться мова про те, що якби хто-небудь поранив шляхтича в руку або поранив у ногу так, щоб той шкутильгав, або вибив око, або відрізав ніс, або вибив зуби, або відрізував вухо, то повинен за це сплатити половину викупу за вбивство [243, с. 87].

З формулювання цієї статті випливає, що мова йде саме про нанесення тяжкого тілесного ушкодження, де поранення в руку або в ногу, що призвело кульгавість, розглядається як втрата органом його функцій, використовуючи сучасну термінологію, а відрізання носа або вуха окремі випадки невинного спотворення обличчя.

Отже, на нормах кримінального права Литовсько-Польської доби, порівняно з часами Київської Русі, все більше позначається розвиток станової нерівності, яка полягала в щодалі значному пом'якшенні відповідальності шляхтичів і посилення її для інших, нижчих, груп населення за один і той же вид злочину за рівних умов і за однакових обставин. Відповідальність за нанесення побоїв або тілесних ушкоджень певного ступеня тяжкості диференціювалась залежно від соціального статусу потерпілого та особи, яка спричинила йому шкоду.

Окремо слід зупинитися на характеристиці відповідальності за побої і мордування в козацький період, який також дослідники тогочасних джерел права розподіляють на декілька етапів.

Наприклад, О.Макаренко, досліджуючи поняття та склад злочину за джерелами права Гетьманщини 1648-1657 рр., вказує на те, що в той час під злочином розумілося суспільно небезпечне, протиправне, гріховне діяння, що посягало на інтереси держави, суспільства, особу тощо. У понятті злочину виокремлювали формальний та матеріальний елементи злочину. Норми права передбачали злочин зовнішній прояви як у формі дії, так і у формі бездіяльності. Розрізняли різні рівні злочинності протиправних дій: зовнішній прояв злочинного наміру, замах на скоєння злочину. Джерела права фіксують причинний зв'язок між діянням та наслідком [120, с. 46].

Якщо повністю погодитися із такою точкою зору, то доведеться констатувати той факт, що на Запорізькій Січі відносини між козаками регулювалися нормами права, в тому числі кримінально-правовими. Але це не зовсім так.

На наше суб'єктивне переконання, більшість відносин козацької доби регулювалася звичаєвими нормами, які здебільшого не мали формального вираження. Всі діяння, що містили у собі небезпеку або здатні були її викликати для устрою Запорізької Січі (вживання спиртних напоїв, дезертирство, зрада товариша у бою тощо) каралися надзвичайно жорстоко. Саме тому у понятті злочину переважно можна виокремити матеріальний елемент, тобто той, який містив у собі суспільну небезпеку, але який не був формалізований, закріплений у певному нормативно-правовому акті.

На цій підставі приходимо до висновку, що у козацьку добу поняття та види злочину у переважній більшості не були закріплені у законі, а тому вести мову про існування відповідальності за нанесення побоїв або мордувань можемо лише з певним ступенем ймовірності як таку, що дійсно мала місце [41, с. 368].

Як зазначає О.Чистяков, наступним етапом розвитку злочинів як проти здоров'я, так й всієї галузі кримінального права в цілому, є прийняття у 1649 р. Соборного Уложення – найбільшої пам'ятки середньовічного права Московської держави, норми якої діяли в тому числі на території сучасної України.

Основне місце в цьому документі відведено нормам кримінального права і процесу. Цей правовий акт виділяє як самостійну групу злочини проти особи, до яких відносяться і побої. При цьому схожого на сучасний розподіл злочинів проти життя і здоров'я не було, всі вони охоплювалися єдиним поняттям злочинів проти особи в цілому.

Стаття 10 Глави XXII Соборного Уложення 1649 р. виділяє, як самостійний склад злочину спричинення каліцтва і нанесення побоїв, перші з яких представлені у вигляді конкретних діянь, виражених, наприклад, у відсіканні руки. Друга ж група посягань іменується в тексті закону поняттям «наруга мучителя» – ... а будет кто не бояться бога и не опасаясь государския опалы и казни, учинит над кем-нибудь мучительское надругательство, отсечет руку, или ногу, или нос, или ухо, или губы обрежет, или глаз выколет, а сыщется про то допряма, и за такое его надругательство самому ему то же учините ... [243, с. 101].

На нашу думку, тут має місце абсолютна теорія покарання – повна відплата за вчинений злочин. Разом з тим, навіть у 17-му столітті існувала проблема законодавчого визначення понять «мучення», «мордування» та ін. як особливих способів впливу на людину.

Вказане джерело права передбачає також досить цікаву норму – у випадку змішення двох посягань проти особи, кожне з яких має свій об'єкт – честь і гідність з одного боку і здоров'я людини – з іншого. Правова природа побоїв і образи дією має багато загальних моментів, унаслідок чого і до цього дня при розмежуванні цих посягань виникають труднощі і помилки.

Позитивним моментом Соборного Уложення 1649 р. при віднесенні побоїв до образи дією є вказівка на суб'єктивну сторону такого злочину. Вважаємо, і в наш час це один з основних критеріїв розмежування двох суміжних посягань проти особи.

Наступним періодом розвитку кримінального законодавства роз'єднаних на той час українських земель є XVIII століття. На цьому етапі так само, як і за Соборним Уложенням 1649 р., не виділялася самостійна група злочинів проти здоров'я. В результаті активізації роботи кодифікування в першій чверті XVIII століття при правлінні імператора Петра I встановлені і видані Військові Артикули (1715 р.) – зведення законів військового кримінального законодавства. Цей правовий акт включав різні види злочинів. Існував окремий розділ 19 «Про смертне вбивство», що включав Артикули з 154 до 164, які детально регламентували відповідальність за цей злочин. Проте самостійного розділу, присвяченого питанням регулювання злочинів проти здоров'я, артикули не містили. Відповідальність же за бійку, побої передбачена окремими розділами переважно в рамках політичних і військових злочинів [172, с. 69].

Поняття «мордування» ще не згадувалося, проте закон передбачав таку кваліфікуючу ознаку вбивства, як вчинення його яким-небудь болісним способом (наприклад, шляхом отруєння) [258, с. 92].

Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. [232] стало праобразом сучасного кримінального законодавства, воно стало квінтесенцією тогочасної кримінально-правової доктрини [172, с. 70].

Вперше на законодавчому рівні закріплено поняття «мордування», яке разом з використанням в раніше чинних правових актах, поняттям «мучення», виступало як самостійний злочин, виділений за способом спричинення шкоди здоров'ю, і як кваліфікуюча ознака складів злочинів, що передбачають відповідальність за спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості і за позбавлення особистої волі.

При цьому під мордуванням розумілося фізичне насильство, що супроводжується тривалим ступенем страждань. Мучення розглядалася як посягання на людину, яке супроводжувалося мукою і жорстокістю. Наслідком побоїв у всіх без виключення випадках повинен бути той або інший розлад здоров'я, для кримінальної караності мучення і мордування, навпаки, не було потрібно встановлення їх небезпеки для життя і здоров'я потерпілого.

Іншими словами, самостійної норми, що передбачає кримінальну відповідальність за побої, що не заподіяли шкоди здоров'ю, в сучасному її розумінні (ст. 126 КК України) в Уложенні 1845 р. не було, а відповідні діяння каралися на підставі норм про образу: ст.ст. 2008-2010, тобто об'єктом побоїв визнавалися честь і гідність особи. У наш час також існують точки зору, згідно з якими безпосереднім об'єктом побоїв і мордування виступають честь і гідність особи, про що йтиметься у наступному розділі нашого дослідження.

Слід зазначити, що побої, мучення і катування були поміщені у межах ст.ст. 1960, 1961 Уложення, що зумовлювалося їх схожою правовою природою, роллю і значенням для кримінального права.

Заслугує особливої уваги джерело права, яке прийнято і діяло у час відміни кріпацтва та початку впровадження гуманних основ у всі сфери життєдіяльності Російської імперії. Ним є Судові Статути 1861 р. [173]. Цей нормативно-правовий документ містив достатньо розгалужену кількість кримінально-правових норм, які захищали особу від протиправних посягань, проте про побої є лише одна згадка в Главі одинадцять «Про образу честі, погрози і насильство». Відділення друге містить ст. 142, санкція якої покаранням не більше трьох місяців загрожувала особам, які вчиняли самоправство, а рівноцінно застосуванням насильства, але без нанесення тяжких побоїв, ран, ушкоджень.

Отже, протягом XVI-XIX відбулося виникнення та закріплення основи сучасної системи злочинів проти здоров'я особи. Розглянутий період розвитку науки кримінального права та законодавства характеризується закріпленням відповідальності за побої і мордування. Спочатку їх визнавали лише способом заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості та виступали при цьому кваліфікуючими ознаками таких злочинів.

Уложення 1903 р. повністю відійшло від колишньої класифікації злочинів проти здоров'я на каліцтва, рани, інші розлади здоров'я, замінивши їх складами тілесних ушкоджень, які поділялися на три категорії залежно від тяжкості наслідків, що наступили: тяжкі, більш тяжкі і легкі.

З'явився новий спосіб тілесного ушкодження, – особливо мучительним для потерпілого (п. 5 ст. 471). Значним кроком вперед стало введення окремої норми про караність умисних ударів і інших насильницьких дій над особою, що не викликають, на відміну від легких тілесних ушкоджень, ніякого розладу здоров'я – умисне нанесення удару, чи інші насильницькі дії, що порушили тілесну недоторканність (ст. 475).

Інакше кажучи, насильницькі посягання на тілесну недоторканність, не пов'язані з розладом здоров'я людини, почали розглядатися не як злочини проти честі і гідності особи (образа дією, образа), а набули характеру посягань проти здоров'я.

Як справедливо зазначає П.Кабанов, кримінальне законодавство радянського періоду представляє найбільший інтерес для подібного дослідження, бо на цьому етапі вироблені основи системи злочинів проти здоров'я, визначено місце в її межах таких складів злочинів як побої і

мордування, закладений особливий юридико-соціальний підхід до цих норм [75, с. 22].

До ухвалення КК УРСР 1922 р. у вітчизняному кримінальному законодавстві спеціальні склади побоїв і мордування у сучасному їх вигляді передбачені не були.

КК УРСР 1922 р. [224] містить Главу V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи», в якій можна знайти статті про відповідальність за побої і мордування.

Як відзначають Ю.Пестерева та А.Симіненко, поділ злочинів за тяжкістю шкоди в КК УРСР 1922 р., заподіяної здоров'ю, заснований на Кримінальному Уложенні 1903 р. і майже дослівно відтворював передбачену в ньому класифікацію [156, с. 33].

Ст. 150 КК УРСР 1922 р. складалася із двох частин, які сьогодні відображено у ст. 126 КК України.

Необережні легкі тілесні ушкодження передбачалися однією статтею (ст. 154). Разом з тим в рамках ст. 154 передбачена ч. 2, яка встановлювала суворіше покарання за необережне тілесне ушкодження (вже відсутня вказівка на легке), заподіяне в результаті свідомого недотримання встановлених правил обережності.

Умисне нанесення удару, побоїв та інша насильницька дія, що спричинили фізичний біль, передбачалися окремою статтею (ч. 1 ст. 157) КК УРСР 1922 р. Ч. 2 ст. 157 передбачала суворіше покарання за насильницькі дії, що мають характер мордування.

Разом з тим, мордування поряд із виділенням у якості самостійного злочину, розглядалося разом із мученням як способи вчинення інших злочинів проти здоров'я, і виступали кваліфікуючими ознаками. Зокрема, ч. 2 ст. 149 КК УРСР передбачала умисне спричинення тяжкого тілесного ушкодження, яке від спричинило смерть потерпілого або воно заподіяно способом, що носить характер мучення або мордування, або є наслідком нанесення систематичних, хоч би і легких, тілесних ушкоджень.

Думається, це є однією із причин існування понятійного хаосу у системі складів злочинів проти здоров'я у чинному КК України (наприклад, страждання, фізичний біль, з метою залякування або примусу до певних дій, катування, що має характер мордування тощо), але детально про це йтиме мова у наступному розділі нашого дослідження.

Здоров'я людини за КК УРСР 1927 р. [225] охоронялося так само, як і за КК УРСР 1922 р. Продовжував існувати трьохступеневий поділ тілесних ушкоджень – тяжке (ст. 146), менш тяжке (ст. 147) та легке (ст. 150).

Проте, як зазначав О.Жижиленко, КК РРФСР 1926 р. передбачав двоступеневий поділ тілесних ушкоджень на тяжкі та легкі. Така класифікація, на його думку, носила формальний характер, оскільки легкі тілесні ушкодження, у свою чергу, поділялися ще на два види (ч. 1 і ч. 2 ст. 143), то по суті, і КК РРФСР 1926 р. розрізняв три види тілесних ушкоджень. Частина 1 ст. 143 передбачала відповідальність за легке тілесне ушкодження, не небезпечне для життя, але яке спричинило розлад здоров'я; ч. 2 ст. 143

встановлювала покарання за легке тілесне ушкодження, що не заподіяло розладу здоров'я [64, с. 42; 65, с. 99].

Кримінальна відповідальність за умисне нанесення удару, побоїв або інші насильницькі дії, які спричинили фізичний біль, передбачено у ч. ст. 153 КК УРСР 1926 р. За такі ж дії, що носили характер мордування – у ч. 2 ст. 153. Також слід зазначити, що за ч. 2 ст. 152 притягували до відповідальності осіб, які незаконно позбавили волі потерпілого способом, що супроводжувався завданням йому фізичних страждань.

Не може не звернути на себе уваги вкрай негативний факт повного неспівпадіння українсько-російського перекладу КК УРСР 1927 р., що у наш час призвело б до безвихідної ситуації на практиці.

Так, зокрема, цитований нами КК УРСР 1927 р. в оригіналі є російською мовою, а його видання є офіційним. У цьому документі ч. 2 ст. 146 (аналогічно і КК УРСР 1922 р.) серед всього іншого встановлено кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер мучення або мордування (мовою оригіналу «мучения или истязания»).

Таке ж офіційне видання КК УРСР 1927 р., але українською мовою [102, с. 107], у цій же ч. 2 ст. 146 також серед всього іншого встановлено кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер *мордування чи катування* (курсив наш – авт). Тут вже немає згадки про мучення, натомість з'явився новий спосіб вчинення тяжкого тілесного ушкодження – катування. Як з цієї ситуації виходили тогочасні правозастосовники, нам залишається лише здогадуватися. Більш того, така ситуація із перекладом збереглася аж до прийняття у 1961 р. нового КК, про що свідчить КК УРСР 1927 р. станом на 1958 р. [101, с. 50].

Так, Е.Багун зазначає, що кримінальні кодекси, прийняті у 1959-1961 рр., внесли істотні зміни як до системи норм про тілесні ушкодження, так і у визначення окремих складів цих злочинів. Детальніше індивідуалізовано відповідальність за тілесні ушкодження, новий їх поділ за ступенем тяжкості заподіяної шкоди носив якісно оновлений характер. Більшість кримінальних кодексів повернулися до колишньої триступеневої градації тілесних ушкоджень за ступенем їх тяжкості – на тяжкі, менш тяжкі і легкі. Легкі у свою чергу поділялися на ті, що потягли за собою короточасний розлад здоров'я і що не потягли такого [28, с. 7].

КК УРСР 1960 р. [99] фактично зберіг всі здобутки попередніх кодексів щодо кримінально-правової охорони здоров'я людини, ввівши навіть більш суворі покарання за такі суспільно небезпечні посягання. Продовжувала діяти триступенева система поділу тяжкості тілесних ушкоджень на тяжкі (ст. 101), середньої тяжкості (ст. 102) (у КК УРСР 1922 р та 1927 р. називалися менш тяжкими) та легкі (ст. 106), які у свою чергу поділялися на легкі, які спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності та без таких наслідків. Звертає на себе увагу саме ст. 106 КК України 1960 р., оскільки ч. 1 цієї норми передбачала кваліфікований склад

умисних легких тілесних ушкоджень, а ч. 2 простий, що не зовсім відповідає прийнятій системі побудови статей особливої частини кримінального закону.

Ст. 107 КК УРСР 1960 р. у ч. 1 встановлювала кримінальну відповідальність за умисне нанесення удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю, а ч. 2 – за ті самі діяння, що містять характер мордування.

Як певний позитив слід відзначити усунення суперечності з українсько-російським трактуванням мордування як кваліфікованого способу вчинення тяжкого тілесного ушкодження. Так, ч. 2 ст. 101 КК УРСР 1960 р. містила у собі заборону умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого способом, що має характер мучення або мордування, а не мордування та катування (ч. 2 ст. 146 КК УРСР 1927 р.).

Побої і мордування як злочини проти здоров'я особи існували у такому вигляді до прийняття 5 квітня 2001 р. КК незалежної України [100], чому передувала досить значна законотворча діяльність щодо вдосконалення норм про кримінальну відповідальність за такі суспільно небезпечні діяння.

Так, проект КК України 1994 року, підготовлений комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю [168], має Главу 22 «Карані діяння проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи», до якої входить Розділ VIII «Карані діяння проти особи, її прав, свобод і моралі», що містить ст. 159 «Побої та мордування»:

Ч. 1 – умисне нанесення удару, побоїв, інші насильницькі дії, що спричинили фізичний біль...

Ч. 2 – ті самі діяння, що мають характер мордування...

Ч. 3 – побої та мордування, вчиненні з хуліганських спонукань або щодо особи, яка через інвалідність, хворобу, малолітство чи похилий вік знаходиться у залежному від винного стані...

Ч. 4 – нанесення побоїв публічною посадовою особою чи функціонером потерпілому, який знаходиться у залежному від нього стані...».

Вважаємо, що у цьому випадку законодавець намагався встановити досить вдалу кримінально-правову охорону здоров'я людей від можливості нанесення побоїв і мордувань аж у чотирьох частинах ст. 159. Щодо перших двох, то вони свідчать про перенесення позитивного досвіду чинного на той час КК України 1960 р., що містив аналогічну норму (ст. 107), у проект майбутнього закону. Щодо ж до четвертої, то на наше суб'єктивне переконання у випадку її прийняття вона могла б бути зайвою, тоді як ч. 3 ст. 159 розглядуваного проекту КК України заслуговує уваги.

По-перше, вкрай невдалим є у ч. 3 ст. 159 сполучник «та», наявність якого у чинному КК України призвела б до того, що для застосування такої норми потрібно встановлювати одночасно і побої, і мордування.

По-друге, змушує замислитися зміст особливо кваліфікуючих ознак через можливість спроби його впровадження у КК України 2001 р., оскільки хуліганський мотив завжди свідчить про антисуспільну спрямованість вчинків людини, а малолітні, особи похилого віку, вагітні жінки є тією

категорією людей, які потребують особливого кримінально-правового захисту.

Всі можливі знайдені нами наступні проекти КК України є практично ідентичними (за виключенням номерів статей звичайно) щодо пропозицій по правовому регулюванню кримінальної відповідальності за побої і мордування – дві частини норми, перша – побої, друга – мордування, але у жодному не передбачено мордування з метою залякування потерпілого чи його близьких [170; 169; 171].

Сам тому слід погодитися із думкою В.Шаблистоного стосовно того, що дослідження законодавчої діяльності щодо вдосконалення норми про кримінальну відповідальність за певний злочин повинно ґрунтуватися на всіх проектах КК України за часів її незалежності до часу прийняття нині чинного кримінального закону, проте слід обмежитись лише вказаними вище. Це пояснюється тим, що саме вони найяскравіше відображають суть розглядуваної проблеми [249, с. 82]. Решта ж проектів КК України є схожими або тотожними вже розглянутим в частині регламентації кримінальної відповідальності за побої і мордування.

У зв'язку з цим слід констатувати те, що певна робота з вдосконалення норм про кримінальну відповідальність за побої і мордування законодавцем у цьому напрямку проводилась, результатом якої стало прийняття 5 квітня 2001 р. нині чинного КК України, у якому діє ст. 126 «Побої і мордування» і яка складається із двох частин:

Ч. 1 ст. 126 КК України – умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень...

Ч. 2 ст. 126 КК України – ті самі діяння, що мають характер мордування, вчиненні групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості...

Законодавець, внаслідок застосування коми замість розділового сполучника у ч. 2 ст. 126 КК України, зробив помилку, яку не випалено вже протягом десяти років його чинності.

У зв'язку із цим М.Хавронюк зауважує, що виходячи із цієї норми, неясно, що саме є кваліфікуючою ознакою: «Ті самі діяння, що мають характер мордування, вчиненні групою осіб» або «Ті самі діяння, що мають характер мордування» і «Ті самі діяння, вчиненні групою осіб» [239, с. 129].

Схожою була ситуація із ч. 3 ст. 153 КК України, у якій також замість розділового сполучника застосовано кому, але законодавець власну ж прогалину відносно швидко виправив.

Так, первинна редакція ч. 3 ст. 153 КК України мала вигляд: «те саме діяння, вчинене щодо малолітньої чи малолітнього, якщо воно спричинило особливо тяжкі наслідки...».

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 21.12.2004 р., крім всього іншого, у ч. 3 ст. 153 КК України кому замінили на розділовий сполучник або, і з цього часу вона має вигляд:

«те саме діяння, вчинене щодо малолітньої чи малолітнього, або воно спричинило особливо тяжкі наслідки...» [163].

Виникає просте запитання: чому власну помилку у ч. 3 ст. 153 КК України законодавець виправив через неповних три роки, а у ч. 2 ст. 126 КК України не виправляє вже більше десяти років? [38, с. 106].

Також законом України «Про внесення змін до КК України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 05.11.2009 №1707-VI [165], крім решти змін, внесено зміни до диспозиції ч. 2 ст. 126 КК України, а саме доповнення такою кваліфікуючою ознакою, як вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Втім, упущено таку ознаку, як вчинення побоїв і мордувань з політичних мотивів. Цей негатив зовсім не виключається, враховуючи вкрай бурхливе політичне життя в Україні, його нестабільність, багатопартійність та багато інших чинників.

Також законодавець проігнорував у ч.2 ст.126 КК України таку особливо кваліфікуючу ознаку, як вчинення тих самих діянь щодо особи з особливими потребами (інвалід, каліка (народжена, набута) – фізична та / або психічна). Зазначимо, що свого часу в одному з проєктів КК України, передбачалась посилена кримінальна відповідальність за вчинення розглядуваних діянь щодо інвалідів.

На підставі ґрунтовного вивчення кримінального законодавства ХХ - початку ХХІ століття ми приходимо до висновку, що цей період характеризується виділенням побоїв і мордувань у самостійний склад злочину та продовження існування його у вигляді кваліфікованих способів вчинення злочинів проти життя та здоров'я. Поряд із цим, певні законотворчі процеси щодо ст. 126 КК України можна назвати удосконаленням норми про відповідальність за такий злочин.

Сучасний стан охорони людини кримінально-правової охорони здоров'я людини від дій насильницького характеру, що не спричиняють тілесних ушкоджень, характеризується наступним.

У 2013 р. Г.Телесницький захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження». У дисертації автор здійснив комплексний і системний порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за катування, що ґрунтується на положеннях науки кримінального права та результатах вивчення правозастосовної практики. Розглянув теоретико-методологічні засади проведення порівняльно-правового дослідження та генезис кримінальної відповідальності за катування. Навів кримінально-правову характеристику об'єктивних і суб'єктивних ознак катування за законодавством України та іноземних держав. Дослідив кваліфікуючі ознаки катування та покарання за цей злочин з позиції порівняльного пізнання. Виявив схожі та відмінні риси, позитивні та негативні характеристики відповідних кримінально-правових норм. Сформулював ряд теоретичних і прикладних пропозицій, здатних

ефективно вплинути на реалізацію відповідних наукових положень і застосування ст. 127 «Катування» КК України [188 с. 18].

В основному пропозиції Г.Телесніцького зводяться до наступного.

1. Пропонована конструкція ст. 127 КК України: «Катування, тобто умисне завдання сильного болю або страждання, фізичного чи морального, шляхом застосування насильства, з метою отримати від потерпілого або іншої особи відомості чи визнання, або покарати його чи іншу особу за дії, вчинені ним або іншою особою чи в учиненні яких його або іншу особу підозрюють, або залякати чи примусити його чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, а також з метою дискримінації будь-якого характеру». Така конструкція цього складу, на його думку, усуває низку суперечностей, зокрема, щодо чіткості, послідовності та відповідності формулювання діяння, наслідків і мети вчинення катування. При цьому Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ варто дати тлумачення щодо питань відповідальності за катування (також доцільно надати тлумачення категорії «катування» й Конституційному Суду України, оскільки його вжито в ст. 28 Основного Закону).

2. Потребують узгодження ознаки, що подібні до катування, у ст. 121, 122 та 126 КК України. Для повної відповідності ст. 1 Конвенції ООН проти катувань національному законодавцю слід обов'язково в ч. 2 ст. 127 КК України зробити вказівку на таку кваліфікуючу ознаку, як «службова особа з використанням свого службового становища», що, з одного боку, підтверджує іноземний досвід, а з іншого – усуває колізію зі ст. 365 та 373 КК України. Крім того, варто розширити вказівку й на кваліфікуючі ознаки катування, про які зазначено в тексті статті, та криміналізувати особливо кваліфікуючі ознаки цього злочину (зокрема, коли йдеться про загибель людини (людей) або завдання тяжких наслідків). Також має бути уточнено спеціальний мотив, про який ідеться в ч. 2 ст. 127 КК України (пропонуємо назвати його так: «з мотивів соціальної, расової, національної, політичної чи релігійної нетерпимості або ворожнечі»).

3. Автор вважає за необхідне: а) заборонити застосування амністії чи умовно-дострокового звільнення для осіб, які вчинили катування; б) переглянути формулювання ст. 41 і 43 КК України, щоб виключити можливість звільнення від відповідальності за застосування катування; в) передбачити чітку судову процедуру екстрадиції осіб, які вчинили катування, як за міжнародний злочин; г) конструктивно визначити можливості стягнення шкоди з держави, якщо не було встановлено або визнано винними осіб, які застосовували катування; г) створити прозорі механізми для громадського контролю під час розслідування фактів катувань [190, с. 174-175].

По-перше, такі пропозиції по катуванню 2012 р. дуже нагадують сучасні реалії по кримінально-правовому забезпеченню людини від різних корупційних проявів – заборона звільнення від кримінальної відповідальності і так далі. Як бачимо, добре що такі регресивні пропозиції при вчиненні лише одного злочину проти здоров'я людини не були

реалізовано, оскільки, за слушним твердженням В.Навроцького, ст. 127 КК України конкурує чи не зі всіма статтями Особливої частини КК України. Так, тяжке тілесне ушкодження вчинене способом, що має характер особливого мучення, може полягати у заподіянні потерпілому кількох тілесних ушкоджень, кожне з яких не тяжким. У такому випадку діяння кваліфікуються за статтею, яка передбачає найбільш тяжку шкоду, а окремі тілесні ушкодження, які охоплюються поняттям «мучення» самостійній кваліфікації не підлягають [138, с. 169].

По-друге, у країнах пострадянського простору (зокрема, Білорусь, Росія) катування є лише кваліфікованим видом мордування, способом його вчинення, а не самостійним складом злочину. На нашу думку, Розділ II Особливої частини КК України «Злочини проти життя та здоров'я людини» можна лише удосконалювати, тоді як виключення будь-якої статті з нього може призвести до непоправних наслідків – визнання окремих з них кримінальними проступками.

Вважаємо, що абсолютно правою є Г.Федотова, яка визначила шляхи розв'язання кримінально-правових проблем становлення, формування та подальшого розвитку кримінального проступку в кримінальному правовому полі та виокремила коло об'єктів, на які можуть посягати кримінальні проступки; до таких віднесено важливі суспільні відносини, посягання на які є караними відповідно до норм кримінального права, за винятком відносин (спрямованих на основи національної безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку, життя, здоров'я людини та ін.), посягання на які кваліфікуються як злочин, та відносин, які захищаються нормами інших галузей права [233, с. 7].

Разом з тим, авторка у своїй дисертації засвідчила доцільність зміни кримінально-правової політики щодо її гуманізації на основі упровадження положень кримінального законодавства про кримінальні проступки. На нашу думку, тут виникає певна суперечність, оскільки кримінальними проступками пропонується визнавати більшість злочинів невеликої тяжкості та адміністративних правопорушень, за вчинення яких можливе стягнення у вигляді адміністративного арешту, що свідчить про криміналізацію певної частини забороненої нормами адміністративного права поведінки. Стає незрозумілим, яким чином це узгоджується із принципом гуманізму кримінального права?

Г.Болдарь та А.Данилевський зазначають, що чимало проблем виникає при відмежуванні катування від суміжних складів злочинів. Відповідно до ч. 1 ст. 127 КК України з об'єктивної сторони катування полягає в умисному заподіянні сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій. З суб'єктивної сторони цей злочин вчиняється з прямим умислом та спеціальною метою: 1) примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання; 2) покарати потерпілого чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється; 3)

заякування потерпілого чи інших осіб; 4) дискримінації потерпілого чи інших осіб.

Водночас, ч. 2 ст. 121 передбачає відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, а також з метою заякування потерпілого або інших осіб; ч. 2 ст. 122 КК України встановлює відповідальність за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з метою заякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій; ч. 2 ст. 126 КК України встановлює відповідальність за умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, якщо такі дії мають характер мордування, або вчинені з метою заякування потерпілого чи його близьких. Наведене свідчить, що злочини, передбачені ч. 1 ст. 127 та ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126 КК України частково співпадають за змістом не тільки за об'єктивною, а й за суб'єктивною стороною злочинів.

Вочевидь, розмежувати злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 і ч. 2 ст. 122, з катуванням має сенс за умови, що вказані злочини співпадають за суб'єктивною стороною, а саме, коли мета, зазначена у ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126 КК України, співпадає з метою, яка міститься у складі злочину, передбаченого ч. 1 ст. 127 КК України, в частині заякування потерпілого або інших осіб, до яких можна віднести родичів або близьких потерпілого [18, с. 44-45].

У 2014 р. О.Грищенко захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Кримінально-правова характеристика побоїв і мордування (ст. 126 КК України)», де він вперше в Україні дослідив питання кримінально-правової характеристики побоїв і мордувань, що висвітлює комплекс питань теоретичного та практичного характеру, пов'язаних з юридичним аналізом складу цього злочину. Здійснив історико-правовий аналіз регламентації кримінальної відповідальності за побої і мордування. Виявив особливості відповідальності за побої і мордування за кримінальним правом окремих зарубіжних держав. Дослідив особливості об'єкта даного складу злочину та специфіку суспільної небезпечності побоїв і мордувань. Здійснив аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 126 КК України. Виявив місце та роль кожної з кваліфікуючих ознак, передбачених ст. 126 КК України. Визначив співвідношення побоїв і мордувань з іншими злочинами проти здоров'я та здійснив відмежування від суміжних складів злочину. Навів рекомендації щодо вдосконалення норми вітчизняного законодавства про відповідальність за побої і мордування (запропонував нову редакцію ст. 126 КК України) [45]:

Дійсно, О.Грищенко на перший погляд дослідив той комплекс питань, що стоять перед нами. Разом з тим, один предмет дослідження характеризується різними методами, а головне – отриманими головними (загальними) результатами, які з окремих питань спільні, а з багатьох зовсім різні.

На нашу думку, побої законодавець визначив як сукупність (не менше двох) ударів по тілу людини, що разом з умисним нанесенням удару описують основні способи вчинення такого злочину. Спосіб «інші насильницькі дії» якраз і покликаний забезпечити кримінально-правову охорону здоров'я людини від будь-яких інших посягань, що не охоплюються одним чи декількома ударами (викручування кінцівок, намагання вирвати волосся з різних частин тіла, потягнути боляче за вуха з метою виховання тощо).

Повністю поділяючи позицію О.Грищенка стосовно того, що необхідне зниження віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинення кваліфікованих видів побоїв, передбачених ч. 2 ст. 126 КК України, до 14 років, адже в цьому віці суспільна небезпечність кваліфікованих видів побоїв відображається в свідомості неповнолітньої особи з достатньою повнотою та виразністю; крім цього ці види злочинних посягань є достатньо поширеними серед даної вікової групи [45, с. 7], не зовсім логічно видається вказівка у ч. 2 ст. 126 КК України на спеціальних суб'єктів злочину, яким однозначно є більше, ніж чотирнадцять років.

Також О.Грищенко не звернув увагу на законодавчу помилку, оскільки сьогодні кримінально караним є лише мордування, вчинені групою осіб, тоді як вчинення такого злочину одноособово, враховуючи буквально розуміння кримінального закону, складу злочину не утворює.

У грудні 2017 р. О.Лахова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Кримінальна відповідальність за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань». В зазначеному дослідженні авторка здійснила комплексний порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань. Також, О. Лахова дослідила становлення та розвиток норм стосовно кримінальної відповідальності за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань. Здійснила порівняльно-правовий аналіз норм про кримінальну відповідальність за умисне легке тілесне ушкодження, побої, мордування за законодавством України та інших країн. Надала дефінітивний аналіз поняття тілесних ушкоджень та його диференціації, з'ясувати зміст поняття побоїв та мордувань. Також дисертація містить кримінально-правову характеристику об'єктивних ознак та суб'єктивних ознак умисного легкого тілесного ушкодження. Разом з тим, проаналізовано кваліфікуючі ознаки побоїв і мордувань, особливості їх встановлення та значення для реалізації кримінальної відповідальності за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань та досліджено проблеми визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань. Встановлено критерії відмежування злочинів, складі яких передбачені в диспозиціях ст. 125 та ст. 126 КК України один від одного та розмежування із суміжними складами злочинів та надано характеристику покарань, що передбачені санкціями ст. ст. 125, 126 КК України [108, с. 7].

Отже, дослідивши історико-правовий розвиток кримінальної відповідальності за побої і мордування, можемо із впевненістю стверджувати про те, що чинна редакція ст. 126 КК України зберігає необхідну наступність основних історично усталених і перевічених життям норм кримінального права, існування та застосування яких достатньо надійно забезпечує охорону життя та здоров'я людини.

Разом з тим, саме збереження історико-правових надбань зумовило сучасний «понятійний хаос» щодо злочинів проти життя та здоров'я особи, наслідком яких або вчинення яких супроводжувалося особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України), особливим мученням (ч. 2 ст. 121 КК України), мучення (ч. 1 ст. 127 КК України).

Також у Розділі II Особливої часини КК України зустрічаються такі поняття, як фізичний біль (ч. 1 ст. 126 КК України), фізичний біль чи моральні страждання (ч. 1 ст. 127 КК України), а мета залякування та детальна систематизація наведених понять із науково обґрунтованими рекомендаціями щодо покращення практики застосування норм, що їх містять, а відповідно і захисту найвищих соціальних цінностей в державі, буде розглядатися далі.

Сучасний стан кримінально-правової охорони здоров'я людини від посягань без тілесних ушкоджень свідчить про наявність цілої низки статей з цього приводу, декількох дисертацій, проте, враховуючи ст. 3 Конституції України, дослідження охорони життя та здоров'я людини завжди будуть актуальними з надією на те, що буде діяти один із законів філософської діалектики щодо переходу кількості у якість.

1.2 Підстави та принципи криміналізації побоїв і мордувань

Закон про кримінальну відповідальність може адекватно відобразити суспільну потребу або недостатньо відповідати їй, досягати чи не досягати поставлених законодавцем цілей [71, с. 76]. У зв'язку з цим велике значення має встановлення відповідності кожної кримінально-правової норми потребам суспільства, особливо тих, що забезпечують захист найвищих соціальних цінностей в державі – життя та здоров'я особи.

Також треба зважати на новітні дослідження проблеми соціальної обумовленості кримінального закону. Так, О.Пашенко звертає увагу на те, що ситуація, коли одна й та сама кримінально-правова норма відповідає водночас двом альтернативним обставинам соціальної обумовленості, виглядає позбавленою сенсу, оскільки ні про яку альтернативність тут вже вести мову неможливо. Зазначене підтверджує необхідність у тому, що перед аналізом норми на предмет її відповідності одній із двох альтернативних обставин соціальної обумовленості слід чітко визначитися з періодом, а точніше з тим законодавством, з яким відбуватиметься порівняння. Викладене дозволяє дійти висновку, що історичні традиції (так само, як і зміну умов життя суспільства) слід відносити до обов'язкових альтернативних обставин соціальної обумовленості кримінально-правових норм. Це означає, що має бути наявною одна із двох названих обставин. У випадках, коли суспільні відносини у відповідній сфері не зазнали суттєвих змін, немає достатніх підстав не включати відповідні норми у новітнє законодавство або виключати їх із чинного [153, с. 53].

Слід зазначити, що загальні питання соціальної обумовленості кримінально-правових норм у різні часи описували радянські, зарубіжні такі вчені, як: М.Беляєв [14], О.Бойко [17], В.Владіміров [34], П.Дагель [49], Г.Злобін та С.Келіна [72], Г. Крігер та Н.Кузнецова [89], В.Кудрявцев [146], О.Коробєєв [85], Н.Лопашенко [119], Ю.Ляпунов [34], В.Філімонов [235], Є.Ширвіндт [147], О.Естрін [262], О.Яковлев [146], українські: О.Дудоров, В.Ємельянов, М.Коржанський, О.Литвинов, В.Шаблистий, П.Фріс та ін.

Враховуючи настільки значний інтерес до соціальної обумовленості норм кримінального закону, ми не можемо не розглянути питання соціальної обумовленості, підстав і принципів криміналізації складу злочину «побоїв і мордування», оскільки лише завдяки їх детальному вивченню можна встановити доцільність або недоцільність існування такого складу злочину та окреслити шляхи удосконалення ст. 126 КК України.

Саму криміналізацію П.Фріс визначає як процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності, кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів [237, с. 23].

У кримінально-правовій науці прийнято виділяти підстави і принципи криміналізації.

Поняття «підстави криміналізації» означає ті процеси, що відбуваються у духовному і матеріальному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей, тобто підстави криміналізації – це те, що створює дійсну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення правової норми [146, с. 204-205].

Підстави криміналізації можуть бути різними, але як основні М.Семикін виділяє такі шість підстав:

1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не створювали спеціального складу злочину;

2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувається на базі економічного чи технічного прогресу;

3) знайдення шкідливих наслідків господарської та іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникає необхідність обмежити форми і межі цієї діяльності;

4) суттєва і раптова зміна соціального, економічного або політичного стану, що може обумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як відповідні можливі суспільно небезпечні дії отримують реальної поширеності;

5) такий розвиток суспільства, котрий визначає нетерпимість, особливу небезпеку деяких дій, з якими раніше доводилось (або можливо було) миритися, але в нових умовах подібні дії опиняються у протиріччі з усім ладом суспільних відносин або отримують реальну базу для їх викорінення;

6) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами [179, с. 14].

Врахування лише однієї підстави може привести до певних негативних наслідків.

Так, Г.Телесніцький, дослідивши соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за катування, взявши за основу тільки міжнародні зобов'язання країни, веде мову про таке. З урахуванням викладеного варто запропонувати: 1) відповідним міжнародним органам (організаціям) – здійснити термінологічну уніфікацію низки понять і термінів, пов'язаних із питаннями запобігання катуванням, у тексті «колізійних» нормативно-правових актів конвенційного значення, а також не припускати у майбутньому термінологічних похибок; 2) національному законодавцю – привести у відповідність з вимогами Конвенції ООН проти катувань положення ст. 127 КК України, враховуючи особливості мови і техніки національного кримінального закону; унеможливити застосування амністії або умовно-дострокового звільнення для осіб, які вчинили катування; переглянути, у контексті викладеного, зміст ст.ст. 41 і 43 КК України; забезпечити відшкодування шкоди з держави, якщо не були встановлені або визнані винними особи, котрі застосовували катування; створити прозорі механізми для громадського контролю при розслідуванні фактів катувань, а також національний превентивний механізм катуванням; 3) Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і

кримінальних справ – ухвалити відповідну постанову щодо кваліфікації катування, а також розтлумачити відповідні поняття та терміни, що вживаються у ст. 127 КК України; 4) суддям і працівникам правоохоронних органів – забезпечити вивчення міжнародного та національного законодавства щодо запобігання катуванням, а також практики Європейського суду з прав людини [191, с. 126].

Видається дивним не розробка конкретних пропозицій по удосконаленню законодавства та практики його застосування, а навпаки – постановка задач широкому колу суб'єктів для розробки, уніфікації, вивчення. Навіть запропонована нова редакція ст. 127 КК України у висновках дисертації Г.Телесніцького лише створюватиме нову конкуренцію кримінально-правових норм, а санкції чотирьох частин безапеляційно вказують на позбавлення волі як єдиний вид покарання [189, с. 162-163].

На нашу думку, стосовно проблеми посягань, пов'язаних із побоями та мордуванням, як реальні підстави криміналізації можуть виступати перша та п'ята підстави наведеної класифікації.

Дійсно, досліджений історико-правовий розвиток кримінальної відповідальності за побої і мордування дозволив виявити тенденції розвитку законодавства, прослідкувати його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави, а також розвитком інших галузей права. Це, у свою чергу, дозволило нам із впевненістю стверджувати те, що побої і мордування тривалий час не визнавалися самостійним злочином, а виступали кваліфікованим способом вчинення злочинів проти життя та здоров'я.

Разом з тим, згідно з даними Головного управління інформаційного забезпечення МВС України, протягом 2002-2011 рр. спостерігається стабільно високий певна стабільність зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 126 КК України. Так, у 2002 р. зареєстровано 88 злочинів, у 2003 р. – 105, у 2004 р. – 131, у 2005 р. – 125, у 2006 р. – 122, у 2007 р. – 114, у 2008 р. – 149, у 2009 р. – 132, у 2010 р. – 140.

За офіційними даними ДСА України, протягом 2008 – 2016 рр. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 126 КК України, засуджено 1035 осіб, за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 126 КК України – 92 особи. У розрізі років за побої: 2008 р. – 48 осіб, 2009 р. – 46 осіб, 2010 р. – 68 осіб, 2011 р. – 64 особи, 2012 р. – 42 особи, 2013 р. – 357 осіб, 2014 р. – 222 особи, 2015 р. – 131 особа, 2016 р. – 57 осіб; за аналогічними параметрами за мордування: 15, 15, 4, 3, 16, 11, 18, 12 та 4 особи.

Вважаємо, що однією з основних причин значної поширеності злочинних діянь, пов'язаних із побоями та мордуванням, є недостатнє використання державою засобів кримінально-правового впливу на осіб, які вчиняють ці злочини та недосконалість кримінально-правових норм, існування та застосування яких покликано захищати здоров'я людей.

Вся історія людства характеризується постійною боротьбою людини з людиною, у більшості випадків фізичним знищенням один одного з метою задоволення особистих потреб чи виконання громадського обов'язку.

З цього приводу актуальним є твердження Я.Гілінського стосовно того, що насильство у людському суспільстві відрізняється від агресивності тварин не тільки масштабами, а й тим, що воно супроводжується ворожим ставленням до об'єкта насильства (вовк не відчуває «ворожнечу» до зайця) і далеко не завжди носить інструментальний характер. Агресія притаманна всьому живому, насильство – тільки людині. За неповними підрахунками, з 3600 р. до н.е. по теперішній час (тобто більш ніж за 5600 років) на Землі було понад 15 тис. війн, які забрали близько 3,5 млрд. людських життів. Тільки за 80 років ХХ ст. у світі відбулося понад 150 війн, що коштували людству понад 100 млн. життів. У книзі Р. Hassner наводяться дані Р. Руммель, згідно з якими за 87 років минулого століття крім 39 млн. жертв міжнародних і громадянських війн, близько 151 млн. чоловік були знищені власними урядами. За оцінкою N. Kressel, лідери країн («спонсори вбивств»), принесли в жертву: СРСР (1917-1987рр.) – 61,9 млн. чоловік, Китай (1928-1987рр.) – 45,2 млн., Німеччина (1934-1945рр.) – 20,9 млн., Японія (1936-1945рр.) – 5,8 млн., Камбоджа (1975-1978рр.) – понад 2 млн. чоловік і т.д. (N. Kressel). Які хижаки тваринного світу можуть похвалитися настільки масовим знищенням родичів? [42].

Повністю погоджуємося із твердженням О.Литвинова стосовно того, що запобігання побутовому насильству має здійснюватися шляхом спонукання осіб до добровільної відмови від розпочатої ними антигромадської та протиправної діяльності або припинення цих дій. Для цього необхідне застосування комплексу заходів, які за характером, суб'єктом, наслідками або іншими ознаками, здатні взаємно замінити один одного при створенні комплексу контрольно-попереджувальних заходів. По-перше, це дозволить значно обмежити витратну частину корекції протиправної поведінки, зменшуючи кількість засуджених до позбавлення волі. По-друге, припинення звичайне пов'язано із притягненням до кримінальної відповідальності, а запобігання злочинним діями – ні, тому за суттю є більш гуманним, адже не породжує кримінально-правових наслідків. Запобігання досягається за рахунок застосування не одного заходу, а цілого їх комплексу. По-друге, результат при одній і тій же тактиці запобіжної роботи істотно змінюється залежно від ступеня криміногенності кожної з трьох основних детермінант злочинної поведінки: особистості, її мікросоціального середовища та конкретної життєвої ситуації. По-третє, інтенсивність запобіжних заходів повинна знаходитися у прямій залежності від ступеня прояву названих криміногенних детермінант. Індивідуальне запобігання має бути спрямовано на особистість, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють чи полегшують скоєння кримінально карних діянь. Ці заходи відіграють роль соціального інструмента, що покликаний нейтралізувати або усунути негативні внутрішні риси, скорегувати поведінку [116, с. 35-36].

На жаль, насильство з різних мотивів стало невід'ємною частиною нашого життя. Щоденне зомбування через засоби масової інформації, мережу Internet, комп'ютерні ігри, певні металеві особливості нації тощо призвели до

того, застосуванням насильства вже нікого не здивуєш. Саме тому слід спробувати збудити громадську свідомість та створити масову нетерпимість до будь-яких проявів насильства.

Таким чином, підстави для окремої криміналізації посягань на здоров'я людини мають місце. Разом з тим, далеко не бездоганними вбачаються самі ці кримінально-праві норми (в першу чергу ст. 126 КК України) з позиції принципів криміналізації.

У зв'язку із цим Д.Балобанова вказує, що потребують вивчення дві групи факторів, які впливають на криміналізацію: 1) підстави кримінально-правової заборони, що слугують об'єктивними передумовами її встановлення; 2) принципи криміналізації, що відносяться до законодавчої техніки [9, с. 9].

У контексті розглядуваних питань, А.Митрофанов вказує, про те, що розвиток вітчизняного кримінального законодавства потребує осмислення загальнотеоретичних питань криміналізації суспільно небезпечних діянь з урахуванням дійсних змін соціально-економічних відносин з метою підвищення ефективності дії кримінального закону, досягнення поставлених перед ним цілей [135, с. 10].

Самі принципи криміналізації у кримінально-правовій науці є найбільш абстрактним і загальним рівнем забезпечення і обґрунтування кримінальної нормотворчості, ті відповідні позиції, урахування яких необхідне при будь-якій зміні системи чинного кримінального законодавства [146, с. 191].

Розрізняють дві групи принципів криміналізації:

1) принципи, що відбивають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності, або соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації, тобто принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з точки зору основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості і стану суспільної думки;

2) принципи, що визначаються вимогою внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права, тобто системно-правові принципи криміналізації [146, с. 209].

Соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації містять у собі:

принцип суспільної небезпеки;
 принцип відносної поширеності діяння;
 принцип помірності позитивних та негативних наслідків криміналізації;

принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації.

Системно-правові принципи криміналізації поділяються на загально-правові та кримінально-правові системні принципи.

Загально-правові системні принципи криміналізації:

принцип конституційної адекватності;

принцип системно-правової несуперечності;
 3) принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості;
 4) принцип процесуальної здійсненості переслідування.
 Кримінально-правові системні принципи криміналізації:
 принцип безпобільності та ненадмірності заборони;
 принцип визначеності та єдності термінології;
 принцип повноти складу;
 принцип помірності санкції та економії репресії [251, с. 14-15].

Так, В.Ємельянов зазначає, що принцип суспільної небезпечності означає, що лише те діяння може бути криміналізовано, суспільна небезпечність якого є достатньо високою. Суспільну небезпечність у кримінально-правовій науці визначають як внутрішню, об'єктивну, сутнісну, стрижневу властивість злочину, що існує в реальній дійсності незалежно від бажання законодавця, у зв'язку з чим завдання останнього полягає в тому, щоб правильно оцінити умови життя суспільства на даному етапі і прийняти рішення про віднесення діяння до числа злочинів [60, с. 79-80].

Разом з тим, В.Шаблистий дослідив генезу законодавчого закріплення суспільної небезпеки (небезпечності) як однієї з основоположних категорій сучасного кримінального права, в результаті чого запропонував її виключити як із поняття злочину, так з усього законодавства про кримінальну відповідальність, запропонувавши як альтернативу безпеку людини, суспільства, держави та людства [247, с. 5]. Наявність в КК України 2001 р. суспільної небезпеки (небезпечності) злочину, діяння, посягання, наслідку, особи злочинця, психічно хворого, способу вчинення злочину є скоріше даниною традиціям, які не є безспірними, а дискусію про їх оновлення можна вважати відкритою або розпочатою. Про це свідчить той факт, що на перших роках побудови радянської держави будь-яке діяння, що загрожувало не людині, а радянському ладові, тобто державі, вважалось більш суспільно небезпечнішим та злочинним. Вважаємо, що саме звідси бере початок застосування кримінального закону за аналогією. Про безпеку для окремо взятої людини мови і бути не могло, на відміну від кримінальних законів ХІХ ст. Саме тому ознака суспільної небезпеки злочину не може мати місце в державі, у якій людину проголошено найвищою соціальною цінністю [254, с. 123].

В свою чергу, В.Трубников вважає, що ні за яких умов і обставин в понятті злочину не можна включати таку ознаку як суспільна небезпека – це рудимент комуністичної ідеології радянського періоду часу, коли не людина, а держава, суспільство, «засіки Батьківщини» були головними і найважливішими атрибутами доктрини кримінального права. Злочин – це передбачене КК України шкідливе (небезпечне) для інтересів людей (особистості людини і громадянина) винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [93, с. 69].

Можливо, такі твердження мають право на існування, проте вони є поодинокими, а тому приєднання до них виглядає досить дискусійним.

У науці виділяють характер і ступінь суспільної небезпечності. Характер суспільної небезпечності злочину – це якісний показник, який визначається перш за все тією або іншою групою соціальних цінностей, на які посягає злочин. Ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину – це кількісний показник, який залежить від форми вини, мотиву і мети, способу вчинення дії, місця, обстановки та стадії його вчинення, тяжкості злочинних наслідків тощо [223, с. 211; 56, с. 96-97].

Характер суспільної небезпечності побоїв і мордувань, обумовлений важливістю об'єкта посягання. Суспільно небезпечні наслідки для здоров'я людини або можливість їх настання, що впливає на ступінь суспільної небезпечності цих діянь як кількісний показник суспільної небезпечності, у певних випадках можуть привести до певних відхилень у психіці людини, що унеможливають подальше нормальне функціонування людського організму або викликають певні порушення, тобто звичний спосіб життя протягом тривалого часу (а іноді декілька років) стає недосяжною та забутою мрією.

Так, наприклад, Крижопільський районний суд Вінницької області 22.06.2007 р. розглянув кримінальну справу про злочин, передбачений ч. 1 ст. 126 КК України. Суд встановив, що біля 17 год. 29.04.2006 р. С. на вул. Леніна смт. Томашпіль Вінницької області умисно взяв обома руками за плечі малолітнього Л., підняв його над землею на рівні свого росту, трусив ним, завдавши фізичного болю і при цьому кричав: «Розірву як жабу. Порву на куски. Ні папа, ні мама не допоможе». На крик і плач дитини з подвір'я вибігла мати потерпілого К. і вирвала з його рук дитину.

Після цього малолітній потерпілий Л. кричить і зривається серед ночі, «підмочує» себе в ліжку, боїться сам ходити в школу. Мати К. пережила надзвичайний стрес, зазнала психологічного пригнічення, внаслідок чого протягом двох місяців відвідувала лікаря-психолога [2].

У зв'язку із цим слід прислухатися до думки С.Киренко: «тілесні ушкодження взагалі становлять особливу суспільну небезпеку для здоров'я неповнолітніх, організм яких ще тільки формується... дитячий організм менш захищений і більш уразливий... Це стосується також побоїв і мордувань неповнолітніх. Організм останніх більш чутливий до болю, крім того, подібні дії можуть заподіяти дитині й психічну травму, яка може негативно позначитися на її подальшому розвитку». Правий автор і в тому, що факт умисного заподіяння тілесних ушкоджень саме дитині свідчить про підвищену суспільну небезпечність особи винного, яку закон має враховувати [78, с. 39].

Саме тому ми приєднуємося до точки зору М.Хавронюка щодо внесення у якості кваліфікуючих ознак до ст.ст. 121, 122, 125, 126, 127, 129, 182, 194, 195 КК України таку як «вчинення таких самих дій щодо неповнолітніх». На його думку, такий підхід дозволив би значно спростити, удосконалити Особливу частину чинного КК України, суттєво підвищити правовий захист дітей і водночас уникнути багатьох помилок, що існують у конструкції деяких статей... [239, с. 51].

Належне обґрунтування змін та доповнень до ст. 126 КК України буде представлено у наступних розділах нашого дослідження.

З позиції ступеня суспільної небезпечності як кількісної характеристики злочину відносно побоїв і мордування також виникають критичні зауваження.

Так, зокрема, М.Хавронюк вказує на те, що при порівнянні санкцій ч. 1 ст. 125 КК України (умисне легке тілесне ушкодження) і ч. 1 ст. 126 КК України (умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень); ч. 2 ст. 126 КК України (ті самі діяння, що мають характер мордування, вчиненні групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості) та ч. 2 ст. 345 КК України (умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, у зв'язку із виконанням цим працівником службових обов'язків), мають однакові, ідентичні санкції, то значить їх ступінь тяжкості є цілком однаковим, тоді як він може бути таким [239, с. 129-130].

Виходить, що додержання такого принципу, як принцип суспільної небезпечності, викликає питання про необхідність внесення змін і доповнень до чинного КК України у частині посилення кримінально-правової охорони здоров'я, особливо дітей та гармонізації санкцій статей, які передбачають кримінальну відповідальність за ці злочини.

Сутність принципу відносної поширеності діяння полягає в тому, що кримінальне право регулює форму реакції суспільства і держави на такі суспільно небезпечні вчинки індивідів, які, принаймні, є реально можливими, тобто являють собою прояви деяких загальних тенденцій і закономірностей [146, с. 218].

Як зазначалося вище, в Україні мають місце суспільно небезпечні діяння, спрямовані на вчинення побоїв і мордувань. Але така кваліфікуюча ознака ч. 2 ст. 126 КК України, як ті самі діяння, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, яка закріплена з листопада 2009 р., є на щастя не поширеною й існують лише поодинокі випадки вчинення побоїв і мордувань з вказаних мотивів. Разом з тим, законодавець таким чином упереджує, мінімізує їх вчинення, тобто забезпечує охорону здоров'я співвітчизників.

Так, 06 червня 2016 р. Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області затвердив угоду про визнання винуватості та засудив до двох років обмеження волі із звільненням від відбування покарання з випробуванням особу за наступних обставин.

20.02.2016 р. о 07 годині 30 хвилин ОСОБА_1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, проходив разом зі своїм знайомим ОСОБА_2 біля ринку, що розташований по вулиці Піонерській с. Микільське Світловодського району Кіровоградської області. Під час руху біля ринку по вищевказаній вулиці, ОСОБА_1 помітив раніше не знайомого йому настоятеля Микільської православної церкви ОСОБА_3, який був одягнутий

у рясу священика та прямував на службу до місцевої церкви разом з прихожанкою ОСОБА_4. В цей час у ОСОБА_1, який не був раніше знайомим із ОСОБА_3 та не мав до нього особистих неприязних відносин, виник умисел, спрямований на умисне спричинення йому ударів з мотивів релігійної нетерпимості. З цією метою ОСОБА_1 підійшов до ОСОБА_3 та в подальшому, демонструючи словесно зневагу до релігійної ідеології та ставлення до служителів церкви та віруючих, що сповідують певну релігію, почав виявляти образу ОСОБА_3, у тому числі шляхом висловлювання насміхань із зовнішнього вигляду останнього.

Реалізуючи свої злочинні дії до кінця, ОСОБА_1, з мотивів релігійної нетерпимості, чітко усвідомлюючи протиправний характер своїх дій та бажаючи настання суспільно небезпечних наслідків, умисно наніс один удар правою рукою в область правого плеча ОСОБА_3, чим спричинив останньому фізичний біль та не спричинив при цьому тілесних ушкоджень. Вказані дії супроводжувались брутальною лайкою та образами в адресу потерпілого. У свою чергу, присутні на місці вчинення злочину громадяни ОСОБА_2 та ОСОБА_4 припинили незаконні дії ОСОБА_1, після чого останній з місця вчинення злочину зник.

Дії ОСОБА_1 кваліфіковані вірно за ч. 2 ст. 126 КК України за ознаками умисного завдання удару, який спричинив фізичний біль (побої і мордування), з мотивів релігійної нетерпимості [123].

Слід зазначити, що у кожному конкретному випадку при проведенні досудового розслідування, необхідно ретельно, навіть скрупульозно допитувати підозрюваних і встановлювати умисел, тобто треба готуватися, продумувати питання перед допитом, вивчивши наявні матеріали кримінального провадження, ймовірні припущення тощо. Це буде сприяти всебічному, повному і об'єктивному розслідуванню, правильної, точної кваліфікації вчиненого, встановленню усіх винних та нарешті встановленню істини по кримінальному провадженню й притягнення винного (винних) до кримінальної відповідальності та призначення справедливого покарання.

Втім зазначимо, на нашу думку, у наведеному прикладі має місце хуліганство, передбачене – ч. 1 ст. 296 КК України.

У зв'язку із цим слід повністю погодитися із О.Грищенком стосовно того, що проблемним також є питання відмежування ознак складу злочину побоїв і мордувань від ознак складу хуліганства. Законодавцем дані злочини поміщені у різні розділи Особливої частини КК України, адже вони посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони, проте мають багато спільних ознак, що утворює певні перешкоди для правильного застосування закону про кримінальну відповідальність у частині охорони як життя та здоров'я особи, так і громадського порядку. Відповідно до п. 4. ППВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» №10 від 22 грудня 2006 р., суди мають відрізняти хуліганство від інших злочинів залежно від спрямованості умислу, мотивів, цілей винного та обставин учинення ним кримінально караних дій. Дії, що супроводжувалися погрозами вбивством, завданням побоїв (що характерно в нашому випадку), заподіянням тілесних

ушкоджень, вчинені винним щодо членів сім'ї, родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправильними діями потерпілих тощо, слід кваліфікувати за статтями КК України, що передбачають відповідальність за злочини проти особи. Тобто на підставі роз'яснень даної Постанови зрозуміло, якщо винний завдав побоїв потерпілому (які не спричинили тілесних ушкоджень, але завдали фізичного болю), що було викликано, наприклад, особистими неприязними стосунками, або ж неправильними діями потерпілого, вчинене слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 126 КК України.

Як хуліганство зазначені дії мають кваліфікуватися лише в тих випадках, коли вони були поєднані з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства та супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Громадським порядком у загальному вигляді вважається врегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, поважання честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі. Грубе порушення громадського порядку передбачає недотримання встановлених правил поведінки у громадських місцях. Але, вважається, що хуліганські дії можуть бути вчинені в будь-якому місці у присутності лише потерпілого [46, с. 80].

Принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації говорить про те, що на скільки б не була небезпечною та чи інша поведінка, її криміналізація ніколи не може розглядатися як абсолютне благо, але завжди являє собою жертвування одними інтересами суспільства заради інших, більш значущих [146, с. 220].

Однак існування в КК України ст. 126 у сьогоденні її вигляді яскраво свідчить про існування цілого комплексу негативних наслідків, які пов'язані із суспільно небезпечною поведінкою, яка не є злочинною, та із проблемами, що виникають під час застосування розглядуваної норми на практиці.

Тобто принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації також врахований не у повній мірі при конструюванні та введенні в дію як ст. 126 КК країни, так й інших норм про охорону здоров'я людини.

З числа загальноправових принципів першим називається принцип конституційної адекватності, тобто принцип відповідності законодавчих новел положенням, що містяться в Конституції держави.

Згідно зі ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Але чи можливо гарантувати належний кримінально-правовий захист здоров'я людини як однієї із найвищих соціальних цінностей, якщо за діяння, які суттєво відрізняються за характером і ступенем суспільної небезпечності, кримінальний закон передбачає однакові санкції, а саме максимальні межі найсуворіших покарань, при цьому закон

сам по собі є суперечливим? Навпаки, протиріччя в законодавстві – це шлях до порушень конституційних прав і свобод громадян.

У зв'язку з цим важливого значення набуває дотримання принципу системно-правової несуперечності криміналізації діяння.

Внаслідок системного тлумачення чинного КК України можна дійти висновку, що відповідно до його норм така кваліфікуюча ознака вчинення злочинів проти здоров'я як з метою залякування або примусу до певних дій, не може виконувати свою запобіжну функцію у повному обсязі, оскільки всі вони конкурують із ст. 129 КК України – погроза вбивством, оскільки мета погрози вбивством, як зазначає В. Шаблистий, завжди характеризується подвійним значенням. Перше полягає в тому, що особа, яка вчиняє цей злочин, посягає на особисту безпеку потерпілого і при цьому прагне його залякати; друге – стан страху, викликаний залякуванням, спрямований на пригнічення волі, на бажання домогтися бажаної для винного поведінки [246 с. 7]. Далі автор веде мову про те, що мета погрози вбивством є тим орієнтиром, який служить для відмежування її від суміжних складів злочинів. Разом із тим вона має подвійне значення, яке полягає в обов'язковій наявності в кожній ззовні вираженій погрозі вбивством мети залякування потерпілого, яка, у свою чергу, є засобом для досягнення особливої, характерної лише для окремо взятої погрози вбивством [252, с. 261-262].

Таким чином, існування такої кваліфікуючої ознаки «вчинення з метою залякування потерпілого або його близьких» як у складі побоїв і мордувань, так і в деяких складах злочинів проти здоров'я суперечить принципу системно-правової несуперечності криміналізації діяння.

Принцип системно-правової несуперечності порушується тим, що за різного ступеня тілесні ушкодження та побої і мордування встановлюється практично однакова відповідальність незалежно від безпосереднього об'єкта посягання та наслідків, про що вже йшла мова під час розгляду принципу суспільної небезпеки.

Принцип системно-правової несуперечності тісно пов'язаний з кримінально-правовими системними принципами криміналізації, до числа яких, як вже зазначалося раніше, належать принцип безпробільності та ненадмірності заборони, принцип визначеності та єдності термінології, принцип повноти складу, принцип домірності санкцій та економії репресії [146, с. 235-242].

Принцип економії кримінальної репресії найперше полягає у тому, що сам законодавець як перша та головна інстанція приймає рішення про включення в число злочинних чи виключення з них певних діянь.

Вважаємо, що у розглядуваному випадку недотримано цей принцип, оскільки в системі злочинів проти здоров'я міститься значна частина норм, які застосування яких конкурує між собою, тим самим не належним чином захищаються права і свободи людини і громадянина.

Відповідно до принципу безпробільності вважається доцільним посилити кримінальну відповідальність за побої і мордування, вчиненні

відносного неповнолітнього, шляхом внесення такої кваліфікуючої ознаки до ч. 2 ст. 126 КК України.

Таким чином, виходячи із принципів суспільної небезпечності, системно-правової несуперечності, ненадмірності заборони та повноти складу, розглянутих підстав криміналізації побоїв і мордувань, вважаємо за доцільне розробити удосконалену конструкцію ст. 126 КК України.

Отже, кримінально-правова охорона здоров'я людини мала місце протягом всіх етапів становлення української державності. Відповідні правові норми були розпорошені у різних джерелах права, проте лише наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття побої і мордування стали виділятися як самостійний склад злочину.

Запропоновано наступні етапи розвитку юридичної науки та результатів її законодавчого закріплення щодо захисту здоров'я людини від побоїв і мордувань:

1) визнання незначного насильницького посягання на здоров'я людини порушенням закону (Х–ХV ст.ст.);

2) основоположення сучасної системи злочинів проти здоров'я особи (ХVІ–ХІХ ст.ст.);

3) етап виділення побоїв і мордувань у самостійний склад злочину та продовження існування його у вигляді кваліфікованих способів вчинення злочинів проти життя та здоров'я (ХХ–початок ХХІ ст.ст.).

Констатовано наявність пропозицій у працях вітчизняних науковців, що негативно можуть вплинути на кримінально-правову охорону життя та здоров'я людини – одні з них стосуються декриміналізації побоїв, інші розглядають ст. 126 КК України, як й інші злочини невеликої тяжкості (при тому, що мордування є злочином середньої тяжкості), як таку, що ймовірно набуде якості кримінального проступку. У зв'язку із цим автором підтримано тих вчених, які вважають неможливим виключення будь-яких злочинів із Розділу ІІ Особливої частини КК України.

Доведено доцільність виокремлення побоїв і мордувань у самостійний склад злочину у зв'язку із тим, що існує

1) конституційне визнання життя та здоров'я людини найвищою соціальною цінністю в державі;

2) наявність досить неоднозначної правозастосовної практики;

3) небезпека безкарного вчинення побоїв і мордувань у випадку їх декриміналізації, що може призвести до вчинення повторних, більш тяжких злочинів проти життя та здоров'я людини.

Встановлено або неповну відповідність, або суперечність, або недотримання таких принципів криміналізації як принцип суспільної небезпечності, принцип відносної поширеності діяння, принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації, принцип конституційної адекватності, принцип системно-правової несуперечності криміналізації діяння, принцип безпробільності та ненадмірності заборони, принцип

визначеності та єдності термінології, принцип повноти складу, принцип домірності санкцій та економії репресії.

РОЗДІЛ II

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПОБОЇВ І МОРДУВАНЬ

2.1 Об'єкт побоїв і мордувань

Насамперед зазначимо, що питання об'єкта злочину досліджували українські вчені: П.Андрушко, Я.Брайнін, С.Гавриш, В.Ємельянов, М.Коржанський, А.Музика, М.Панов, Є.Стрельцов, В.Тацій, В.Трубников, а також радянські, зарубіжні вчені: І.Велієв, І.Вишнякова, М.Загородніков, Є.Каіржанов, М.Карпушин, М.Ковальов, Г.Кригер, В.М.Кудрявцев, В.Курляндський, В.Криволапов, М.Лаквійшвілі, А.Марцев, О.С.Міхлін, Б.Нікіфоров, А.Пашковська, Д.Розенберг, Ф.Тарановський, А.Н.Трайнін, М.Федоров, Є.Фролов, Перед початком дослідження об'єкта злочину, вважаємо за доцільне навести визначення поняття самого складу злочину, який є єдиною підставою кримінальної відповідальності в Україні (ч. 2 ст. 2 КК України). Безперечно, відсутність його законодавчого закріплення зумовило достатню кількість різних наукових інтерпретацій, проте найвдалішим є поняття М.Панова. Вчений пропонує доповнити ч. 2 ст. 2 КК України текстом у можливій редакції:

«Склад злочину є системою обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних ознак і елементів, передбачених цим Кодексом, які у сукупності визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин» [148, с. 72].

Першим елементом складу злочину є об'єкт, якому притаманні свої ознаки. Саме тому пропонуємо перейти до їх дослідження.

Кожен злочин завжди посягає на певний об'єкт, заподіює йому шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди. Будучи одним із чотирьох елементів складу злочину, об'єкт злочину дає можливість визначити суспільно-політичну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки. Чим більш важливим є об'єкт, тим більш небезпечним є злочин, а отже, тим більш пріоритетною повинна бути кримінально-правова охорона цього об'єкта [91, с. 77].

Перед тим, як перейти до дослідження об'єкта побоїв і мордувань, слід окреслити наукову позицію П.Андрушка, Є.Стрельцова та деяких інших вчених щодо потреби розділяти об'єкт злочину і об'єкт кримінально-правової охорони. Вони вважають, що ці поняття не можливо використовувати як синоніми, бо кожне з них має своє достатньо чітке змістовне наповнення. Так, певні суспільні відносини стають об'єктом кримінально-правової охорони з моменту внесення їх законодавцем до одних з найважливіших, тобто вони набувають такої якості з того моменту, коли кримінальний закон взяв їх під свою охорону. Саме ці суспільні відносини набувають значення об'єкта злочину лише після вчинення злочину або у зв'язку із загрозою заподіяння їм шкоди [95, с. 77].

У зв'язку із цим слід зазначити, що проблема об'єкта злочину у кримінальному праві поки що залишається однією з основних. Її розробка в

юридичній науці після того, як наприкінці XVIII ст. поняття «склад злочину», перестало мати початкове, процесуальне значення, отримало статус одного з найважливіших понять кримінального права. Ще з часів римського права вважалося, що це одна з найважливіших характеристик, що дозволяє розрізняти серед діянь злочини публічного і приватного характеру і переслідувати перші в порядку кримінального, а інші – цивільного судочинства. Зберігши в подальшому в якійсь мірі свій вихідний сенс, який передбачає відокремлення групи злочинів, переслідуваних тільки за скаргою потерпілого (справи приватного обвинувачення), дана класифікація одержала широке поширення в науковій літературі та в законодавстві цілої низки держав. Інша справа, що нерідко вчені зі спрямованістю злочинних посягань вважали можливим пов'язувати виділення більшої кількості основних видів злочинів [195].

Так, Ч. Беккарія з урахуванням цієї ознаки, об'єднував всі злочини у три великі групи: деякі злочини руйнують саме суспільство або викликають загибель того, хто є його представником, інші порушують особисту безпеку громадян, посягаючи на їх життя, майно і честь [13; 238]; треті запобігають порушенню громадську порядку.

Подібний тричленний поділ злочинів пізніше набув широкого поширення і у вітчизняній літературі, у зв'язку з чим виділяли наприклад, злочини проти інтересів держави, злочини проти інтересів суспільства і злочини проти приватних інтересів [144].

Окресливши витоки проблеми об'єкта злочину, слід здійснити короткий аналіз концепцій щодо визначення об'єкта злочину у кримінальному праві. Така робота сприятиме правильному визначенню об'єкта побоїв і мордувань, оскільки на підставі цього буде взято одну з них за основу всього дослідження.

Вважаємо за доцільне особливо зауважити на тому, що таке концептуальне питання як об'єкт злочину не знайшло однозначного вирішення у кримінально-правовій теорії. Це стосується у першу чергу того, що саме визнається тим або іншим автором об'єктом злочину (суспільні відносини, цінності, блага, конкретні сфери життєдіяльності людей тощо).

Беззаперечним є те, що об'єктом злочину завжди виступає те, чому кримінально караним діянням завдається шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди. Але стосовно того, що саме слід визнавати об'єктом злочину, точиться гостра дискусія серед провідних вчених [70; 234; 88]. Особливого значення ця проблема набула останнього часу, з огляду на прийняття нового КК України 2001 р., бо визначення поняття, структури та ієрархії об'єктів злочину є фундаментом для побудови й можливого подальшого вдосконалення нового кримінального законодавства.

У радянській кримінально-правовій науці пануючою була точка зору, згідно з якою об'єктом злочину виступають суспільні відносини. Вперше їх було названо об'єктом злочину в інструкції Народного Комісаріату Юстиції 1919 р. «Керівні начала з кримінального права РРФСР». В теорії кримінального права це положення висловлено у 1924 р. А.Піонтковським

(сином), який підкреслив, що об'єктом будь-якого злочину виступають суспільні відносини, які охороняються апаратом кримінально-правового примусу [158, с. 133]. Вчення про об'єкт злочину як суспільні відносини розвивали у своїх роботах такі вчені Б.Нікіфоров [143], В. Глістін [43], В. Тацій [185; 183], М.Коржанський [83] та ін.

Сучасними прибічниками цієї концепції об'єктом злочину визнаються суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність [98, с. 112].

Слід зазначити, що, подібне уявлення про об'єкт злочину не є таким, що одностайно підтримується всіма вченими. Існують й альтернативні погляди, й такі, що прямо критикують та заперечують останню.

Так, наприклад, на думку А.Зелінського та В.Куца, об'єктом злочину слід визнавати охоронювані законом блага людини та суспільства [70, с. 152]. На уточнення даної тези З.Ромовська вказує на те, що можна не бачити й того, що об'єктом кримінально-правової охорони має бути не саме благо, а право на нього [174, с. 54].

П. Матишевський та Є.Фесенко вважають, що об'єктом злочину мають визнаватись конкретні людські, суспільні або державні цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду [132, с. 97; 234, с. 75].

С.Гавриш при формулюванні концепції об'єкта злочинів пропонує використовувати формулу «об'єкт – правове благо», яка, на його думку, вдало поєднує у собі, з одного боку, вказівку на специфіку кримінального права (кримінальна відповідальність настає лише за посягання на охоронювані законом блага), а з іншого – вказівку на реальне благо як охоронювану цінність [35, с. 15].

Власний погляд на об'єкт злочину представляє В.Трубников. Він пропонує назвати суспільні відносини «соціальною оболонкою» та представити їх у виді первинного об'єкта злочинного посягання, а реальні об'єкти у виді вторинних об'єктів, які знаходяться в середині соціальної оболонки [196, с. 88]. Далі дослідник розвинув свою теорію. Він, піддавши різкій критиці концепцію об'єкта злочину як суспільні відносини, тепер пропонує повернутися до класиків-зачинателів вітчизняного кримінального права, та вважає доцільним визнавати об'єктом будь-якого злочину права і свободи людини і громадянина [197 с. 14-18].

В свою чергу, Г.Новосьолов розробив власну універсальну концепцію, згідно з якою злочин заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди не чомусь (якомусь благу, інтересу, праву в об'єктивному чи суб'єктивному сенсі, правовідносинам, суспільним відносинам і т. д.), а комусь, тобто індивіду, групі осіб або всім членам суспільства. В цьому випадку стає очевидною необхідність критичної оцінки цілого ряду положень вітчизняної кримінально-правової доктрини, що стосуються уявлень про сам об'єкт злочину, поняття злочину, його ознак та співвідношення зі складом злочину, а також регулюються кримінальним правом суспільних відносин, правової

природи порушеної діянням заборони, цілей і завдань кримінального законодавства, його місця і призначення в системі соціальних регуляторів [144, с. 64-66].

В.Ємельянов, у цілому погоджуючись із таким висновком, уточнює, що не кожний злочин посягає безпосередньо на людину, він може заподіяти йому шкоду опосередковано, шляхом впливу на умови його життя та середовище існування. Він вважає, що вчиняючи злочин, винна особа безпосередньо посягає на охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей, які й виступають як безпосередні об'єкти злочинів як реальних явищ дійсності [58, с. 10; 59, с. 72-73; 63, с. 135].

Так, О. Костенко вказує на те, що сутність усіх злочинів полягає не в тому, що вони посягають на безпеку суспільства, тобто є суспільно небезпечними, а в тому, що вони є проявом сваволі і посягають на встановлений у суспільстві за допомогою законодавства порядок, необхідний для безпеки людства [86, с. 26-28]. На продовження цієї продовження цієї концепції А.Ландіна зазначає, що об'єкт злочину – це охоронюваний кримінальним законом порядок відносин між людьми, що виникають в суспільстві з приводу матеріальних і нематеріальних предметів. Останні ж є предметами злочинів [107, с. 279].

Найповнішим аналізом усіх можливих точок зору щодо об'єкта злочину у кримінальному праві представлена робота Є.Лащука та А. Музики. Автори дійшли висновку, що об'єкт злочину потрібно розуміти у вузькому (суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння) і широкому значенні (елемент складу злочину, що охоплює суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння (обов'язкова ознака), а також включає в себе потерпілого від злочину та предмет злочину (факультативні ознаки)) [137, с. 56].

Вважаємо, що саме ця пропозиція є найбільш вдалою щодо розуміння об'єкта злочину. Підтвердженням цьому можуть бути слова знову ж таки Є.Лащука та А.Музики щодо того, що вони не заперечують права на існування будь-якої концепції об'єкта злочину. Очевидно не існує (і, мабуть, не може існувати) універсальної теорії (концепції об'єкта злочину). Тому власну позицію автори не розглядають як «істинну останньої інстанції». Ми також ставимося з повагою до юридичної наукової спадщини – дореволюційної, радянської, а також до поглядів сучасних юристів [137, с. 15].

Так, Н.Тимошенко з цього приводу зазначає, що блага, цінності, життєві інтереси існують тільки в межах соціальних відносин, які склалися у суспільстві на певному етапі його розвитку. Поняття «цінність», «благо», «інтерес» похідні від суспільства (яке у цьому питанні вона пропонує розуміти як певну сукупність суспільних відносин), а тому і їх правова оцінка неможлива поза цими відносинами [192, с. 115].

У зв'язку із цим слушною є вказівка В.Шаблистою на те, що проблеми щодо об'єкта злочину та його структури мають суперечливий та дотепер дискусійний характер, оскільки саме визнання об'єкта злочину суспільними відносинами може стати причиною виникнення дискусії, яка, на його думку, допоможе зняти проблемність визначення безпосередніх об'єктів будь-яких злочинів. Більше того, суспільні відносини як об'єкт злочинів розглядаються у своїй більшості в межах Загальної частини кримінально-правової науки, оскільки більшість авторів, будучи прихильниками зазначеної концепції, досліджують окрему норму Особливої частини кримінального закону та вказують на конкретні або блага, або цінності, або на права та свободи, або сфери життєдіяльності людей, на які посягає злочин [253, с. 126].

Оскільки до сьогодні всі наукові дискусії відбуваються з приводу визнання чи невизнання в якості об'єкта злочину саме суспільні відносини, то об'єкт побоїв і мордування будемо досліджувати саме з цієї позиції, адже за крилатим висловом давнього мислителя Сократа: «У спорі народжується істина».

Визначившись із концепцією об'єкта злочину, слід проаналізувати точки зору вчених безпосередньо щодо об'єкта побоїв і мордувань.

Так, Є.Булавін вважає основним безпосереднім об'єктом мордування здоров'я людини, а додатковим – її честь і гідність [24, с. 56]. Такої ж думки дотримується Ю.Санджигєв [178, с. 45].

П.Кабанов дійшов до висновку, що безпосереднім об'єктом як побоїв, так і мордування є не тілесна недоторканність, а здоров'я людини, яке зі своїми наслідками не викликає юридично значимої втрати загальної працездатності [74, с. 4].

Р.Шагвалієв відносить побої і мордування до багатооб'єктних злочинів. Дослідник пропонує основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування визнавати безпеку здоров'я людини, додатковими – свободу і фізичну (тілесну) недоторканність особи, факультативними – честь і гідність і (при мордуванні) здоров'я особи [255, с. 6].

Ю.Пестерева, дослідивши тільки мордування (в КК РФ побої і мордування передбачені в різних статтях Особливої частини), пропонує безпосереднім об'єктом мордування визнавати безпеку фізичного та (або) психічного здоров'я [157, с. 59].

В.Веніамінов, на основі системно-структурного та функціонального аналізу суспільних відносин, що забезпечують особисту недоторканність, а також порівняльного аналізу цінності всіх суспільних відносин, які виступають безпосередніми об'єктами побоїв і мордування, робить висновок про те, що основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування, є честь і гідність людини. Додатковим безпосереднім об'єктом цих злочинів є недоторканність особи. Факультативним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування, тобто таким, якому не у всіх випадках вчинення цих злочинів заподіюється шкода, є здоров'я людини. Саме посягання на честь і гідність визначає сутність цих злочинів [31, с. 77].

Е.Багун вважає, що юридичну природу складів, передбачених ст. ст. 116 (побої) і 117 (мордування) КК РФ вірно відображає позиція, відповідно до якої об'єктом цих злочинів виступає здоров'я людини [7, с. 81].

С.Яценко дещо своєрідно підійшов до визначення об'єкта побої і мордування та пропонує розуміти під останнім здоров'я іншої людини [140, с. 246]. Такої ж думки дотримується Г.Борзенков і визначає здоров'я як фізіологічний стан організму на момент вчинення злочину [22, с. 103, 116].

В.Борисов та В.Куц вважають, що об'єктом цих злочинів є фізична, тобто тілесна недоторканність людини [23, с. 60].

Навівши основні точки зору вчених щодо об'єкта побоїв і мордування (інші відрізняються не суттєво), спробуємо виробити власну позицію з цього питання.

Найчастіше дослідники об'єктом побоїв і мордування вказують здоров'я людини. Вважаємо, що ця точка зору має своїм підґрунтям канонічні основи вітчизняної кримінально-правової науки, відповідно до положень якої структура Особливої частини КК України побудована за принципом родового об'єкта злочину (відповідні назви 20-ти розділів) та безпосередній об'єкт повинен знаходитися (не може виходити за межі) родового. Отже, якщо Розділ II Особливої частини кримінального закону називається: «Злочини проти життя та здоров'я особи», то всі його норми охороняють або життя, або здоров'я особи. Звідси, об'єктом побоїв і мордування є здоров'я людини.

Практично безапеляційну аргументацію на користь визнання об'єктом розглянутих злочинів наводить Г.Борзенков. Вчений вказує на те, що наявність поняття тілесного ушкодження, розладу здоров'я, приводила деяких дослідників до висновку, що об'єктом злочину може вважатися не здоров'я потерпілого, а «тілесна недоторканність» або «організм людини». Деякі науковці, які прирівнювали злочини проти здоров'я до тілесних ушкоджень, вважали, що побої і мордування не можуть розглядатися як злочини проти здоров'я, бо вони направлені не на порушення анатомічної цілісності і фізіологічних функцій органів і тканин, а на спричинення потерпілому фізичного болю. Для такого погляду немає підстав. З погляду медицини, фізичний біль – це не тільки сигнал про неблагополуччя в організмі. Біль сам по собі несе шкоду здоров'ю, будучи специфічною реакцією живого організму на ушкоджувальну дію. Багато проявів цієї реакції можуть бути зафіксовані об'єктивно: звуження судин, підвищення кров'яного тиску, згортання крові, вміст в ній цукру та ін. Побої і мордування – це спосіб дії, наслідком якої може бути шкода здоров'ю будь-якого ступеня, аж до тяжкого. Закон вважає ці дії небезпечними і карає їх залежно від наслідків. Якщо ж наслідки не наступили (або не встановлені), побої і мордування розглядаються як самостійний злочин, своєрідний «усічений склад» спричинення шкоди здоров'ю [105, с. 103-104].

Побої і мордування можна віднести до багатооб'єктних злочинів, тобто до тих, які заподіюють шкоду не одному, а двом і більше об'єктам кримінально-правової охорони. При цьому основним безпосереднім об'єктом

таких посягань слід вважати той, який визначає характер злочинів, його соціальну сутність [36, с. 16]. Головною метою цього виду злочину є заподіяння больових відчуттів жертві, бажання спричинити їй фізичні та психічні страждання, переживання. Нерідко жорстоке поводження з боку винного, заподіяний біль, відчуття власної безпорадності зберігаються в пам'яті потерпілого набагато довше, ніж на тілі сліди від побоїв. Психічні переживання від перенесеного приниження честі та гідності жертви застосованим щодо неї насильством у сукупності з больовими відчуттями посилюють почуття фізичної і моральної пригніченості потерпілого, в кінцевому підсумку згубно позначаючись на стані його здоров'я.

Таким чином, слід погодитися із В.Веніаміновим та О.Грищенком стосовно того, що основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордувань виступає здоров'я людини, а додатковим безпосереднім – честь і гідність особи [31, с. 19; 45, с. 112].

Основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордувань виступає здоров'я людини, а додатковим безпосереднім – честь і гідність особи. Вказане обумовлено тим, що умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю, викликають у потерпілого по-перше, фізичний біль (шкоду здоров'ю особи та тілесній недоторканості), по-друге, психічні страждання або переживання від приниження честі та гідності (внаслідок застосованого щодо неї насильства), що в сукупності з вказаними больовими відчуттями посилюють почуття фізичної і моральної пригніченості потерпілого [45, с. 162].

Ми погоджуємося із Г.Борзенковим та О.Грищенком та спробуємо більш детально розвинути їх точку зору, оскільки вона не стосується додаткових об'єктів побоїв і мордувань.

Наука кримінального права взагалі оперує двома основними класифікаціями об'єктів злочину: по вертикалі та по горизонталі. Вертикаль включає в себе загальний, родовий (деякі вчені виділяють ще видовий) та безпосередній об'єкти, а горизонталь на рівні безпосереднього – основний, додатковий, який у свою чергу поділяється на обов'язковий та факультативний [94, с. 104-108]. Ми умисно не будемо розкривати особливості кожного виду об'єкта злочину, оскільки це буде як і штучним розширенням обсягу загального дослідження, так і виходом за його межі. У зв'язку із цим надалі будемо вживати ці поняття, не розкриваючи їх загально відомого змісту.

На підставі викладеного, під основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордувань слід розуміти здоров'я людини.

Що стосується додаткових об'єктів цих злочинів, то яскравим прикладом їх наявності може свідчити наступний приклад.

Любарський районний суд Житомирської області 05 лютого 2009 р., розглянув кримінальну справу, в ході якої встановлено наступне. 22 грудня 2008 р. близько 09 год. С. перебувала на вул. с. Липно Любарського району, де на імпровізованому базарі, будучи приватним підприємцем, реалізовувала товари. В цей час до неї підійшов К. і несподівано зробив спробу скинути з

прилавку належні їй товари, а коли вона намагалася захистити своє майно від брутального посягання, то К. грубо принижуючи її честь та людську гідність, схопив її руками за шию і притиснувши до автомобіля, став душити, цинічно ігноруючи при цьому крики присутніх людей з вимогами припинити насильство. Насильницькі дії відносно неї припинені людьми, які були присутні на базарі. В результаті дій нападника С. заподіяно фізичного болю і матеріальної шкоди, бо того ж дня вона вимушено зверталась за медичною допомогою до лікаря і понесла затрати на придбання ліків у сумі 60 грн. Також неправомірними діями К. С. заподіяно значної моральної шкоди, яку вона оцінює у 1500 грн., адже відкрите фізичне знущання та демонстративна наруга над нею в присутності багатьох громадян, призвели до глибокого морально-психологічного стресу, наслідки якого вона переживає до цього часу [3].

Як показали результати вивчення архівних кримінальних справ (кримінальних проваджень) та відмовних матеріалів, практично у всіх випадках побої або мордування супроводжуються приниженням людської гідності і честі. Якщо навіть відсутні дані про посягання на них, то потерпілі вказують на приниження своєї честі та гідності у зв'язку із необхідністю звернення до слідчих, прокурорських чи судових органів за захистом та відновленням порушених прав. Все це супроводжується необхідністю розкривати певні обставини свого особистого життя, тоді як нормальним є бажання кожної людини зберегти їх у таємниці.

Саме тому основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордувань пропонуємо визнавати здоров'я людини, а додатковим обов'язковим – її честь та гідність [37, с. 183].

Визначивши об'єкт розглядуваних злочинів, пропонуємо детально зупинитися на людині, здоров'я якої піддається злочинному впливові в результаті вчинення побоїв і мордування – потерпілому.

У ст. 49 КПК України 1960 р. зазначається, що потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

КПК України 2012 р. у ст. 55 встановив, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Так, Т.Присяжнюк, дослідивши потерпілого від злочину у кримінальному праві, пропонує доповнити чинний КК України ст. 2-1, в частині першій якої зазначити: «Потерпілим від злочину визнається фізична особа, безпосередньо якій злочином заподіяно шкоду (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона набуває право вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину в межах, визначених кримінальним законом» [162, с. 17-18].

Важко не погодитися із твердженням В.Шаблистоного стосовно того, що проблемам особи злочинця в науці приділено занадто багато уваги, тоді як потерпілому приділяється занадто мало уваги. Ведуться різні статистичні

обліки осіб, які вчинили злочини, та осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду набрав чинності. Ці обліки включають в себе сукупність соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, у поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку. Про потерпілого є градація лише за віковою, статевою та деякими іншими ознаками.

Звичайно, знаючи особливості особи злочинця певного виду злочинів, можна запропонувати запобіжні заходи щодо мінімізації криміногенних факторів. Разом з тим, знаючи особливості потерпілих від злочинів певного виду, можна сформулювати пропозиції стосовно того, як не стати жертвою злочину (останнє поняття використовується кримінологами, але воно є ширшим за поняття «потерпілий від злочину». Проблемі потерпілого від злочину має бути приділено не менше уваги, ніж особі злочинця [248, с. 79].

Вважаємо, що головним у вирішенні питання про потерпілого від побоїв і мордування є те, що це може бути виключно людина як біосоціальна істота, проте залишається відкритим питання про вид заподіяваної шкоди.

М.Сенаторов виділяє такі види потерпілих від злочину за ознаками заподіяної їм шкоди:

- 1) потерпілі, яким заподіяна фізична шкода;
- 2) потерпілі, яким заподіяна психічна шкода;
- 3) потерпілі, яким заподіяна економічна шкода;
- 4) потерпілі, яким заподіяна організаційна шкода [180, с. 86].

На нашу думку, цю класифікацію слід доповнити ще одним видом – потерпілі, яким заподіяна шкода декількох видів. У нашому випадку потрібно вести мову про заподіянням побоями або мордуванням і фізичної, і психічної шкоди, оскільки винний, посягаючи на здоров'я людини, одночасно заподіює психічну шкоду шляхом посягання на її честь та гідність.

Вивчення архівних матеріалів показало, що лише у 15 % потерпілим від побоїв і мордування повністю відшкодовувалися завдані збитки, у 60,7 % – частково, у 24,3 % – збитки взагалі не відшкодовані (не в останню чергу через небажання заявляти цивільний позов у кримінальному провадженні).

Цікавим є той факт, що у статевому співвідношенні 71 % потерпілих від побоїв і мордування складають жінки, 3 % з яких завідомо для винного перебували у стані вагітності; відповідно чоловіки серед потерпілих становлять 39 %. Також не може не звернути на себе увагу той факт, що 23 % від загальної кількості потерпілих є неповнолітні, 11,5 % малолітні особи, 37 % з яких є дітьми своїх батьків або осіб, які їх замінюють.

Наведені дані однозначно свідчать про доцільність посиленого кримінально правового захисту вагітних жінок та малолітніх осіб, а також про на жаль, актуальну проблему в Україні щодо попередження насильства в сім'ї.

Слід зазначити, що наука кримінального права та кримінального процесу оперують поняттям саме «потерпілий», а кримінологія – жертва злочину. З цього приводу О.Клещіна, дослідивши кримінологічне вчення про

жертву злочину, вказує на те, що ці поняття є однаковими, лише кримінологічне «жертва злочину» охоплює ширше коло питань – і потенційну жертву, і жертву латентного злочину, і таку яку процесуально не визнано потерпілим [79, с. 56].

Про важливість та актуальність забезпечення захисту та відновлення порушених прав потерпілих від злочинів свідчить також й міжнародний та зарубіжний досвід. У Декларації ООН «Про основні засади правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою» від 29 листопада 1985 р. правовий захист жертв злочинів проголошений одним з найважливіших завдань органів, які ведуть провадження по кримінальній справі із забезпеченням їм доступу до механізмів правосуддя на всіх стадіях кримінального судочинства, відшкодування заподіяної злочином шкоди [79, с. 99].

У багатьох країнах прийняті спеціальні закони про захист жертв злочинів, створені національні служби та фонди допомоги кримінальним жертвам [79, с. 100], тоді як в Україні подібні нормативно-правові акти та певні утворення відсутні. Така ситуація явно не сприяє належному захисту потерпілих від злочинів. Тому вважаємо доцільним приєднатися до тих вчених, які підтримують розробку та прийняття закону України «Про забезпечення захисту жертви злочину».

Отже, охоронювані кримінальним законом суспільні відносини продовжують залишатися актуальною концепцією об'єкта злочину.

Основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордування є здоров'я людини, а додатковим обов'язковим – її честь та гідність.

Потерпілим побоїв і мордувань є людина як біосоціальна фізична, жива істота, якій цими злочинами заподіюється фізична та / або моральна шкода.

2.2 Об'єктивна сторона побоїв і мордувань

Аксіоматичним є той факт, що законодавець найчастіше в диспозиціях статей Особливої частини КК України описує ознаки об'єктивної сторони складу злочину.

Більшість вчених вважають, що об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [200, с. 81-82].

У зв'язку із цим слід зазначити, що у різні роки дослідження об'єктивної сторони складу злочину та окремих її ознак здійснювали українські вчені: П. Берзін, Я.Брайнін, О.Литвинов, П.Матишевський, М.Панов, С.Тарарухін, Н.Ярмиш, а також радянські, зарубіжні вчені: К.Акоєв, С.Бородін, О.Бойко, А.Васіладі, М.Дурманов, П.Грішаєв, І.Жорданія, І.Карпушева, М.І.Ковальов, В.Коняхін, Н.Кузнецова, Л.Кругліков, В.Кудрявцев, В.Малінін, О.Міхлін, І.Реннеберг, А.Парфьонов, А.А.Піонтковський (син), В.Прохоров, А.Трайнін, Г.Тимейко, М.Шкеле, В.Філімонов, Т.Церетелі, Б.Яцеленко та ін.

Так, М.Панов зазначає, що злочин завжди являє собою акт вольової поведінки особи, який виражається у зовнішньому прояві його активності у формі дії або бездіяльності, спрямованої на зміну соціального середовища [149, с. 6].

В іншій своїй праці М.Панов зазначає, що з фізичної, виконавчої сторони злочинна дія може характеризуватися різними підставами. В одних випадках вона містить у собі прості, елементарні акти поведінки, в інших – складається з декількох актів, кожен з яких за відповідних умов може бути визнаний самотійною дією. Виходячи з цього, злочинна дія може поділятися на просту і складну [152, с. 45].

Разом з тим, вимагає свого критичного аналізу твердження І.Карпушевої стосовно того, що простій кримінально-правовій дії властиво те, що вона складається з одного або декількох видів суб'єктивних поведінкових актів, що знаходяться на елементарному конструктивному рівні (рухи тіла), мотивація яких складається у свідомому обранні суспільно небезпечної спрямованості стосовно досягнення суб'єктивної мети (цілей), в інтересах кінцевого одержання бажаного результату. У ході вчинення простої кримінально-протиправної дії елементарні рухи тіла, об'єднанні в єдине ціле спільністю мотивацій, що визначають їх соціально-правову спрямованість, а також єдиних завдань, реалізованих ними в реальній дійсності, роблять об'єктивний злочинний вплив на конкретні суспільні відносини. При виконанні простої злочинної дії об'єктивно відбувається заподіяння шкоди об'єктам злочину, тому що при цьому суб'єкту-зловмиснику немає потреби починати які б то не були інші поведінкові акти для вчинення злочинного діяння. Наприклад, саме по собі умисне заподіяння побоїв утворює склад

побої і мордування, кримінальна відповідальність за які передбачена у ст. 126 КК України [77, с. 152-153].

Вважаємо, що якщо розглядати всі суспільно небезпечні дії у кримінальному праві з точки зору їх об'єктивізації на прості і складні, то якраз побої і є класичним прикладом простої дії, тоді як певна сукупність простих дій утворює склад мордування. Ці злочини хоча і є органічно поєднаними, проте є різними, а тому просто сказати що проста дія утворює склад побоїв і мордування є не зовсім точним твердженням.

Саме тому спочатку дослідимо суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними у складі побоїв і мордувань та інших злочинів проти життя та здоров'я особи, що пов'язані з ними.

Так, смерть (біологічна, клінічна) та певний ступінь шкоди здоров'ю (тілесні ушкодження – легкі (без розладу здоров'я або з короткочасним розладом здоров'я), середньої тяжкості, тяжкі) людині в тому числі можуть викликати:

- 1) удар (ч. 1 ст. 126 КК України);
- 2) побої (ч. 1 ст. 126 КК України);
- 3) мордування (ч. 2 ст. 126 КК України);
- 4) інші насильницькі дії (ч. 1 ст. 126 КК України).

Вчинення цих дій кваліфікують за ч. 1 або ч. 2 ст. 126 КК України, проте їх наслідки та способи вчинення можуть утворювати інші злочини. Зокрема, до таких наслідків та способів, а відповідно і до правової оцінки належать:

- 1) особлива жорстокість (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України);
- 2) систематичне знущання (ст. 116 КК України);
- 3) систематичне приниження (ч. 1 ст. 120 КК України);
- 4) особливе мучення (ч. 2 ст. 121 КК України);
- 5) мучення (ч. 1 ст. 127 КК України);
- 6) фізичний біль (ч. 1 ст. 126 КК України);
- 7) сильний фізичний біль (ч. 1 ст. 127 КК України);
- 8) фізичне страждання (ч. 1 ст. 127 КК України);
- 9) психічне страждання (ч. 1 ст. 127 КК України).

Оскільки наслідки та спосіб вчинення злочину є ознаками, що характеризують зміст об'єктивної сторони складу злочину, то виключенням із встановленої нами системи є мета залякування (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 1 ст. 127 КК України), яка відноситься до ознаки, що характеризує зміст суб'єктивної сторони вказаних складів злочинів, а тому вона буде детально розглянута в підрозділі 2.4.

У зв'язку із цим ми погоджуємося із М. Пановим стосовно того, що будь-яка вольова поведінка людини у формі дії, безвідносно до того, є вона злочинною або незлочинною, припускає відповідний спосіб її вчинення [149, с. 21].

Як вірно зазначає Л.Кривоченко, що спосіб вчинення злочину відіграє значну роль у визначенні суспільної небезпечності [88,с.59].

Також слід пам'ятати вказівку О. Бандурки та О. Литвинова на те, що категорія «механізм злочинної поведінки» може бути визначена як система відомостей про соціально небезпечні діяння, детерміновані психофізіологічними рисами особистості злочинця, іншими об'єктивними і суб'єктивними факторами. До елементів, що утворюють структуру механізму злочинної поведінки, можна віднести наступні:

- особистісно-поведінкові властивості суб'єктів суспільно небезпечних діянь, у тому числі особливості злочинної поведінки таких осіб (механізму злочину у вузькому сенсі цього слова, способу вчинення суспільно небезпечного діяння), а також своєрідність до- і посткримінальної поведінки осіб даної категорії;

- специфіку безпосереднього предмета злочинного посягання, а також особи потерпілого (властивості потерпілих найчастіше проявляються в кримінальних подіях насильницького характеру);

- особливості місця, часу та інших обставин, що належать до обстановки вчинення злочину;

- злочинний результат;

- зв'язки та відносини між поведінкою, діями злочинця, злочинним результатом та іншими елементами механізму злочинної поведінки [10, с. 116].

Таким чином, зазначимо спосіб вчинення злочину глибоко впливає на ступінь суспільної безпеки. По суті це основний критерій визначення ступеня суспільної безпеки [111, с. 104].

Відсутність у КК України визначення наведених понять є підставою для звернення до різних офіційних нормативно-правових актів та наукових джерел з метою заповнення цієї прогалини та можливості використання отриманих результатів у процесі створення удосконалених конструкцій відповідних норм кримінального закону, а також практики їх застосування.

Так, Правила, затверджені наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. [161], не містять визначення поняття побоїв, а лише вказують у п. 3.1. на те, що побої не становлять особливого виду тілесних ушкоджень. Вони характеризуються багаторазовим нанесенням ударів.

У п. 3.2. Правил поняття заподіяння мук визначено як дії, що спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття та тепла, залишення її в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії.

У п. 3.2. Правил поняття заподіяння мордування – це дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, дії термічних факторів та інші аналогічні дії.

Вважаємо, що таке визначення понять викликає більше запитань, ніж дає відповідей. Вони є не чітко визначені, розпливчасті, неоднозначні. Не вдаючись у їх детальний аналіз, одразу потрапляє в поле зору суперечність наведеного документа положенням кримінального закону.

Так, заподіяння побоїв, мук та мордування визначено як дії, тоді як ч. 2 ст. 126 КК України починається із «... ті самі діяння ...», що автоматично

наштовхує на думку щодо можливості їх заподіяння шляхом і бездіяльності. Суто з теоретичної точки зору можна припустити ситуацію, у якій лікар не вживає жодних дій щодо введення певних знеболюючих препаратів людині, яка цього потребує, переживаючи при цьому нестерпний фізичний біль (наприклад, потерпілий від дорожньо-транспортної пригоди з численними переломами кісток та забоями тканин).

Таке твердження повністю узгоджується із висновком О.І. Бойка стосовно того, що бездіяльність входить в об'єктивну сторону в якості її обов'язкової ознаки, однак законодавець ні в одній зі статей кримінального закону не заявляє окремо дії або бездіяльності, а лише конкретизує їх способи [16, с. 56].

Вважаємо більш вдалим та повним визначення понять мордування і мучення, які вироблені, перш за все, медичною наукою ще у 60-х рр. ХХ століття.

Так, мучення визначається як умисне спричинення страждань людині, що супроводжується порушенням фізіологічних функцій організму і тягнуть за собою розлад здоров'я або навіть небезпеку для життя потерпілого. До мучення відносять довготривале або іноді багаторазове позбавлення їжі і води, тримання у шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії [21, с. 37].

Мордування визначено як умисне нанесення ушкоджень з спричиненням сильних больових відчуттів чи психічних страждань. До таких дій відносяться побої, численні уколи, припалювання розпеченим металом, вплив електричним струмом, тримання в холодних чи темних приміщеннях, позбавлення їжі та ін. Мордування – медико-юридичне поняття [19, с. 32].

Наведені визначення понять «мордування» і «мучення» свідчать про їх схожість, а якщо бути точним, то однаковими.

Звернемося до словників, енциклопедій зальної термінологіки, медичної та юридичної.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає удар як різкий сильний поштовх, що утворюється внаслідок короткочасного зіткнення рухомого тіла з яким-небудь іншим тілом; швидка, разюча дія чого-небудь [29, с. 1496];

мучення – завдавати комусь фізичного болю або моральних страждань; мучити, катувати [29, с. 697];

жорстокий – який виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість; безсердечний, безжалісний; який виражає злобу, суворість; грізний; який перевищує звичайну норму, звичайний ступінь чого-небудь; тяжкий, важкий [29, с. 491];

особливий – який чимось вирізняється з-поміж інших, не такий, як інші, не схожий на інші; незвичайний, винятковий; характерний лише для певного предмета, явища, певної особи і т. ін.; своєрідний, специфічний; який відзначається більшою, ніж звичайно, мірою свого вияву [29, с. 861-862];

знущати – заподіювати муки, страждання кому-небудь; зло висміювати кого-, що-небудь, глузувати з когось, чогось [29, с. 474].

принижувати – ставити в принизливе становище, ображати; применшувати значення, роль кого-, чого-небудь, видавати менш значним; зменшувати інтенсивність, силу вияву чого-небудь [29, с. 1124].

страждати – зазнавати сильного фізичного болю, мучитися від нього; відчувати наслідки чого-небудь (переважно негативного); зазнавати моральних мук, переживань; зазнавати утисків, переслідування і т. ін. через кого-, що-небудь, в ім'я когось, чогось [29, с. 1399].

Для наведених визначень понять деяких наслідків та способів вчинення злочинів проти життя та здоров'я спільним є спричинення болю (а для деяких систематичність), тому постає питання про їх зміст.

Таким чином, зазначений словник визначає поняття болю як відчуття фізичного страждання; своєрідний психофізіологічний стан людини, який проявляється в неприємному, гнітючому, інколи нестерпному відчутті; відчуття прикrostі, образи, смутку [29, с. 112].

Радянський енциклопедичний словник визначає, що біль – неприємне (інколи нестерпне) відчуття, яке виникає під час сильного подразнення (укол, удар, запалення та ін.) чутливих нервових закінчень, закладених в органах і тканинах; викликає ряд захисних реакцій організму [182, с. 156].

У медичній електронній енциклопедії біль визначено як одну з чотирьох основних ознак запалення, що відбувається у тканині, разом із відчуттям печії, почервонінням і набряком. Вважається, що біль під час запалення пов'язаний із виділенням з уражених клітин ряду хімічних речовин, що подразнюють больові рецептори [133].

Медична енциклопедія: біль – своєрідний психофізіологічний стан людини, що виникає в результаті впливу надсильних чи руйнівних подразників, які викликають органічні або функціональні порушення в організмі; інтегративна функція організму, яка мобілізує найрізноманітніші функціональні системи для захисту організму від впливу шкідливого фактору і включає такі компоненти як свідомість, відчуття, пам'ять, мотивації, вегетативні, соматичні і поведінкові реакції, емоції [20, с. 35].

У тлумачному словнику В. Даля: біль – відчуття, пов'язане із тілесними стражданнями; відчуття горя, душевних страждань [50, с. 111-112].

В. Даль ототожнює мордування з мученням [51, с. 63], і воно має підтвердження у працях сучасників.

Зокрема, Г.Болдарь та А.Данилевський вказують на невиправданість застосування законодавцем синонімічних понять «мордування» та «мучення» для позначення тотожних діянь, що є порушенням єдності термінології, а отже і недоліком законодавчої техніки [18, с. 45].

Г. Телесницький, дослідивши генезис кримінальної відповідальності за катування, дійшов до висновку, що тортури, катування, мордування і мучення є тотожними та найтяжчими проявами жорстокого поводження з людиною [187, с. 495], проте подальші його праці свідчать про визнання таким лише катування, за вчинення якого навіть амністією та помилування слід заборонити застосовувати, тоді як навіть засудженні до довічного

позбавлення волі при відбутті не менше двадцяти років позбавлення волі мають право просити помилування [167].

Щодо систематичності, то визначати її слід розуміти як побудовану систему, упорядковану за певним планом; ий – який спирається на певну систему; суворо планомірний; постійний, регулярний [29, с. 1321].

Автори підручника російського кримінального права під систематичністю побоїв розуміють багаторазове їх вчинення, не менше трьох разів протягом фактичного року. При цьому кожен з епізодів може складатися з багаторазових ударів. Систематичність нанесення побоїв у мордуванні означає не тільки багаторазовість періодично здійснюваних насильницьких дій, але їх взаємозв'язок, внутрішню єдність, що утворює певну лінію поведінки винного щодо однієї і тієї ж жертви [105, с. 132].

Автори іншого російського підручника кримінального права зазначають, що під систематичністю діянь у кримінальному праві розуміється вчинення протиправних актів не менше трьох разів. Таким чином, зазначимо, переважна більшість вітчизняних та зарубіжних дослідників визначають, що систематичність – це не менше трьох разів. Трактуювання ознаки «систематичність нанесення побоїв» викликає у практичних співробітників ОВС, прокуратури та суддів великі складності. Стосовно мордування систематичність нанесення побоїв означає не просто багаторазовість періодично здійснюваних насильницьких дій, але їх взаємозв'язок, внутрішню єдність, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо однієї і тієї ж жертви, при якій останній заподіюється не лише фізичний біль, а й психічні страждання, вона принижується, над нею знущаються. Тому не всяке насильство, навіть вчинене три рази і більше, може кваліфікуватися як мордування [199, с. 56].

Аналогічним є положення вже не чинної ППВС РРФСР «Про практику розгляду судами скарг і справ про злочини, передбачені ст. 112, ч. 1 ст. 130 і ст. 131 КК РРФСР» від 25 вересня 1979 р., згідно з яким мордування полягає в умисному систематичному (більше трьох разів) нанесенні потерпілому побоїв чи вчиненні інших насильницьких дій, характер яких свідчить про умисел особи на заподіяння особливого фізичного болю або моральних страждань [159].

Саме тому слід погодитися з О.Жижиленком, який писав, що вчинення діяння систематично передбачає наявність не просто повторення одного і того ж злочинного діяння, а ряду таких дій винного, в яких можна углядіти прояв відомого загального плану його дій або укорінення винним відомих злочинних навичок – всі його злочинні діяння, неодноразово вчинені, повинні бути внутрішньо пов'язані одне з одним [66, с. 25]. Такої ж думки дотримується й Н. Чернова [242, с. 430].

Отже, проміжним висновком є визнання понять мордування та мучення тотожними, що у свою чергу може стати підставою для відповідних змін кримінального закону.

Певним підтвердженням цього може бути респондентів (судді та працівники поліції), опитування яких показало, що 87 % з них вважають мордування та мучення тотожними поняттями.

Також слід вказати на термінологічну помилку у ч. 1 ст. 127 КК України, у якій ведеться мова про спричинення сильного фізичного болю, фізичного чи психічного страждання, тоді як людина може відчувати *фізичний біль та моральні страждання* (курсив наш – авт.), що свідчить про перевантаження диспозиції вказаної норми. Більш того, виникають питання щодо доцільності існування взагалі ст. 127 КК України, оскільки вона вступає у конкуренцію із більшістю статей вітчизняного кримінального закону.

Певним підтвердженням такого судження є думка В. Навроцького та Л. Тіцької, які, дослідивши співвідношення понять «жорстокість», «особлива жорстокість», «катування», «мордування», «мучення», пропонують відмовитись від їх використання, замінивши одним узагальнюючим «жорстоке поводження» [139, с. 610].

Не применшуючи важливості та дискусійності такої пропозиції, ми все ж таки звернули увагу на іншу особливість проведеної роботи В. Навроцького та Л. Тіцької. Так би мовити «між рядками» наведених ними понять знаходить своє певне віддзеркалення вже проголошені нами висновки: мучення і мордування є тотожними поняттями, а катування лише способом вчинення мордування.

Наведені особливості понятійного апарату злочинів проти життя та здоров'я особи можуть бути підставою для внесення змін і доповнень до Правил, оскільки навіть норми Розділу II Особливої частини КК України характеризуються значною бланкетністю. Оптимальним виходом із сьогоденної ситуації може бути включення наступних понять до додатку КК України у вигляді Словника кримінально-правових термінів (або іншою назвою – авт.) доцільність прийняття якого в тому числі обґрунтовує М. Хавронюк [239, с. 42].

За іншим варіантом ці визначені поняття внести до іншого нормативно-правового акту, наприклад, відповідного наказу МОЗ України. Адже це є нагальною потребою сьогодення.

На підставі викладеного, пропонуємо наступні визначення понять удару, побоїв, мордування (мучення), особливої жорстокості, систематичного знущання, фізичного (енергетичного) білю, психічного страждання, які повинні певним чином зменшити кількість правозастосовних проблем (в межах Розділу II Особливої частини КК України).

Удар – різкий (швидкий), короткий за часом, сильний та різючий поштовх або дія, що утворюється в результаті короточасного зіткнення частин тіла людини (фізична мускульна сила) або предметів навколишнього світу з тілом іншої людини, який викликає у неї фізичний біль та порушення чи пошкодження анатомічної цілісності органів або тканин.

Побої – це дії, які тривають певний час, можуть бути короточасні перерви, пов'язані із багаторазовим (два або більше) завданням удару (за

відсутності їх систематичності, тобто регулярності або постійності), що не спричинили тілесних ушкоджень, але викликали пошкодження чи порушення анатомічної цілісності органів або тканин.

Мордування (мучення) – це діяння, які тривають певний час, можуть бути короткочасні перерви, пов'язані із систематичним, регулярним (не менше трьох) нанесенням ударів, щипанням, шмаганням, впливом термічних факторів, невиконанням покладених обов'язків та інші аналогічні діяння, що не спричинили тілесних ушкоджень, але викликали пошкодження чи порушення анатомічної цілісності органів або тканин, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо однієї і тієї ж людини, при якій останній заподіюється не лише фізичний біль, а й моральні страждання.

Фізичний біль – специфічний психофізіологічний стан людини, який проявляється у неприємному, гнітючому, інколи нестерпному відчутті, що виникає в чутливих нервових закінченнях, закладених в органах і тканинах та пов'язаний із виділенням з уражених клітин ряду хімічних речовин, що подразнюють больові рецептори.

Психічне страждання – негативні відчуття (дуже часто пов'язані із негативними емоціями, найчастіше страхом), що виникають внаслідок незаконного та (або) насильницького впливу на особу у її свідомості, здатні викликати психічні розлади або стати причиною психічних захворювань.

Особлива жорстокість – виняткова міра прояву безжалісності, нелюдності, яка значно перевищує будь-які розумні межі способу вчинення злочину та полягає у спричиненні потерпілому надзвичайного фізичного болю та (або) моральних страждань.

Систематичне знущання – діяння, які тривають певний час з перервами, пов'язані із регулярним або постійним впливом на тілесну чи психічну недоторканність людини (не менше трьох разів), який здійснюється шляхом посягань на її здоров'я, честь та гідність, і об'єднанні спільною злочинною метою.

Оскільки крім здоров'я особи побої і мордування посягають на її честь і гідність, завжди викликають душевні переживання, інколи стають причиною певних розладів психічної діяльності, то слід погодитися із позицією окремих вчених стосовно того, що на сьогодні існує нагальна потреба поділу на ступені тяжкості спричиненої психічної (наприклад, психічне тяжке, невиліковне (хронічне) захворювання або психічне відхилення, яке є нетривалим і повністю виліковним, або покращення стану до втрати суспільної небезпеки для себе і оточуючих) шкоди під час вчинення злочину [115, с. 104-105]. Вважається, що має бути як мінімум двоступеневий поділ на легкий та тяжкий або, наприклад, за аналогією тілесних ушкоджень на легкі, середнього ступеня та тяжкі, але в цьому питанні (стосовно поділу на види взагалі) останнє слово, безумовно, – за фахівцями з психіатрії, і в питанні, чи можливий та доцільний поділ саме на три ступеня [113, с. 23].

Більш того, заподіяння шкоди психічному здоров'ю особи, не пов'язаного із настанням психічної травми (яка виступає тяжким тілесним

ушкодженням), не є кримінально караним [114, с. 134], а тому слід детально визначитись із кримінально правовим значенням наслідків побоїв і мордування, пов'язаних із певними психічними розладами або психічними відхиленнями, але не пов'язаними із психічною травмою.

Певним виходом може бути пропозиція В.Шаблистоного стосовно аналогічної ситуації, але пов'язаною із злочином, передбаченим ст. 129 КК України. Він, зокрема, пропонує за кожним фактом впливу на особисту безпеку особи злочинним посяганням, пов'язаним з погрозою, призначати судово-психологічну експертизу, а в разі необхідності – комплексну судову психолого-психіатричну. Не потребує доведення той факт, що з моменту сприйняття потерпілим погрози вбивством у нього завжди виникають негативні емоції у вигляді страху. Дія страху на свідомість та волю людини не може пройти без певних негативних наслідків. Призначення слідчим судово-психологічної експертизи або комплексної психолого-психіатричної спрямовуватиметься якраз на встановлення ступеня цих наслідків для психічного здоров'я людини. Відповідний висновок експерта може призвести до:

1) кваліфікації вчиненої погрози вбивством за сукупністю із ч. 1 ст. 121 КК України – у випадку настання (психічної аномалії або навіть – авт.) психічної хвороби;

2) кваліфікації вчиненої погрози вбивством за ч. 1 або ч. 2 ст. 129 КК України – у випадку встановлення певних розладів психічного здоров'я без настання (психічної аномалії або – авт.) психічної хвороби;

3) відсутності необхідності кваліфікації вчиненої погрози вбивством за ч. 1 або ч. 2 ст. 129 КК України – у випадку встановлення відсутності негативного впливу на свідомість та волю потерпілої особи, тобто відсутність підстав побоюватися приведення вираженого ззовні залякування в дію [251, с. 83-84].

У зв'язку із цим вважаємо, що кожен факт вчинення побоїв або мордування викликає в потерпілого психічні страждання, а тому його вплив на організм як цілісну біосистему потребує належної професійної оцінки, яку зможе надати тільки спеціаліст – або психолог, або психіатр, або їх консиліум. Ось чому тільки висновок судово-психологічної, а в разі необхідності – комплексної судово психолого-психіатричної експертизи зможе дати відповідь про наявність або відсутність невидимих для судового медика змін в організмі потерпілого, що стали наслідком або побоїв, або мордування.

О.Грищенко вважає, що через те, що чинний КК України не містить законодавчого визначення понять «удар», «побої», «інші насильницькі дії», відсутнє єдине їх тлумачення і в науці кримінального права, що негативно впливає на практику застосування положень, передбачених ст. 126 КК України. Категорія «насильницькі дії» є більш широкою, ніж «побої», оскільки останні окреслені як конкретний спосіб вчинення насильницьких дій. Під «іншими насильницькими діями» слід розуміти не тільки безпосереднє фізичне, а й психічне насильство, яке може спричинити досить

негативні наслідки для потерпілого і має високий рівень суспільної небезпеки. Побої та інші насильницькі дії можуть бути вчинені особою не тільки шляхом безпосереднього механічного впливу, але також з використанням особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності внаслідок неосудності або у зв'язку з недосягненням певного віку, собаки чи інших тварин, коли їх нацьковують або іншим чином стимулюють для нападу на потерпілого, шляхом кидання в людину різних предметів, знарядь праці і т.д.

Акти психічного впливу, що спричиняють негативні наслідки для потерпілого, мають досить високий рівнем суспільної небезпеки, на наш погляд, достатній для визнання їх злочинними. Так, наприклад, суб'єкт з мотивів помсти повідомляє потерпілій особі вкрай неприємну для неї, завідомо неправдиву інформацію з метою приведення її у стресовий стан. У результаті вчинення подібних діянь потерпілим може бути заподіяна значна шкода здоров'ю, як мінімум психологічна, але шкідливі наслідки можуть мати і незначний характер, проте в будь-якому випадку відбувається зменшення психічного і фізичного благополуччя людини (як на короткий, так може і на тривалий час), і відповідальність за такі вчинки суспільно небезпечні повинна бути передбачена кримінальним законодавством. Важливим моментом при кваліфікації розглядуваних діянь є встановлення суб'єктивної сторони злочину: винний повинен повідомляти негативні відомості (причому в ряді випадків вони можуть і відповідати дійсності) з прямим умислом з метою заподіяння жертві психічних глибоких страждань з негативними наслідками.

До інформаційного способу вчинення злочину, передбаченого ст. 126 КК України слід віднести також різного роду погрози. При цьому слід мати на увазі, що у кримінальному законі передбачено відповідальність за погрозу вбивством (загальна норма), а також різні за об'єктом спрямованості погрози насильством, вбивством щодо працівника правоохоронного органу, державного чи громадського діяча, посадової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, судді, народного засідателя чи присяжного, захисника чи представника особи, військового начальника тощо. Погрози іншого змісту самі по собі не мають кримінально-правового значення, якщо тільки не є способом вчинення будь-якого злочину. Між тим ступінь їхньої суспільної небезпечності найчастіше є вище, ніж погрози життю або здоров'ю. Така законодавча позиція, на його думку, не логічна. Метою погроз може бути прагнення спонукати особу діяти певним чином, або утриматися від вчинення яких-небудь дій. Крім того, нерідко прихованою метою погрози є бажання здійснити психічно негативний вплив на потерпілого, змусити його переживати, відчувати пригніченість, страх, що може бути продиктоване різними мотивами, найчастіше помстою. Як один із способів психічного насильства, погроза будь-якого змісту, що сприймається потерпілим як реальна, може бути включена до складу «інших насильницьких дій» у складі побоїв і мордування, оскільки вона змушує потерпілого зазнавати психічних страждань (різного ступеня), які є

наслідком об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 126 КК України [44, с. 158-159].

Вважаємо, що О.Грищенко розпочав дискусію шляхом віднесення до інших насильницьких дій у складі побоїв та мордування ще й психічне насильство, оскільки це одразу унеможливить відмежування його від погрози вбивством (ст. 129 КК України) та інших злочинів, способом вчинення яких є різні прояви психічного насильства.

По-перше, ч. 1 ст. 126 КК України вказує, що кримінально караним є умисне завдання удару, побоїв (як мінімум двох ударів) та інших насильницьких дій. Дійсно, такі дії суб'єкта злочину майже завжди супроводжуються нецензурною лайкою, різними погрозами на адресу потерпілого. Окремої кримінально-правової оцінки такі вислови не потребують, оскільки спричинення фізичного болю утворює злочин з матеріальним складом, тоді як погроза вбивством вважається закінченим складом злочину з моменту доведення відповідної інформації до потерпілого. Вважаємо, що першочерговою метою будь-якого психічного насильства все таки є відчуття страху глибокого раптового або наростаючого, а одразу за ним моральні емоції, страждання. Страх та моральні переживання – різні речі.

Наведені положення однозначно свідчать про те, що склад побоїв і мордування є матеріальним, тобто вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків – фізичного болю та все вище описане, що з ним пов'язане.

Про правильність такого висновку свідчить й практика. Так, 23 вересня 2009 р. Шевченківським районним судом м. Запоріжжя розглянуто кримінальну справу, в ході якої встановлено, що 15.06.2008 р., приблизно о 21 год. 30 хв., С., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в групі з особою, щодо якої матеріали справи виділені в окреме провадження у зв'язку з її розшуком та іншою невстановленою у справі особою, перебуваючи в квартирі, в ході сварки, що виникла на ґрунті особистих неприязних відносин, умисно нанесла А. удари в різні частини тіла, заподіявши їй фізичний біль. Після чого обрізала потерпілій волосся, зв'язавши їй кінцівки, топила її у ванні [6].

Саме тому не зовсім обґрунтованою та навіть хибною виглядає точка зору, відповідно до якої побої і мордування є злочинами із формальним складом [175, с. 76].

В.Веніамінов з цього приводу зазначає, що термін «заподіяння» у складі побоїв і мордування застосовується для позначення не наслідків, а діяння. Тому для визнання побоїв і мордування закінченими злочинами досить вчинення тих дій, які вказані в диспозиціях цих статей. Склади побоїв і мордування за конструкцією формальні, оскільки фізичний біль та моральні страждання не входять до предмету доказування по кримінальній справі [32, с. 5].

Загальновідомим є той факт, що злочини із формальним складом вважаються закінченими з моменту вчинення діяння. Як тоді бути із

нанесенням удару, від якого потерпілий не відчув ні фізичного болю, ні моральних страждань. Більш того, момент настання цих наслідків фактично співпадає, виникає одночасно із моментом нанесенням побоїв чи інших насильницьких дій. Саме це свідчить про правильність рішення законодавця щодо віднесення кримінального провадження розпочатого за ч. 1 ст. 126 КК України до проваджень у формі приватного обвинувачення, оскільки відчуття фізичного болю та моральних страждань індивідуальні для окремо взятої людини та вони виступають суспільно небезпечними обов'язковими ознаками побоїв і мордувань.

Вважаємо, що побої і мордування є злочинами із матеріальним складом і вважаються закінченими із моменту відчуття потерпілим фізичного болю або моральних страждань.

Об'єктивна сторона аналізованого злочину полягає, по-перше, в нанесенні побоїв, а по-друге, у вчиненні інших протиправних насильницьких дій, які завдають фізичного болю або моральних страждань, але не спричиняють тілесних ушкоджень. Обов'язковою ознакою є також причинний зв'язок між діянням і наслідком.

Побої не становлять особливого виду ушкоджень, вони характеризуються багаторазовим нанесенням ударів по тілу потерпілого. В результаті побоїв можуть виникнути тілесні ушкодження (синці, подряпини, синці, синці і т.д.), проте вони не завжди залишають видимі пошкодження, наслідки ж можуть виражатися у фізичному болю як такому. Фізичний біль сам по собі так само завдає шкоди здоров'ю, оскільки завжди пов'язаний зі змінами в клітинах і тканинах організму, що надає нам додаткових аргументів на користь віднесення побоїв і мордування до злочинів проти здоров'я.

У зв'язку із цим необхідним видається наведення положення п. 50 Правил судово-медичної експертизи тяжкості шкоди здоров'ю 1996 р. РФ, які втратили чинність 2001 р., відповідно до якого інші насильницькі дії, які заподіюють фізичний біль, полягають у щипанні, викручуванні рук, здавлюванні тієї чи іншої частини тіла потерпілого. Якщо після побоїв та інших насильницьких дій у потерпілого виявляються пошкодження (садна, синці, невеликі рани), їх описують, але вони не розцінюються як шкода здоров'ю та тяжкість їх не визначається. Коли побої та інші насильницькі дії не залишили після себе ніяких об'єктивних слідів, судово-медичний експерт у висновку зазначає скарги потерпілого, вказує, що видимих ознак ушкоджень не виявлено, і не визначає ступінь тяжкості заподіяння шкоди здоров'ю. У подібних випадках встановлення факту побоїв відноситься до компетенції органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду [160].

Саме тому висновок судово-психологічної, а в разі необхідності – комплексної судово психолого-психіатричної експертизи може стати практично безапеляційним доказом наявності або відсутності фізичного болю або моральних страждань у потерпілого від побоїв або мордування.

Вважаємо, що між вказаними наслідками та діяннями, обов'язком встановленню підлягає причинний зв'язок, який, як зазначає В.Малінін, у

злочинах проти життя та здоров'я особи, має свої особливості, про які завжди слід пам'ятати [121, с. 126]. У нашому випадку всі спірні питання щодо цього відносяться виключно до компетенції психолога, психіатра та судового медика, а тому треба лише вчасно звертатися до них за консультацією, або призначати проведення відповідної судової експертизи.

Проведене дослідження показало, що 99 % побоїв і мордування вчинялися шляхом активних дій винного, а саме нанесення одного удару – 31 % досліджених справ; двох і більше – 43 %; побої, що носили характер мордування – 6 %, інші насильницькі дії (здушування шиї, виривання волосся, ураження електричним струмом та ін.) – 30 %.

Шляхом бездіяльності встановлено лише декілька фактів вчинення побоїв і мордувань.

Так, наприклад, Самбірським районним судом Львівської області 27 червня 2008 р. розглянуто кримінальну справу, в ході якої вставлено, що С., проживаючи зі своєю дружиною Л. – інвалідом другої групи і знаючи, що будь-які рухи для неї є хворобливими, заподіюють їй фізичного болю і психічних страждань, систематично (протягом двох місяців) припиняв надавати їй необхідну допомогу в прийомі ліків, харчування, води, не заходив в її кімнату по декілька днів. При цьому С. усвідомлював, що не виконує обов'язків по догляду за дружиною, вона мучиться, і він бажав цього. Суд цей випадок визнав мордуванням (ч. 2 ст. 126 КК України), вчинене шляхом бездіяльності [124].

Стосовно суспільно небезпечних наслідків побоїв і мордувань, то слід зазначити, що у 67 % потерпілі скаржилися на фізичний біль, у 33 – на моральні страждання. Разом з тим, 78 % з них заявляли цивільний позов про відшкодування моральної шкоди у зв'язку із приниженням їх честі та гідності.

У зв'язку з цим слід погодитися із М.Коржанським стосовно того, що характерна особливість побоїв і мордувань полягає в тому, що дії, які утворюють їх об'єктивну сторону, спрямовані на те, щоб головним чином потерпілому завдати фізичного болю. Такі дії не порушують анатомічної цільності тканин тіла чи функцій його будь-якого органу, і цим вони відрізняються від тілесних ушкоджень. Шкода здоров'ю спричиняється ними через фізичний біль [84, с. 169].

Це зумовлює нас уточнити, що ефективність кримінального закону, залежить від точного простого і зрозумілого опису суспільно небезпечного діяння, що передбачене як злочин у КК України. Відповідно визначається суспільна небезпечність її характер, ступінь і у конкретній кримінально-правовій нормі (ст.126 КК України) спосіб вчинення значною мірою визначає форму і зміст цієї дії, її інтенсивність, шкідливість та тривалість.

Більше того, спираючись на значний досвід служби авторів монографії в слідчих підрозділах та зайняття науково-дослідною роботою, вкажемо, що факультативні ознаки об'єктивної сторони злочину є лише тоді, коли ми ведемо мову про абстрактний злочин. У разі проведення аналізу, правової оцінки будь-якого конкретного складу злочину, усі факультативні ознаки

об'єктивної сторони є обов'язковими і необхідними для проведення повного, всебічного і об'єктивного досудового розслідування та судового слідства, а це і питання доведення винуватості або невинуватості, точної кваліфікації, притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, призначення справедливого і достатнього покарання.

Такої позиції дотримуються і деякі вчені-правники [10,с.470], зокрема видатний вчений, академік М.Бажанов.

Біль, зазначають фахівці, обтяжує і руйнує людське життя, він знищує у людини бажання працювати і відбирає у неї радість життя. Біль знижує фізичні здібності і силу людини, змінює і знищує її душевні якості і навіть її моральне обличчя (моральний склад) [73, с. 170], тобто викликає певні негативні емоції і відповідні наслідки.

Правильне та точне описання суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку між ними напряду залежить від правильності та точності встановлення інших ознак об'єктивної сторони складу злочину, які відносяться до факультативних, проте стають обов'язковими у випадку їх закріплення у диспозиції статті Особливої частини кримінального закону [263, с. 7].

Наука кримінального права до них відносить: спосіб, обстановку, час, місце, знаряддя і засоби вчинення злочину.

Нам найбільш опонує наукова позиція А.Трайніна, відповідно до якої встановлення обстановки злочину полягає в обліку взаємовідносин діючих осіб і загальної атмосфери, що характеризує вчинений злочин [193, с. 131].

На підставі проведеного дослідження встановлено, що обстановка більшості вчинених побоїв і мордування характеризується атмосферою повної зневаги, ненависті, безвихідності ситуації (наприклад, коли одна особа наносить інші удари в різні частини тіла у присутності дітей) та наявністю попередніх зв'язків (дружніх або родинних) між винним та потерпілим.

З приводу місця та часу вчинення побоїв і мордувань зазначимо, що будь-яких науково чи практично значущих даних не виявлено – 53 % досліджених кримінальних проваджень – вулиця, парки, сквери та інші громадські місця; приватний будинок, квартира або інше приміщення потерпілого 18 %, засудженого – 19 %, місця громадського харчування, розваг та відпочинку – 10 %.

Найчастіше розглядувані злочини вчиняється у світлу пору доби – 61% досліджених проваджень; рідше у темну пору доби – 39% досліджених проваджень;

– розподіл за порами року: зима – 16 %, весна – 44 %, літо – 22 %, осінь – 18 %;

– розподіл за днями тижня: будні дні – 71 %, вихідні дні – 20 %, святкові дні – 9 %.

Стосовно способу вчинення побоїв і мордувань слід зазначити, що він напряду залежить від форми діяння та застосування певних знарядь і засобів. Так, у 82 % досліджених кримінальних проваджень не виявлено застосування

знарядь та засобів, оскільки удари винним наносилися руками та (або) ногами (рідше колінами, ліктями та головою) у різні частини тіла потерпілого; у 11 % – засобами та знаряддями виступали різні побутові підручні предмети, паливно-мастильні матеріали та певні технічні пристрої (ножі, виделки, сковорідки, бензин тощо); 7 % – спеціальні засоби та знаряддя (бейсбольні битки, нагайки, різні палиці та ін.).

На жаль, показовим прикладом до наведених даних може бути наступний. Валківський районний суд Харківської області 06 лютого 2007 р. розглянув кримінальну справу, в ході якої встановлено, що 14 травня 2006 р., близько 20.00 год., К., знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, вважаючи, що його співмешканка А. зраджує йому, прибув до її квартири, примусив її поїхати з ним додому. Знаходячись у себе вдома, К., на ґрунті особистих неприязних відносин став знущатися над нею та завдавати удари по різних частинах тіла, після чого постриг наголо електричною машинкою її голову, завдаючи лезом машинки фізичного болю та моральних страждань, не дивлячись на неодноразові прохання потерпілої припинити такі дії, вони тривали 10-15 хвилин [125].

Отже, дослідження об'єктивної сторони складу побоїв і мордувань дає нам підстави стверджувати, що за особливостями законодавчої конструкції злочин, передбачений ст. 126 КК України, містить матеріальний склад та вважається закінченим з моменту відчуття потерпілим фізичного болю та (або) моральних страждань внаслідок застосування винним насильства.

Системне дослідження злочинів проти життя та здоров'я особи, в яких побої і мордування виступають способом їх вчинення, стало поштовхом до удосконалення кримінально-правового захисту здоров'я особи. Це стосується як самої ст. 126 КК України, так і не в останню чергу ст. 127 КК України та інших статей, застосування яких спрямовано на захист людини від насильства.

2.3 Суб'єкт побоїв і мордувань

Питанням вивчення суб'єкта злочину та окремим його ознакам приділяли значну увагу радянські, зарубіжні вчені: С.Бородін, Л.Борових, Ю.Богомягков, В.Бурлаков, В.Владіміров, М.Гомонов, С.Гуревич, Н.Грабовська, Л.Єрмакова, М.Іванов, К.Ігошев, В.Кудрявцев, Г.Левицький, В.Малков, А.Лазарев, Н.Лейкіна, Г.Назаренко, В.Павлов, Б.Спасенніков, А.Трайнін, І.Шахріманьян, а також українські вчені: В.Бурдін, А.Зелинський, А.Музика, Н.Орловська, Т.Приходько, С.Тихенко, В.Трахтеров та інш.

Там, де немає винуватої людини у вчиненні злочину, там не може бути самого питання про наявність або відсутність складу; де немає осудної людини, яка досягла встановленого законом віку, там немає і самого питання про кримінальну відповідальність і склад злочину [195, с. 136]. Фактично А.Трайнін виступав проти включення людини до складу вчиненого нею ж діяння, хоча наявність суб'єкта злочину з його ознаками визнавав необхідною умовою кримінальної відповідальності.

Вчені зазначають, що концептуально важливим та динамічним етапом розвитку теоретико-правової думки про суб'єкт злочину слід вважати період з другої половини XVIII ст. і, відповідно, до сьогодні. Хоча він не відзначався стабільністю наукових пошуків та здобутків внаслідок соціально-економічних змін та перетворень, але саме в цей час здійснюється поступове формування кримінально-правової концепції суб'єкта злочину у сучасному її вигляді [110, с. 6].

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Безумовно, що суб'єктом злочину може бути і обмежено осудна особа, тобто така, яка під час вчинення злочину через наявний у неї психічного відхилення (у більшості), рідше психічного захворювання, певною мірою (послаблена можливість) усвідомлювати нею суспільно небезпечні діяння і керувати ними, це певний психологічний стан психіки особи.

Виходячи із законодавчого визначення поняття суб'єкта злочину, його обов'язковими ознаками є фізична особа, її осудність, вік.

Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Разом з тим, осудними визнаються не тільки психічно здорові особи. По-перше, на сьогодні немає чіткої, визначеної норми психічного здоров'я. По-друге, сама наявність у певної особи психічної хвороби або аномалії, не є підставою для визнання її завжди неосудною або обмежено осудною у разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України [110, с. 11].

На недоліки законодавчого визначення осудності, неосудності та їх критеріїв вказує і В.Бурдін [26].

Тому слід повністю погодитися із думкою, що нести кримінальну відповідальність за вчинене суспільно небезпечне діяння, а тим самим і бути суб'єктом злочину, можуть бути тільки особи, які володіють свідомістю, волею, здатні усвідомлювати вчинене ними й керувати своїми діями [112, с. 28].

Саме тому ми навмисно не будемо заглиблюватись у проблеми осудності особи, визнаною винною у вчиненні побоїв і мордувань, а лише зазначимо, що нести кримінальну відповідальність за розглядувані злочини можуть лише особи, які під час їх вчинення керували та усвідомлювали свої дії. Певні психічні відхилення у суб'єктів цих діянь не завжди свідчить про їх неосудність.

Суб'єктом побоїв і мордування може бути лише фізична біосоціальна жива особа, тобто людина.

А.Музика вважає, що обмеження кола можливих суб'єктів злочину фізичними особами означає, що суб'єктом злочину за українським кримінальним правом не можуть бути юридичні особи. Визнання останніх суб'єктом злочину не відповідає принципу особистої (індивідуальної) відповідальності особи за вчинений злочин та принципу вини. За злочинні діяння, що мали місце у процесі діяльності юридичної особи, відповідає винна фізична особа, яка вчинила такі діяння. Відповідальність юридичних осіб визначається засобами адміністративного чи цивільного права (застосування до підприємств, установ та організацій штрафних санкцій, заборона їхньої діяльності тощо) [142, с. 80].

Разом з тим, питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб в Україні є надзвичайно актуальним. Серед вчених цієї позиції дотримуються в тому числі В.Куц та Я.Триньова. Вони вважають, що визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності можливе і доцільне за умови визнання кримінального проступку формою кримінального правопорушення, за яке кримінальна відповідальність може наставити не у формі покарання, а у формі кримінального стягнення, призначення якого не вимагає дотримання жорстких правил, а здійснюється за пом'якшеною у порівнянні з призначенням покарання процедурою [106, с. 36-37].

Проблеми, пов'язані із впровадженням інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у систему права, можна умовно розділити на дві групи: теоретичні та практичні. Перші зводяться до обґрунтування необхідності визнання юридичних осіб суб'єктами злочинів. Не всі вчені згодні з тим, що суспільство потребує кримінально-правового захисту від злочинного посягання організацій (М. Бажанов, Л. Єрмакова, П. Іванцов, Н. Крилова, Н. Кузнецова та ін.). Вони стверджують, що, по-перше, для профілактики злочинів, вчинених юридичними особами, достатньо існуючих заходів адміністративного, податкового, митного законодавства. По-друге, введення кримінальної відповідальності юридичних осіб, на їх думку, суперечить наріжним принципам кримінального права і зажадає переробки його базових положень. Інші автори (А. Наумов, С. Келіна, Б. Волженкін,

Є. Жевлаков, А. Козлов та ін.), навпаки, вважають введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у вітчизняну систему права обґрунтованим і пропонують різні концепції такого інституту [134, с. 12].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», прийнятий 23 травня 2013 р. № 314-VII, уведено до КК Розділ XIV¹ під назвою «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [164].

Враховуючи принцип дії кримінального закону по колу осіб, за вчинення злочину, передбаченого ст. 126 КК України, підлягають громадяни України, іноземці, особи з декількома громадянствами та без нього.

Наприклад, 13 лютого 2008 р. Джанкойським міськрайонним судом Автономної Республіки Крим розглянуто кримінальну справу, в ході якого встановлено, що 04 червня 2007 р., близько 17.00 год. М., громадянин РФ, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись на території свого домоволодіння № 3 по вул. Тітова у с. Випасне Джанкойського району, в результаті сварки, що виникли на ґрунті особистих неприязних відносин, завдав два удари кулаком в обличчя К. і повалив її на бетонну доріжку, чим заподіяв їй фізичний біль [124].

Згідно з ч. 1 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

У кримінально-правовому значенні особа вважається такою, яка досягла певного віку, не у день свого народження, а з початку наступної доби після нього.

Ч. 2 ст. 22 КК України передбачає виключний перелік складів злочинів, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з чотирнадцятирічного віку.

Окремі автори вказують, що в основу зниженого віку кримінальної відповідальності законодавцем покладено наступні критерії:

- 1) рівень розумового розвитку і свідомості неповнолітньої особи, який свідчить про наявність у неї реальної можливості вже у чотирнадцятирічному віці усвідомлювати суспільну небезпеку і протиправність таких злочинів;
- 2) значну розповсюдженість цих злочинів серед неповнолітніх осіб;
- 3) високий рівень суспільної небезпеки і тяжкості більшості з таких злочинів [154, с. 159-160].

Інші вчені більш деталізують ці критерії:

1) ступінь фізичного і психічного розвитку, соціально-психологічні особливості (інтелектуальні, вольові, емоційні) людини, рівень її соціалізації як особи, що визначають здатність даного суб'єкта під час вчинення діяння усвідомлювати його фактичний характер і суспільну небезпечність;

2) кримінологічні показники (поширеність діянь даного виду серед осіб певного віку, їх тяжкість тощо);

3) принципи кримінально-правової політики (наприклад, доцільність встановлення кримінально-правової заборони) [184, с. 9].

Враховуючи думку респондентів (62 % опитаних суддів та 79 % працівників ОВС (Національної поліції) висловилися за зниження віку кримінальної відповідальності за мордування), виявленими випадками вчинення підлітками у віці від 14-ти до 16-ти років суспільно небезпечних діянь, ознаки яких передбачені ч. 2 ст. 126 КК України, пропонуємо розглянути питання щодо можливого доповнення ч. 2 ст. 22 КК України мордуванням.

Подібна пропозиція не є новою, оскільки ще у 2007 р. Е.Багун вказала, що з урахуванням фізичного, психічного, інтелектуального, вольового, емоційного розвитку особистості, рівня її соціалізації, 14-річний підліток може розуміти ступінь суспільної небезпеки побоїв і мордувань і повною мірою керувати своїми діями [7, с. 144]; у 2008 р. Ю.Пестерева зазначила, що зниження віку кримінальної відповідальності за мордування до 14-ти років сприятиме виявленню осіб, схильних до жорстокості, створить можливість застосування до них заходів кримінально-правового впливу, допоможе запобігти вчиненню цими особами тяжких насильницьких злочинів [157, с. 102].

В свою чергу, О.Грищенко, як додатковий аргумент на користь такої пропозиції зазначає, що сучасний історичний етап розвитку суспільства, науки і техніки характеризується стрімкою інформатизацією населення. Кожній людині, а так само неповнолітній особі, очевидна державна політика у сфері захисту основних прав та свобод громадян. Згідно неї в суспільстві формується повага до загальнолюдських цінностей та особливо до захисту прав і свобод особистості. Інтелектуальний розвиток та рівень соціалізації дозволяє особам, які досягли 14-річного віку, оцінювати свої вчинки згідно соціально-прийнятної поведінки та встановлювати контроль над своїми діями. На сьогодні діти все частіше характеризується акселерацією – процесом прискорення фізичного та інтелектуального розвитку дитини, у тому числі її статевого розвитку. У свою чергу це призводить до здатності правильно та адекватно оцінювати свою поведінку в більш молодому віці. Не може викликати заперечень той факт, що у 14-річному віці для підлітка очевидна небезпечність побоїв та мордувань. По досягненню цього віку у підлітка в процесі соціалізації відбувається накоплення мінімального необхідного та достатнього життєвого досвіду для наявності здатності усвідомлювати свої вчинки, обирати варіанти поведінки, віддавати звіт своїм діям, правильно розуміти та керуватися вимогами закону [45, с. 91-92].

Опоненти такої пропозиції здебільшого вказують на порушення принципу економії кримінальної репресії, або на те, що подібні злочини не є тяжкими. Так, П.Кабанов не підтримує ідею зниження віку кримінальної відповідальності за побої і мордування, оскільки мордування «фактично», а побої «юридично», не є тяжкими [75, с. 88].

В.Бурдін, дослідивши на монографічному рівні проблеми кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні, зазначає, що неповнолітні віком від 11-ти до 14-ти років повинні притягуватися до кримінальної відповідальності лише за вичерпний перелік злочинів, за умови

підтвердження висновком експертизи відповідальності фактичного рівня розвитку їхньому хронологічному віку, достатнього для винної відповідальності. Особи цього віку можуть бути притягнуті, на його думку, до кримінальної відповідальності лише за умисне вбивство (ст. 115 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України), зґвалтування (ст. 152 КК України), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України), крадіжку (ст. 185 КК України), грабіж (ст. 186 КК України), розбій (ст. 187 КК України), завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК України) [27, с. 41-42].

Так, В.Павлов, дослідивши проблеми суб'єкта злочину на рівні докторської дисертації, пропонує передбачити в кримінальному законі норму, за якою передбачалася б кримінальна відповідальність осіб, які до моменту вчинення злочину досягли тринадцяти років та вчинили вбивство, умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, крадіжку, грабіж, розбій, хуліганство при обтяжуючих обставинах [148, с. 35].

В.Мороз, дослідивши деліктвентність підлітків у віці від 11-ти до 14-ти років, пропонує притягувати їх до кримінальної відповідальності у випадку вчинення ними особливо тяжких агресивних злочинів (умисного вбивства, умисного тяжкого тілесного ушкодження, зґвалтування, умисного вчинення дій, які можуть викликати аварію поїзда). Такі особи повинні притягуватися до кримінальної відповідальності із обов'язковою заміною покарання направленням до школи соціальної реабілітації [136, с. 9].

Отже, всі прихильники зниження взагалі мінімального віку кримінальної відповідальності вказують на необхідність застосування до них кримінально-правових заходів впливу, альтернативних покаранню.

У зв'язку із цим актуальною є вказівка О.Книженко на те, що поза межами системи санкцій є неможливим застосування покарання та інших заходів кримінально-правового впливу [80, с. 96]. Норми закону, які обумовлюють побудову та застосування системи покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, мають значення для побудови та застосування кримінально-правових санкцій, й навпаки, норми, які обумовлюють побудову та застосування кримінально-правових санкцій належать до сфери правового врегулювання системи заходів кримінально-правового впливу [57, с. 112].

Разом з тим, у існує думка, відповідно до якої дітей до 18-ти річного віку за можливістю треба притягувати не до кримінальної, а цивільної відповідальності. Так, Я.Шевченко вважає, що цивільна необережна провина (яка властива значній частині цивільних правопорушень), як правило, легше кримінальної, і якщо існує можливість поставити в провину завдання збитку злочином, то тим більше представляється можливим поставити в провину здійснення цивільного правопорушення [259, с. 154-155].

Т.Приходько вважає, що вік людини як одна з обов'язкових ознак суб'єкта злочину – період часу від її народження до будь-якого моменту відліку, певного періоду її життя, що відображає анатомо-фізіологічний стан

організму людини та ступінь формування її особистості. Необхідність встановлення віку кримінальної відповідальності пов'язана із здатністю особи розуміти характер та соціальну значимість своїх дій, співвідносити свої бажання і спонукання із вимогами соціальної заборони, нормами поведінки, що встановлені в суспільстві [90, с. 76].

Далі пропонуємо розглянути кожен з наведених трьох критеріїв зниженого віку кримінальної відповідальності на прикладі злочину, передбаченого ч. 2 ст. 126 КК України. Оскільки побої відносяться до кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, провадження щодо якого може бути розпочате слідчим чи прокурором тільки на підставі заяви потерпілого, а тому питання щодо відповідальності за його вчинення з 14-ти років ставити недоцільно. Проте слід визнати, що особливості суб'єкта злочину побоїв і мордувань є схожими, нерідко однаковими, але через різний рівень суспільної небезпеки детально розглянемо суб'єкта саме мордування.

З цього приводу, В.Кондрашенко зазначає, що у пошуках задоволень і розваг підлітки дуже часто вдаються до алкоголю і наркотиків. Залучаються до випивок рано (з 12-13-ти років), зазвичай в сім'ї або компанії з асоціальними тенденціями. Для них важливе не стільки саме сп'яніння, скільки ритуал випивки, можливість розважитися, покомизитися у колі однолітків. Віддається перевага не дуже глибокій стадії сп'яніння, а тому вино вживається більше, ніж горілка. Не дивлячись на це, алкоголізм у них формується достатньо швидко. Такі особи з радістю приймають будь-яку похвалу на свою адресу та захищаються всіма засобами від критики, навіть обґрунтованої та конструктивної [81, с. 67].

XXI століття проголошено ерою інформаційного суспільства. Наш час характеризується значним впливом засобів масової комунікації, засобів зв'язку та ІТ-технологій на формування свідомості та моделювання поведінки людини, особливо підлітків. Ті сторони життя людини, які ставали відомими старшим поколінням в основному через власний досвід, стають відкритими для дітей віком 9-12-ти років (а то і менше) завдяки вседозволеності в глобальній мережі Internet та телебаченні. Діти дуже рано розуміють одвічні проблеми «добра» і «зла», на жаль, перевагу надають останньому. Насильство через жорстокі комп'ютерні ігри та постійне його пропагування на телебаченні стають нормою життя. Побачену жорстокість по телебаченню вони намагаються втілити у життя – спочатку граються із домашніми тваринами, а потім їх нещадно лупцюють, аргументуючи свої дії дуже просто – точнісінько так само різні «губки боби», «нечупари», «покемони» і т.д. ведуть себе у мультфільмах. І це не просто слова, адже вони підтверджуються непоодинокими випадками на практиці.

Так, прокурором Новомиколаївського району Запорізької області скасовано постанову про відмову в порушенні кримінальної справи як незаконну, винесену органом дізнання Новомиколаївського РВ ГУМВС України в Запорізькій області, та порушено кримінальну справу за фактом вчинення суспільно небезпечного діяння щодо нанесення 27.02.2012 р. побоїв малолітній В., 1998 р.н., які завдали фізичного болю і не спричинили

тілесних ушкоджень, за ч. 1 ст. 126 КК України. По справі встановлено, що 27.02.2012 до чергової частини вказаного підрозділу міліції надійшла заява О. щодо нанесення цього ж дня малолітнім М., 1999 р.н., двох ударів по обличчю його малолітній доньці В., 1998 р.н., чим спричинено останній фізичний біль.

17.04.2012 р. від батька малолітнього М. надійшла зустрічна заява щодо притягнення до відповідальності малолітньої В., яка нанесла його сину декілька ударів по голові сумкою із спортивним взуттям і одягом, який у відповідь на це наніс їй два удари кулаком по обличчю. Цей факт принизив честь і гідність малолітнього М., оскільки інцидент стався у присутності друзів. Суд закрит провадження по справі з поставкою обох малолітніх осіб на профілактичний облік дітей, схильних до вчинення насильства [4].

Звертає на себе увагу той факт, що причинами і умовами, які сприяли вчиненню цих діянь, суд визнав безконтрольний доступ дітей до кінопродукції та комп'ютерних ігор з елементами жорстокості. Більш того, «головні дійові особи» справи нічого протиправного у своїх діях не вбачали, оскільки, за їх словами, зараз так прийнято вирішувати конфліктні ситуації.

На нашу думку, рівень розумового розвитку і свідомості сучасної малолітньої особи свідчить про наявність у неї реальної можливості вже у чотирнадцятирічному віці усвідомлювати суспільну небезпеку і протиправність вчинення як побоїв, так і мордування. Саме тому ставимо питання про розуміння мордування як злочину проти здоров'я особи 14-ти річним суб'єктом злочину.

Більш того, С.Денисов та О.Напиральська вважають, що культ насильства і жорстокості сприймаються молоддю через сучасні засоби масової комунікації, передусім телебачення, оскільки все це, насамперед, потужний і прибутковий бізнес, що пропонує особливий продукт, споживання якого ніколи не зникне, а саме споживання видовищ. Цей попит формується під впливом низки факторів, починаючи з дитинства. Мультфільми на кшталт «Ну постривай!» перестають бути цікавими для них вже років з п'яти, на їх місце приходять «Людина-павук», «Бетмен», «Нінзя-черепашки» тощо продукти відверто низької якості, позбавленні будь-якого сенсу та виховного впливу, проте насичені незвичайними істотами з надприродними здібностями, нескінченними поєдинками із величезною кількістю жертв. Дитина, внаслідок своєї психічної незрілості, нездатна дати об'єктивну оцінку «герою», дії якого (по суті злочинні) не лише не засуджуються, а, навпаки, схвалюються суспільством. Адже саме завдяки руйнуванням, вбивствам, віртуозному володінню зброєю та ін. він досягає мети: рятує друзів, своє місто або навіть цілий світ [54, с. 61].

Чи не найвдаліше про все вище сказане свого часу зазначив М.Загородніков. Вчений вважає, що винний посягає на такі блага, якими він сам володіє, та має повну можливість практично усвідомити на своєму особистому досвіді – в чому саме полягає шкода, що наноситься здоров'ю [68, с. 33].

Стосовно суспільної небезпеки побоїв і мордувань слід зазначити, що порівняно із іншими злочинами проти життя і здоров'я особи, їх рівень дійсно не значний. Разом з тим, і побої, і мордування, належать до насильницьких злочинів – виключним способом їх вчинення є насильство у різних проявах, яке О.Гумін пропонує розуміти у двох значеннях. Під насильством у кримінально-правовому значенні вчений розуміє умисний, суспільно небезпечний, кримінально-протиправний вплив на тіло або психіку іншої особи (осіб). Формою кримінального насильства є умисний злочин, який містить ознаки такого насильства або в диспозиції кримінально-правової норми, або (і) у фактичній характеристиці вчиненого діяння або (і) в якому насильство виступає як спосіб досягнення мети. Кримінологічне поняття насильства включає в себе, окрім насильства в кримінально-правовому розумінні, також внутрішні прояви насильницької поведінки особи. Це поняття слід трактувати ширше, ніж кримінально-правове, оскільки кримінологічне поняття насильства включає в себе не тільки його кримінальні й передкримінальні прояви (адміністративно-карані або такі, що іще не оцінюються, як аморальні і т. д.) щодо інших людей, а також розширює коло можливих об'єктів насильницького впливу [47, с. 9].

Саме з метою недопущення вчинення більш тяжких насильницьких злочинів пропонуємо знизити вік кримінальної відповідальності за мордування до 14-ти років, оскільки кримінальний закон одним із своїх завдань має запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК України).

Більш того, правозастосовча практика виходить з тих позицій, що якщо в ході систематичного нанесення побоїв наступають шкода здоров'ю певного ступеня, то і кваліфікація вчиненого здійснюється за відповідними статтями злочинів проти життя і здоров'я, відповідальність за більшість з яких настає з 14-ти років. Якщо ж таких наслідків не має, то діяння кваліфікують за ч. 2 ст. 126 КК України – мордування, відповідальність за яке настає з 16-ти років.

В.Шаблистий, висуваючи аналогічні пропозиції по суб'єкту погрози вбивством, зазначає, що частина молоді, яку ми розглядаємо як найбільше наше благо, цінність, насправді, стає небезпечною для суспільства. Звичайно, усвідомлюючи той факт, що просте зниження віку кримінальної відповідальності саме по собі не поліпшить криміногенну обстановку, і вже тим більше не ушляхетнить підлітків, не зробить їх етичнішими. Але такий крок дозволив би хоч якусь частину підлітків тримати під особливим контролем правоохоронних органів. Це дасть можливість розширити сферу профілактичної дії не тільки відносно підлітків, але і на деякі неблагополучні сім'ї [250, с. 317].

Дослідження емпіричної бази показало, що чи не найбільшою перепоною для дієвого захисту особи від побоїв є приватний характер провадження таких справ. У зв'язку із цим вважаємо не виправданою пропозицією законодавця щодо віднесення більшості злочинів проти здоров'я особи (в тому числі і ч. 2 ст. 126 КК України у випадку вчинення

мордування дружиною або чоловіком потерпілого) до проваджень, що розпочинаються тільки за заявою потерпілого [103].

Враховуючи можливі глобальні зміни до КК України та віднесення побоїв і мордування до кримінальних проступків [166], пропонуємо все ж таки ч. 2 ст. 22 доповнити ч. 2 ст. 126 КК України.

Ще одним аргументом «за» нашу пропозицію може бути демонстрація порушення законодавцем у 2001 та у 209 рр. окремих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, зокрема доцільності кримінально-правової заборони.

Про окремі неточності, допущені у 2001 р., стосовно віку суб'єкта мордування вже частково зазначали.

Разом з тим, Законом України «Про внесення змін до КК України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 05.11.2009 №1707-VI [165] внесено зміни до диспозицій цілої низки статей Розділу II КК України, а саме доповнення їх такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Враховуючи ці зміни, під час вчинення вбивства, умисного тяжкого і середнього тілесного ушкодження, особи у віці від 14-ти до 16-ти років усвідомлюють суспільну небезпеку і протиправність саме мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, а при вчиненні мордування з цих же мотивів – ці особи не здатні усвідомити такі мотиви. Виникає риторичне запитання стосовно того, що навіщо одні і ті ж мотиви у споріднених насильницьких злочинах проти особи (нагадаємо, що і побоїв, і мордування, є способом вчинення і умисного вбивства, і різних тілесних ушкоджень) інкримінувати суб'єктам злочину у різному віці. Вважаємо, що ця законодавча неточність обов'язково має бути усунена.

Часто досліджуваний злочин особи вчиняють у стані сп'яніння. Для ст. 126 КК України це питання є надзвичайно актуальним, оскільки за даними ДСА України, 67 % засуджених осіб за вчинення побоїв і мордування перебували у стані сп'яніння, найчастіше алкогольного.

В. Батиргарєєва, на підставі аналізу основних тенденцій сучасної рецидивної злочинності в Україні, констатувала її ізоморфізм по найкрупніших групах злочинів у структурі злочинності в цілому, а також зміну структури рецидивної злочинності за останні 20-30 років, в якій найвагомішими складниками виявилися: а) злочини проти власності; б) злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та в) злочини проти життя та здоров'я особи. Близько 65 % осіб у момент вчинення злочину знаходилися в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння [12, с. 191].

Наведені статистичні дані можуть слугувати підставою для розробки відповідних заходів запобігання фоновим явищам, але в межах кримінологічного дослідження, зокрема щодо протидії алкоголізації населення та недопущення протиправних проявів особами у такому стані, оскільки рецидивна злочинність є однією з найнебезпечніших.

Отже, суб'єктом побоїв і мордувань є фізична осудна особа, яка досягла 16-ти річного віку.

Дискусійною є пропозиція О.Грищенка щодо виокремлення спеціального суб'єкта в якості кваліфікуючої ознаки злочину, передбаченого ст. 126 КК України, є позитивним кроком у протидії сімейному насильству. На його погляд, слід доповнити ч. 2 ст. 126 КК України такими кваліфікуючими ознаками: «Ті самі дії, вчинені батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, а також особою щодо своїх батьків, опікунів, піклувальників та осіб, на яких покладено обов'язки щодо їх піклування». Перераховані кваліфікуючі види побоїв та мордувань свідчать про підвищений ступінь суспільної небезпеки особи. Винна особа в таких ситуаціях демонструє зухвалість, цинізм та зневагу до осіб, про яких за моральними та етичними міркуваннями повинна піклуватися та яких має захищати.

Очевидно, що при вчиненні побоїв та мордування винний завдає додаткових психічних страждань потерпілій особі. Іноді це може бути навіть психічна травма, що являється особливо небезпечним для розвитку дитини, адже це негативно позначиться на її психічному розвитку. Батьки та особи, що їх замінюють, через хибне уявлення про виховні методи дитини нерідко б'ють дітей та навіть мордують їх [45, с. 97].

В.Шаблистий у 2010 р. удосконалив теоретичне положення щодо доцільності зниження віку кримінальної відповідальності за вчинення погрози вбивством до 14-ти років, оскільки особи у віці від 14-ти до 16-ти років здатні усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку таких дій; існує певна поширеність вчинення погрози вбивством серед осіб вказаного віку; пропонувані зміни відповідають підставам та принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь [246, с. 4].

Взявши такі критерії за основу, стверджуємо що наша пропозиція щодо зниження віку кримінальної відповідальності за мордування знаходить своє вираження у тому, що особи віком від 14-ти до 16-ти років здатні усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку таких дій (не в останню чергу через посягання на те, що є у себе самого – на здоров'я, честь та гідність); існує певна поширеність вчинення мордування серед осіб цього віку та значний рівень криміногенності (здатності породжувати нові, більш тяжкі злочини); пропонувані зміни відповідають підставам та принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь.

Разом з тим, така пропозиція явно дисонує із можливими спеціальними суб'єктами мордування – без перегляду пеналізації ч. 2 ст. 126 КК України.

2.4 Суб'єктивна сторона побоїв і мордувань

Конституція України у ч. 1 ст. 62 проголосила, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Це положення відображено у ч. 2 ст. 2 КК України та в ст. 17 КПК України.

Чітке законодавче формулювання цього положення є важливою гарантією дотримання законності діяльності правоохоронних органів.

Однією з конституційних засад судочинства є забезпечення доведення вини. Згідно із ст. 327 КПК України 1960 р. обвинувальний вирок може бути винесений лише за умов, коли в ході судового розгляду винність підсудного у вчиненні злочину повністю доведено.

КПК України 2012 р. ще більш розпливчатий у цьому плані, оскільки у п. 2 ч. 1 ст. 91 «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» передбачає, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

Глибоко досліджували питання суб'єктивної сторони та окремих її ознак, такі українські вчені: Я.Брайнін, П.Матишевський, А.Савченко, С.Тарарухін, М.Чубинський, а також радянські, зарубіжні вчені: Б.Волков, П.Дагель, Ю.Демидов, О.Івченко, В.Іванов, В.Кудрявцев, Г.Кригер, Д.Котов, Е.Ворошилін, І.Лекшас, В.Малков, С.Міхеєв, С.Мазуков, А.Плотников, А.Трайнін, М.Шаргородський, В.Ширяєв, І.Філановський, Б.Хариабуджелі, Б.Утевський, В.Якушин.

Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину. Поняття «суб'єктивна сторона складу злочину» законодавчо не визначена, тож у теорії кримінального права трактується по-різному.

Так, Т.Радіонова вважає, що суб'єктивна сторона являє собою внутрішню сторону злочину, психічне ставлення винного до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння та його наслідків [95, с. 114].

У свою чергу П.Хряпінський зазначає, що суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків [97, с. 116].

З цього приводу В.Кузнецов вказує, що суб'єктивна сторона – це внутрішня сутність злочинного діяння; це ті внутрішні процеси, які відбуваються у психіці осудної особи під час вчинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння [96, с. 29].

Так, П.Матишевський визначає суб'єктивну сторону як процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображаються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з вчиненням злочину [132, с. 134].

На думку В.Ломако, суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків [98, с. 159].

Існують й інші доктринальні визначення цього елемента складу злочину, проте вони є або однаковими, або схожими, тому їх наведення буде просто зайвим.

На нашу думку, найвдаліші поняття суб'єктивної сторони складу злочину зазначили В.Ломако та П.Хряпінський, тому що в них найповніше відображені головні юридичні ознаки: вина, мотив, мета, емоційний стан. Вони представляють різні форми психічної активності, але водночас нерозривно пов'язані між собою і взаємозалежні. Це явища з самостійним змістом, у структурі суб'єктивної сторони вони не поглинають одне одного, мають різне, тільки їм притаманне, правове значення.

Саме тому слід приєднатися до П.Дагеля, який зазначав, що вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину нерозривно пов'язана з його об'єктивними ознаками. Її зміст відображує об'єктивні ознаки злочину, що характеризують його об'єкт, предмет і об'єктивну сторону. Тому не існує абстрактної вини, відірваної від конкретного суспільно небезпечного діяння. Саме це діяння і становить предметний зміст вини, її матеріальне наповнення [48, с. 179].

Встановлення всіх ознак суб'єктивної сторони – завершальний етап у констатації складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності, тому її з'ясування має важливе значення [33, с. 153].

Оскільки вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину, то і ст. 126 КК України не є виключенням.

Відповідно до ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії або бездіяльності, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Згідно з ч. 1 ст. 24 КК України, умисел поділяється на прямий або непрямий.

Абсолютна більшість вчених відносить побої і мордування до злочинів із формальним складом. Однією з останніх є дослідження Н.Уварової [198]. Оскільки ми вже обґрунтували матеріальний склад побоїв і мордування, то нас цікавитиме інший аспект цього питання.

Розглядаючи особливості умислу у злочинах із формальним складом, В.Ломако зазначає, що вони визнаються закінченими з моменту вчинення самого діяння і не потребують настання і встановлення яких-небудь наслідків такого діяння. Структура цих складів злочинів така, що наслідки тут лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони, а відтак і складу злочину. Вже тому суб'єкт не може бажати їх настання. Проте ця обставина не виключає умисної форми вини. Інтелектуальна ознака умислу в цих випадках включає лише усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння, ставлення до наслідків тут не виникає та й не може виникнути. А вольова ознака умислу обмежується бажанням вчинення конкретної дії. Таким чином,

злочини із формальним складом можуть бути вчинені лише із прямим умислом [8, с. 149].

Вважаємо, що ця цитата додатково свідчить про матеріальний склад побоїв і мордувань, так як під час вчинення цього злочину винуваті особи усвідомлюють суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачають його наслідки та бажають або свідомо допускають їх настання, що повністю узгоджується із положеннями ч. 2 і ч. 3 ст. 24 КК України. Наведені положення настановляють нас на проміжний висновок стосовно того, що побої і мордування можуть вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом. Більш того, у 100 % досліджених провадженнях зазначено, що підсудні діяли умисно.

Так, зокрема, 22.02.2011 р. Новомиколаївський районний суд Запорізької області своєю постановою заклав кримінальну справу із застосуванням до неповнолітнього підсудного С. примусових заходів виховного характеру, оскільки той 06.06.2010 р. близько 16.00 години, перебуваючи на березі річки Терса в с. Михайлівське Новомиколаївського району, в ході сварки з неповнолітнім К., що виникла на ґрунті особистих неприязних відносин, з метою заподіяння фізичного болю останньому, діючи умисно, наніс К. правою ногою близько п'яти ударів в область сідниць, чим заподіяв йому фізичний біль, не завдавши тілесних ушкоджень. Неповнолітній К відчував фізичний біль душевні страждання, так як в дні літніх канікул довелося проходити курс лікування в стаціонарному відділенні лікарні [5].

У 96 % досліджених кримінальних провадженнях розглядувані злочини вчинялися із прямим умислом, і лише у 4 % – з непрямим.

Саме тому слід погодитися із Р.Шараповим щодо того, що умисна вина для фізичного насильства є його іманентною (внутрішньо, природно зумовленою – *авт.*) ознакою, фізичне насильство не може вчинятися з необережності, а діяння, які заподіяли фізичної шкоди в силу злочинної самовпевненості або недбалості (що знижує ступінь їх суспільної небезпеки в порівнянні з насильством), не повинні зараховуватися до насильницьких злочинів [256, с. 231].

Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, може бути вчинене лише з прямим умислом, оскільки даний злочин має формальний склад, тобто вважається закінченим з моменту вчинення певної дії, яка завдала потерпілій особі фізичного болю. Переважна більшість побоїв вчинюється саме з прямим умислом. Через те, що здебільшого побої вчиняються в сімейно-побутовій сфері на ґрунті неприязних стосунків, характерним для них є умисел, що виник раптово. У випадках коли винний вчиняє умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій у стані сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, він повинен звільнитися від кримінальної відповідальності через наявність такого стану [45, с. 121].

Сам кримінальний закон, на відміну від всіх інших насильницьких злочинах проти здоров'я у Розділі II Особливої частини, у назві ст. 126 КК України не вказує на форму вини, проте розкриває її у своїх диспозиціях. Чітка вказівка законодавця на умисність діяння однозначно виключає його необережність.

Отже, при вчиненні злочину, передбаченого ст. 126 КК України, особа завжди усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, та практично у всіх випадках і передбачає, і бажає, щоб потерпілий відчув фізичний біль та (або) моральні страждання.

Разом з тим, Е.Багун вважає, що побої можуть вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом, тоді як мордування вчиняються виключно із прямим умислом, оскільки неодноразовість побоїв при їх внутрішній єдності не можуть за вольовою ознакою характеризуватися свідомим допущенням [7, с. 135].

Вважаємо, що така позиція має право на існування, проте не завжди винний, постійно, на протязі декількох місяців, наносить потерпілій особі побої, бажає, щоб та відчула, наприклад психічні страждання.

Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони складу злочину відіграють також мотив і мета злочину, тому наведемо визначення цих понять. Мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого. Мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння. Мотив і мета як психічні ознаки характерні для будь-якої свідомої вольової поведінки людини. В їх основі лежать потреби, інтереси людини. Однак, коли йдеться про мотив і мету злочину, їх зміст визначається антисоціальною спрямованістю [201, с. 135].

Вважаємо, що А.Зелінський вдало виразився стосовно того, що «мотив» означає «чому» і «заради чого» відбувається діяльність і дія як її частина. Мета відповідає на запитання, «для чого» дія відбувається [69, с. 62]. Мотив завжди є ідеальною підставою вчиненого злочину, тому що обуславлює цілеспрямовану діяльність суб'єкта [92, с. 180].

У зв'язку із цим достатньо обгрутованою є наукова позиція щодо того, що суб'єктивна сторона складу злочинуразом з іншими елементами складу злочину, повинні бути законодавчо закріплені тому, що встановлення всіх ознак, що характеризують зміст елементів складу злочину, є завершальним етапом у констатації складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності [15, с. 10].

Найкраще підкреслює наведені положення твердження А.Трайніна стосовно того, що людська свобода невільна у смислі метафізичного ідеалізму, невільна від законів життя і розвитку, але людина і не „робот”, який механічно діє по системі закладених в ньому пружин. У межах загальної закономірності людина активно, творчо живе, діє, і відповідно, несе і повинна нести відповідальність за свою поведінку [194, с. 254].

А.Савченко мотив злочину визначає як інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [176, с. 14].

В ході вивчення матеріалів кримінальних проваджень (кримінальних справ), електронних копій обвинувальних вироків та ін. отримані наступні дані щодо змісту мотивів вчинюваних побоїв і мордувань:

- 1) на першому місці знаходяться особисті неприязні відносини (72 %);
- 2) на другому – мотив виховання (20 %);
- 3) на третьому – хуліганські мотиви (3 %);
- 4) на четвертому – ревності (2,5 %);
- 5) на п'ятому – помста (2 %);
- 5) на шостому – корисливі мотиви (0,5 %).

Так, А.Багун, провівши аналіз кримінальних справ, розглянутих судами м. Оренбург і Оренбурзької області за період з 1999 до 2006 років показав, що в переважній більшості випадків, вчинюючи побої або мордування, винний керувався бажанням заподіяти біль потерпілому, змусити його відчувати фізичні і психічні страждання, при цьому злочинець отримував певне психологічне задоволення від самого насильницького акту (39,9%); далі йде мотив помсти (23,3%, причому 11,4% злочинів даної категорії були вчинені з метою помститися за подружню зраду; 6,3% – з мотивів помсти за постійні побої, образи з боку потерпілого; 5,6% продиктовані прагненням помститися за іншими підставами). На третьому місці знаходиться такий мотив як бажання ствердити свій авторитет, прагнення панувати, частіше в сім'ї (11%); на четвертому – бажання змусити потерпілого або інших осіб підкорятися собі (6,8%); на п'ятому сплеск на потерпілого злості, що виникла з найрізноманітніших приводів і причин (4,9%); на п'ятому – корисливий мотив (3,3%) та інші мотиви (0,8%) [7, с. 144].

Як бачимо, навіть мотиви насильницьких злочинів в Україні та Росії мають як багато спільного, так й відмінного.

На нашу думку, особливої уваги заслуговують отримані нами дві перші позиції, оскільки особисті неприязні відносини є оціночним поняттям та встановлюються індивідуально для окремої взятої справи (провадження), а виховання має місце там, де потерпілими є діти.

По-перше, спробуємо визначити саме поняття «особисті неприязні відносини», оскільки цей мотив без перебільшення є рушійною силою більшості насильницьких злочинів.

Знову доводиться констатувати той факт, що у всіх юридичних енциклопедіях та словниках, до яких був доступ, відсутнє трактування будь-якої словоформи, пов'язаної із терміном „неприязність”.

Разом з тим, великий тлумачний словник сучасної української мови термін «неприязний» характеризує як такий, що не виявляє приязні, прихильності, привітності у ставленні до інших; вороже, недружелюбно настроєний до кого-, чого-небудь; який виражає або містить у собі неприязнь, недружелюбність, ворожість [29, с. 776; 30]. Ці ж джерела термін

«особистий» тлумачить як такий, що є власністю окремої особи, безпосередньо належить їй [29, с. 685; 30].

Оскільки розглядуваний мотив є міжособистісним, то є підстави для звернення до психологічних словників з метою розкриття його змісту.

Так, у словнику термінів по психологічному консультуванню вказано, що неприязні відносини між людьми – такі особисті відносини між людьми, в яких вони проявляють явну неприязнь по відношенню один до одного, дуже низько оцінюють достоїнства та перебільшують недоліки [181].

Психолого-філологічний словник термін «неприязнь» тлумачить як недоброчливість до кого-небудь, вид легкої відрази, яка може бути обумовлена задрощами, ревнощами, неспівпадіннями світоглядами, різними соціальними статусами, але більше всього і частіше за все – занадто помітною, очевидно неправильною поведінкою особи [236, с. 247].

Враховуючи той факт, що для будь-яких відносин повинно бути як мінімум два учасника, та власне кримінально-правове значення цього поняття, пропонуємо його наступне авторське визначення:

«Особисті неприязні відносини – це стан свідомості, який характеризується ворожим або недружелюбним налаштуванням одного учасника конфлікту по відношенню до опонента, що призводить до одно-, дво-, або багатостороннього застосування насильства».

Оскільки психологічною наукою доведено, що підґрунтям виникнення та розвитку особистих неприязних відносин є в тому числі ревнощі та помста, то пропонуємо вважати їх не самостійними мотивами вчинення побоїв і мордування, а такими, які є частиною єдиного мотиву – особистих неприязних відносин.

Таким чином, об'єднавши четверту і п'яту позиції із першою (процентне співвідношення мотивів), можемо сміливо стверджувати, що найпоширенішим мотивом вчинення побоїв і мордування є особисті неприязні відносини, доволі значну частину становлять мотиви виховання, і дуже незначну – корисливі і хуліганські мотиви.

Так, 02.09.2012 р., Чернівецький районний суд Вінницької області визнав винним А. винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 126 КК України. В ході судового розгляду встановлено, що А. в період з січня 2008 р. по 31.05.2008 р., знаходячись у своєму домоволодінні, невірно розуміючи форми та методи виховання доньки його співмешканки Л. неповнолітньої К., 1998 р.н., діючи умисно, неодноразово наносив неповнолітній Л. ударів руками, побоїв, які завдали їй фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень. Підсудний А. свої дії пояснив тим, що коли діти його співмешканки не слухаються, він наносить їм удари кулаками в різні частини тіла з метою добитися бажаної для нього поведінки [127].

Не дивлячись на встановлені нами найпоширеніші мотиви вчинення побоїв і мордування, законодавець 05.11.2009р. ввів новий, який виступає кваліфікованим видом цього злочину – ті самі дії, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Під мотивами національної, расової, релігійної нетерпимості розуміти обумовлені певними потребами внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного показати свою перевагу й неповноцінність потерпілого через приналежність останнього до конкретної (іншої) нації або через його расову приналежність, чи через сповідання ним певної релігії й, внаслідок цього, своє ненависне ставлення як до нього так і до тієї групи, до якої він належить або може належати з точки зору винного [261, с. 98].

В свою чергу, М.Мельник та М.Хавронюк, вважають, що під діями, спрямованими на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності слід розуміти будь-які дії, метою яких є значне посилення серед певних груп настроїв неприязні, почуття сильної ворожнечі та огиди та інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниження позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими [141, с. 358].

Що стосується уявлення про бажаний результат, якого прагнула досягнути особа, вчиняючи побої або мордування, то нами отримані наступні дані:

- 1) на першому місці знаходиться мета спричинення фізичного болю (53 %);
- 2) на другому – змусити потерпілого вчинити дії, що суперечать його волі (12 %);
- 3) на третьому – спричинення моральних страждань (7 %);
- 4) на четвертому – залякування (5 %);
- 5) на п'ятому – переривання вагітності (2 %);
- 6) на шостому – одиничні, що не піддаються систематизації або виділенню групових ознак (21 %) (наприклад, змусити дружину приготувати обід, самоствердитися в очах однолітків тощо).

Так, наприклад, 05.11.2008 р. Сарненський районний суд Рівненської області розглянув кримінальну справу, в ході якої вставлено, що 13.06.2006 р., А., К. та С. на станції Тутовичі Львівської залізниці групою осіб, бажаючи помститись за повідомлення про вчинення крадіжки, з метою залякування застосували до Л. насильницькі дії, які мали характер мордування, що виразилось в завданні ударів по тулубу та нанесення термічних опіків розжареною металевною коцюбою [128].

Вважаємо, що наведений приклад дає більше запитань, ніж відповідей, оскільки мета залякування є однією з кваліфікуючих ознак побоїв, проте у жодному процесуальному документі нами не знайдено розкриття його змісту.

Не потребує свого обґрунтування теза про те, що мета залякування у більшості випадків має бути виражена словесно із відповідним насильницьким підґрунтям. Проте у нашому випадку суд не вказав, у чому саме полягало залякування. Враховуючи той факт, що для деяких інших злочинів проти здоров'я законодавець виділив таку ж кваліфікуючу ознаку, пропонуємо детально це питання розглянути окремо.

Так, навряд чи знайдеться хтось, хто заперечуватиме те, що від однозначності та правильності тлумачення і застосування норм кримінального закону залежить стан захищеності прав і свобод людини і громадянина. Для забезпечення такої діяльності чинний КК України повинен бути побудований відповідно до національних та світових правил законодавчої техніки, які у свою чергу зводять до мінімуму двозначність розуміння будь-якого нормативно-правового акта. Така ситуація є ідеальною, але на жаль, не завжди існуючою або можливою, про що свідчать як численні монографічні дослідження, так і достатньо часті випадки у слідчій, прокурорській та судовій практиці.

Зокрема, О.Марін вважає нетиповою ситуацією у правозастосуванні, коли один злочин підпадає під ознаки двох (або більше) статей КК України, які з різним ступенем узагальнення і різною повнотою описують вчинене діяння, яка у наці кримінального права називається конкуренцією кримінально-правових норм [122].

Саме конкуренцією кримінально-правових норм, тобто нетиповою ситуацією у правозастосуванні, є випадки вчинення особою погрози вбивством та нанесення побоїв з метою залякування потерпілого чи його близьких.

Д.Азаров та А.Калуп поставили нам усім одне з таких риторичних питань, яке полягає у тому, що важким для визначення є коло додаткових осіб, яких хоче залякати особа, яка заподіює тяжке тілесне ушкодження з метою залякування потерпілого або інших осіб; середньої тяжкості тілесне ушкодження з метою залякування потерпілого або його родичів; побоїв з метою залякування потерпілого чи його близьких (без традиційного обмеження їх кола прикметником «близькі») [1, с. 8].

Про існування цієї проблеми свідчить дослідження, проведене В.Шаблістим, оскільки одним з його висновків є наголос на меті погрози вбивством, яка завжди характеризується подвійним значенням. Перше полягає в тому, що особа, яка вчиняє цей злочин, посягає на особисту безпеку потерпілого і при цьому прагне його залякати; друге – стан страху, викликаний залякуванням, спрямований на пригнічення волі, на бажання домогтися бажаної для винного поведінки [246, с. 7]. Далі він веде мову про те, що мета погрози вбивством є тим орієнтиром, який служить для відмежування її від суміжних складів злочинів. Разом із тим вона має подвійне значення, яке полягає в обов'язковій наявності в кожній зовні вираженій погрозі вбивством мети залякування потерпілого, яка, у свою чергу, є засобом для досягнення особливої, характерної лише для окремо взятої погрози вбивством [252, с. 261-262].

Правильність цього твердження засвідчують матеріали слідчої, прокурорської та судової практики. Так, Чечельницький районний суд Вінницької області 12 січня 2010 р. розглянув кримінальну справу № 1-7 по обвинуваченню К. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 126 КК України, в результаті чого виніс виправдувальний вирок за відсутністю в діях останнього складу злочину. Суд встановив, що 23 травня 2009 р. біля 21 год.

20 хв. до подвір'я домоволодіння С. зайшов К., зірвавши тюль на входних дверях, ударом ноги відчинив двері, без дозволу забіг в будинок. Перебуваючи в стані сильного алкогольного сп'яніння, нікому нічого не пояснюючи, обзивав всіх нецензурною лайкою, почав розкидати одяг по полу, перекидати стільці. Декілька разів вдарив кулаком по голові, *лівою рукою душив за горло* (курсив наш – авт.), розірвав піжаму на С. Також декілька раз вдарив кулаком по голові та розірвав плаття на матері потерпілої М., яка намагалася зупинити дії К. Останній *погрожував, що побиває всіх, якщо дочка С. не перестане зустрічатися з його сином В* (курсив наш – авт.), ходив по кімнатах і все перекидав. Зрозумівши, що його сина в будинку не має, К., ображаючи всіх нецензурними словами, вибіг з будинку, при цьому зірвав з стіни два вазони і кинув їх на подвір'ї, декілька раз ногою вдарив по цегельному паркану, збивши при цьому шість цеглин, після чого пішов у невідомому напрямку. Про конфлікт С. повідомила міліцію, але від них згодом отримала відповідь про право на звернення до суду в порядку приватного обвинувачення. Направлення на судово-медичну експертизу від міліції не отримувала. Дільничний інспектор міліції виніс постанову про відмову в порушенні кримінальної справи за ст.ст. 162, 194, 296 КК України, яку неодноразово оскаржувала С. [61].

У цьому випадку як орган досудового розслідування, так і суд грубо порушили норми матеріального та процесуального права, однією з причин чого є недосконалість існуючої редакції ст. 126 КК України. Разом з тим у КПК України, серед всього іншого, зазначено, що справи про злочин, передбачений ч. 1 ст. 126 КК України, розпочинаються не інакше, як за скаргою потерпілого, якому і належить в такому разі підтримувати обвинувачення. Кваліфікований вид побоїв та мордувань законодавець передбачив у ч. 2 ст. 126 КК України, де і міститься норма про побої з метою залякування потерпілого.

Все викладене дозволяє зробити висновок про те, що орган дізнання виніс незаконну постанову про відмову в порушенні кримінальної справи, а суд незаконно порушив кримінальну справу в порядку приватного обвинувачення. Вважаємо, що у випадку детального аналізу та вивчення заяви потерпілої дільничний інспектор міліції повинен був зібрати матеріали про погрозу вбивством та передати його слідчому, але цю помилку суд не виправив, він навіть виніс виправдувальний вирок. Якби слідчий провів повноцінне досудове розслідування, то порушенні права потерпілої особи обов'язково були б захищенні та відновленні, а сам він зробити цього просто не зміг. В результаті такої ситуації також підривається й авторитет ОВС, оскільки пересічні громадяни ніколи не звинувачують законодавців, а тих, хто виконує прийняті ними закони.

Результати вибіркового дослідження кримінальних справ, кримінальних проваджень та матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень показали, що у більшості випадків (61 %) суди або виносять виправдувальні вирок, або вважають недоведеною мету залякування та

перекваліфіковують відповідно на ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 126 КК України.

Так, Луцький міськрайонний суд Волинської області 19.09.2011 р. розглянув наступну кримінальну справу. Підсудний П. 05.05.2011 р. близько 23.30 год., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись поблизу будинку, під час суперечки з потерпілою А., що виникла на ґрунті особистих неприязних відносин, умисно наніс останній один удар рукою в область голови та декілька ударів ногами по тулубу, в область ребер та грудної клітки з метою залякування останньої. Слідчий під час досудового слідства не вказав, в чому конкретно полягало залякування, а тому суд у своєму вирокі роз'яснив, що вказана кваліфікуюча ознака має місце лише тоді, коли тілесне ушкодження заподіюється з конкретною метою – залякування потерпілого або ж його родичів (якщо такий злочин вчиняється з метою викликати почуття страху у потерпілого або в інших осіб) чи примусу до певних дій та перекваліфікував дії підсудного на П. на ч. 1 ст. 122 КК України [62].

Саме тому слід погодитися із В.Шаблістим, який зазначає, що мета залякування не може існувати сама по собі, вона завжди пов'язана із бажанням винної особи добитися від потерпілого вчинення або відмови від вчинення певних дій. Саме це і закріплено законодавцем у ст. 129 КК України, у якій мова йде про погрозу вбивством, тобто виражене ззовні залякування, здатне викликати обґрунтовані підстави спричинення смерті [248, с. 65]. У наведеному випадку суд в цілому правильно охарактеризував мету залякування, лише роз'єднав її двоєдину суть – залякування завжди виражається з метою примусу до певних дій або відмови від них.

Більш того, вчені зазначають, що в абсолютній більшості випадків погроза вбивством має змішаний характер, тобто її супроводження застосуванням фізичного насильства [111, с. 132]. Приблизно такого ж висновку дійшов І.Самощенко, який, дослідивши близько 250 кримінальних справ про погрозу, зазначає, що найбільш частими проявами погрози є саме змішані її варіанти. Їх частка складає приблизно 80% від всіх вивчених справ. У чистому вигляді, як-то усна словесна погроза, або демонстрація жестів, або мовчазна демонстрація зброї, предметів, що використовуються як зброя та ін. трапляється значно рідше – приблизно 20% [174, с. 51-52]. Це у свою чергу наштовхує нас на висновок про те, що самотійного, відокремленого один від одного прояву ні фізичне, ні психічне насильство практично не мають.

Отже, обов'язковою складовою механізму заподіяння особі певного ступеня тілесних ушкоджень або нанесення побоїв завжди супроводжується словесним, демонстративним підкріпленням, дуже часто саме погрозами застосуванням фізичного насильства. І навпаки, виражене ззовні психічне насильство супроводжується певним порушенням або тілесної цілісності, або недоторканності потерпілого.

Звідси напрашується логічний висновок про те, що, нанесення побоїв з метою залякування потерпілого повністю охоплюється ст. 129 КК України і

додаткової кваліфікації за ст. 126 КК України не потребує, оскільки побої в цьому випадку є лише однією із обставин, які свідчать про реальність погрози вбивством [111, с. 76]. Якщо буде спричинено тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження з метою залякування, то слід такі дії кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідно ст.ст. 121, 122 та 129 КК України.

Саме тому пропонуємо виключити із ч. 2 ст. 126 КК України таку кваліфікуючу ознаку як мету залякування потерпілого чи його близьких, оскільки мета персоніфікованого, із чіткою вказівкою на визначеного адресата або адресатів характерна виключно для ст. 129 КК України, про що завжди свідчить похідна мета – досягнути від потерпілого бажаної для винного поведінки, яка завжди витікає з обставин конкретного кримінального провадження.

Остання пропозиція щодо удосконалення законодавства в частині кримінально-правової охорони здоров'я особи від протиправних посягань є нашим бажанням у лише майбутньому полегшити застосування розглядуваних статей КК України на практиці.

Стосовно нинішньої ситуації, то слід зазначити, що дійсно існує проблема щодо врахування мети залякування потерпілого у злочинах проти особи для діяльності Національної поліції України, про які потрібно завжди пам'ятати та правильно застосовувати у процесі безперервного захисту прав і свобод людини і громадянина, а також їх відновлення у випадку порушення.

Тим самим, побої і мордування можуть вчинятися як з прямим, так і з непрямим умислом.

Найпоширенішими мотивами розглядуваних злочинів є особисті неприязні відносини та виховання. Обидва ці мотиви мають свої особливості: перший є об'єднуючим у собі такі підмотиви як помста, ревнощі тощо та є рушійною силою більшості злочинів проти особи; другий має місце там, де потерпілими є діти, а батьки «по-своєму» розуміють форми і методи виховання.

Мета побоїв і мордування характеризується достатньою різноманітністю, проте основною з них є завдання фізичного болю.

Дослідження мети і мотиву побоїв і мордування як насильницьких злочинів проти особи свідчать про правильність твердження Р.Д. Шарапова стосовно того, що для злочинного насильства не можна знайти і нормативно закріпити іманентні мотив і мету [254, с. 16].

Між тим, юридичний аналіз складу побоїв і мордувань дозволи вести мову про наступне.

Проаналізовано основні теоретичні підходи до визначення об'єкта злочину та за основу визначення об'єкта побоїв і мордувань взято концепцію суспільних відносин, оскільки переважна більшість дискусій точиться саме щодо визнання їх чи невизнання об'єктом злочину.

Наведено додаткові аргументи на користь того, що під основним безпосереднім об'єктом побоїв і мордувань слід розуміти здоров'я людини, а додатковим обов'язковим – її честь та гідність.

Доведено, що у випадку вчинення побоїв або мордувань потерпілому заподіюється фізична і моральна шкода одночасно через посягання на здоров'я людини та її честь і гідність.

Вивчення архівних матеріалів показало, що лише у 15 % потерпілим від побоїв і мордувань повністю відшкодовувалися завдані збитки, у 60,7 % – частково, у 24,3 % – збитки взагалі не відшкодовані (не в останню чергу через небажання заявляти цивільний позов у кримінальному провадженні). У статевому співвідношенні 71 % потерпілих від побоїв і мордувань складають жінки, 3 % з яких завідомо для винного перебували у стані вагітності; відповідно чоловіки серед потерпілих становлять 39 %. 23 % від загальної кількості потерпілих є неповнолітні, 11,5 % малолітні особи, 37 % з яких є дітьми своїх батьків або осіб, які їх замінюють.

Доведено, що визначені авторські поняття удару, побоїв, мордувань (мучення), особливої жорстокості, систематичного знуцання, фізичного болю, психічного страждання зможуть певним чином зменшити кількість правозастосовних проблем (правильної і точної кваліфікації, відмежування від суміжних злочинів) за умови їх закріплення в нормативно-правовому акті.

Констатується, що склад злочину «побої і мордування» є матеріальним, тобто вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків – фізичного болю, морального страждання та інших негативних реакцій організму як реакції на застосовуване насильство, а існуючі в науці, наприклад, російського кримінального права твердження про їх віднесення до злочинів із формальним складом суперечать практиці застосування відповідних норм.

Встановлено, що 99 % побоїв і мордувань вчинялися шляхом активних дій винного, а саме нанесення одного удару – 31 % досліджених кримінальних проваджень; двох і більше – 43 %; побої, що носили характер мордування, – 6 %; інші насильницькі дії (здушування шиї, виривання волосся, ураження електричним струмом та ін.) – 30 %. Встановлено лише декілька фактів вчинення побоїв і мордувань шляхом бездіяльності; наслідки злочину: у 67 % потерпілі скаржилися на фізичний біль, у 33 % – на моральні страждання. Разом з тим 78 % потерпілих заявляли цивільний позов про відшкодування моральної шкоди у зв'язку із приниженням їх честі та гідності.

Щодо місця та часу вчинення побоїв і мордувань здобувачем з'ясовано, що у 53 % досліджених кримінальних проваджень – це вулиці, парки, сквери та інші громадські місця; приватний будинок, квартира або інше приміщення потерпілого – 18 %, засудженого – 19 %; місця громадського харчування, розваг та відпочинку – 10 %; найчастіше розглядувані злочини вчиняються у світлу пору доби (61 % досліджених справ); рідше – у темну пору доби (39 %); розподіл за порами року: зима – 16 %, весна – 44 %, літо – 22 %, осінь – 18 %; розподіл за днями тижня: будні дні – 71 %, вихідні дні – 20 %, святкові дні – 9 %. Спосіб вчинення

побоїв і мордувань напряду залежить від форми діяння та застосування певних знарядь і засобів. У 82 % досліджених кримінальних проваджень не виявлено застосування знарядь та засобів, оскільки удари винним наносилися руками та (або) ногами (рідше колінами, ліктями та головою) у різні частини тіла потерпілого; у 11 % засобами та знаряддями виступали різні побутові підручні предмети, паливно-мастильні матеріали та певні технічні пристрої (ножі, виделки, сковорідки тощо); 7 % – спеціальні засоби та знаряддя (бейсбольні битки, нагайки, різні палиці та ін.).

Наведено додаткові аргументи щодо необхідності зниження віку кримінальної відповідальності за мордування (62 % опитаних суддів та 79 % працівників поліції (міліції) висловилися за таку пропозицію, виявлено випадки вчинення підлітками у віці від 14-ти до 16-ти років суспільно небезпечних діянь, ознаки яких передбачені ч. 2 ст. 126 КК України).

Констатовано, що сучасна правозастосовна практика виходить з тих позицій, що якщо в ході систематичного нанесення побоїв настає шкода здоров'ю певного ступеня, то і кваліфікація вчиненого здійснюється за відповідними статтями злочинів проти життя і здоров'я, відповідальність за більшість з яких настає з 14-ти років. Якщо ж таких наслідків немає, то діяння кваліфікують за ч. 2 ст. 126 КК України – мордування, відповідальність за яке настає з 16-ти років. Відтак, фактично певна частина суспільно небезпечної поведінки залишається поза запобіжним впливом кримінального закону. За даними ДСА України, 67 % засуджених за вчинення побоїв і мордувань осіб перебували у стані сп'яніння, найчастіше алкогольного.

Доводиться, що при вчиненні злочину, передбаченого ст. 126 КК України, особа завжди усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння та практично в усіх випадках і передбачає і бажає, щоб потерпілий відчув фізичний біль та (або) моральні страждання, тобто необережна форма вини виключається, а умисел може бути і непрямий (у 96 % досліджених кримінальних проваджень розглядувані злочини вчинялися із прямим умислом і лише у 4 % – з непрямим).

Вивчення емпіричної бази дозволило отримати такі дані щодо мотивів вчинюваних побоїв і мордувань: 1) особисті неприязні відносини (72 %); 2) мотив виховання (20 %); 3) хуліганські мотиви (3 %); 4) ревності (2,5 %); 5) помста (2 %); 6) корисливі мотиви (0,5 %). Мета злочину: 1) спричинення фізичного болю (53 %); 2) примус до дій, що суперечить волі потерпілого (12 %); 3) спричинення моральних страждань (7 %); 4) залякування (5 %); 5) переривання вагітності (2 %); 6) одиничні, що не піддаються систематизації або виділенню групових ознак (21 %) (наприклад, змусити дружину приготувати обід, прагнення самоствердитися в очах однолітків тощо).

РОЗДІЛ III

СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОБОЇ І МОРДУВАННЯ

3.1 Форми реалізації кримінальної відповідальності за побої і мордування

Одним із принципів кримінального права є невідворотність кримінальної відповідальності. Саме він в тому числі відображає двоєдину сутність такого найсуворішого виду юридичної відповідальності – за вчинений злочин існує загроза призначення покарання, яке більшість пересічних громадян ототожнюють виключно із позбавленням волі. Проте, як показує сучасна практика призначення покарань за вчиненні злочини протягом останніх років, суди найчастіше призначають винуватій особі декілька років обмеження чи позбавлення волі, проте звільняють від його відбування з випробуванням.

Зазначені питання досліджували українські вчені: Ю.Баулін, Л.Багрій-Шахматов, Т.Денисова, О.Книженко, Ю.Пономаренко, О.Рябчинська, В.Тютюгін, Ю.Філей, а також радянські та зарубіжні вчені: З.Астеміров, Е.Благов, І.Гальперін, С.Дементьєв, Л.Кругліков, В.Малков, А.Марцев, С.Мілюков, М.Стручков та інші.

КК України у ч. 1 ст. 50 покарання визначає як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Події останніх років, що відбуваються на території нашої держави і безпосередньо пов'язані із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз, диктують необхідність термінового вжиття комплексу заходів, спрямованих на адаптацію превентивної практики до нових викликів. Останнє зумовлюється дією, перш за все, чинників політичного (як внутрішньополітичного, так і зовнішньо- і геополітичного), економічного, правового характеру і знаходить свій вкрай негативний прояв у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні низки нетипових для української криміногенної обстановки в цілому злочинів. Йдеться про терористичні акти, створення терористичних організацій, фінансування тероризму, створення не передбачених законом воєнізованих та збройних формувань, підготовка масових заворушень, групових порушень громадського порядку тощо. Так, у 2014–2015 рр. майже на 90 % зросла кількість особливо тяжких злочинів проти особи та власності (серед них вбивства з обтяжуючими обставинами, бандитизм, розбійні напади тощо). Показник кількості злочинів проти основ національної безпеки України збільшився у 65 разів, причому кожен другий – посягання на територіальну цілісність, кожен 8 – державна зрада, кожен 9 – диверсія. У той же час злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі та викраденням людини,

нині вчиняється у 7 разів частіше, а злочини терористичного характеру – у 293 рази. Зрозуміло, так не мусить бути, а отже, негайно має бути реагування і втручання (більш того, прямий вплив) в цю ситуацію як органів державної влади, так і суспільства в цілому. Крім того, вирішення проблеми протидії злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за вжиттям усіх різноманітних заходів, які провадяться з метою запобігання злочинним проявам, у межах дотримання при цьому основних прав людини [11, с. 99].

Наведені дані О.Бадуркою та О.Литвиновим додатково свідчать про необхідність вивчення питання удосконалення кримінально-правового регулювання в частині відповідальності за побої та мордування, які в свою чергу є насильницькими злочинами, показники яких останніми роками невпинно зростають, проте офіційна статистика свідчить про інше.

Ці питання, як ми зазначали досліджував О.Грищенко. Так, він запропонував наступну редакцію ст. 126 КК України:

«Стаття 126. Умисне вчинення насильницьких дій, які не спричинили тілесних ушкоджень»

1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали або могли завдати фізичний біль і не спричинили тілесних ушкоджень, –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, вчинені батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, а також особою щодо своїх батьків, опікунів, піклувальників та осіб, на яких покладено обов'язки щодо їх виховання або піклування, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, –

караються обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк» [45, с. 164-165].

Як бачимо, питання адекватності видів та розмірів покарань, а отже і форми реалізації кримінальної відповідальності за побої і мордування, не розглядалися взагалі.

Досить дискусійним є зміна назви статті, оскільки так позиція ґрунтується на тому, що О.В. Грищенко вперше визначив, що категорія «насильницькі дії» є більш широкою, ніж категорія «побої», оскільки останні окреслюються у законодавстві лише як конкретний спосіб вчинення насильницьких дій [45, с. 6-7].

Звісно, логічним завершенням монографічного дослідження проблеми кримінальної відповідальності за побої і мордування, після з'ясування генези та соціальної обумовленості, вивчення їх об'єктивних та суб'єктивних ознак, є встановлення особливостей форм реалізації кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 126 КК України. Щодо цього питання наука

кримінального права вже давно дала однозначну відповідь – існує три основних форм реалізації кримінальної відповідальності:

- 1) вчинення злочину, проте винувату особу звільняють від кримінальної відповідальності за наявності для цього підстав;
- 2) вчинення злочину, призначення покарання винуватій особі за нього, проте від його реального відбування звільняють з випробуванням;
- 3) вчинення злочину, призначення покарання винуватій особі за нього та його реальне відбування.

Повністю погоджуємося із С.Школою стосовно того, що кримінальна відповідальність не може існувати поза кримінально-правовими відносинами, більше того, вона – наслідок їхнього виникнення. Змістом цих правовідносин є стосунки їх суб'єктів із приводу прав та обов'язків, що визначаються нормами кримінального права. Та чи інша форма реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин є водночас їх припиненням і реалізацією кримінальної відповідальності. Стосовно певної категорії злочинців реалізація їх обов'язків пов'язується з частковим відбуттям покарання (ст. 81, 82 КК України), можливе також і умовне припинення кримінальних правовідносин (ст. 75 КК України) [260, с. 152].

Так, Краматорський міськрайонний суд Донецької області визнав винуватим С. у спричиненні фізичного болю К. та призначив покарання у вигляді штрафу у розмірі 850 гривень. 28.02.2010 р. приблизно в 13-00, С., по вулиці Паркова в Краматорську в районі ТОВ «Критий ринок» чіплявся до перехожих з проханням закурити, в цей момент його побачив потерпілий К., який запитав у С. про те, що у нього немає грошей на цигарки, на що С. щось відповів потерпілому, але він його не розчув. Після цього К. перепитав С., а останній з кишені свого одягу дістав газовий балончик з невідомою рідиною і став бризкати К. в обличчя, вуха, рот, очі і долоні, заподіявши фізичний біль. Після чого С. зник в невідомому напрямку [129].

Втім, суд пішов по шляху найменшого спротиву та визнав винуватим особу у вчиненні злочину, до якого вона немає жодного відношення. Тут однозначно має місце хуліганство із особливою зухвалістю у вигляді спричинення фізичного болю, вчинене з використанням малозначного приводу на ринковій площі, проте для нас тут показовим є призначене покарання – штраф.

У ч. 1 ст. 126 КК України за умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, передбачено покарання у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, громадські роботи на строк до двохсот годин, виправні роботи на строк до одного року.

Поодинокими, проте показовими є випадки призначення покарання за побої у виглядів громадських робіт.

Так, 04 лютого 2013 р. Васильківський районний суд Дніпропетровської області засудив до двохсот годин громадських робіт особу за наступних обставин.

01 серпня 2012 р., близько 17.20 годин, підсудний ОСОБА_2, будучи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись в літній кухні за місцем проживання за адресою АДРЕСА_1 на побутовому ґрунті влаштував сварку зі своєю дружиною ОСОБА_1. В результаті, від криків в ході сварки, став плакати їх малолітній син – ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, що знаходився в цей час в літній кухні в манежі. Через крик дитини ОСОБА_2 свою агресію перевів на останнього, підійшов до манежу і став кричати на малолітнього сина – ОСОБА_4 ІНФОРМАЦІЯ_2, щоб той заспокоївся, але дитина продовжувала плакати. В ході того, що відбувається ОСОБА_2, усвідомлюючи, що дитина в силу малолітнього віку не може контролювати свої дії, з метою припинити непослух, вирішив застосувати до малолітнього сина насильницькі дії.

Реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на заподіяння насильницьких дій свого малолітнього сина – ОСОБА_4 ІНФОРМАЦІЯ_2, – ОСОБА_2, не дістаючи його з манежу, різко схопив за відворот одягу і з прискоренням відштовхнув від себе. В результаті чого малолітній ОСОБА_4 не встояв на ногах, і при падінні вдарився чолом об одну з ніжок, що підтримують верхній обід манежу, що заподіяло малолітньому ОСОБА_4 фізичного болю [130].

Між тим, якщо має місце кримінально каране насильство в сім'ї, то суди найчастіше застосовують громадські роботи як вид покарання, що має дуже потужний виховний вплив.

У ч. 2 ст. 126 КК України за ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості передбачено покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Так, 24 квітня 2014 р. Нововодолазький районний суд Харківської області затвердив угоду про визнання винуватості з призначенням трьох років «умовного» обмеження волі при наступних обставинах.

26.12.2013 р., біля 12 години, ОСОБА_1 разом зі своїм братами: ОСОБА_3 та ОСОБА_2 знаходились в гостях по АДРЕСА_1. В цей час, між ОСОБА_1 і ОСОБА_2, які перебували в стані алкогольного сп'яніння, в спальній кімнаті житлового будинку, відбулась сварка, в ході якої ОСОБА_2 наніс ОСОБА_1 удар кулаком правої руки в обличчя, внаслідок чого ОСОБА_1 не втримав рівновагу та впав на підлогу, в результаті останньому було завдано згідно з висновком судово-медичної експертизи від 31.12.2013р. №143-НВ/13 садну, синці на обличчі.

Крім цього ОСОБА_2 спільно з ОСОБА_3, повалили на підлогу ОСОБА_1 за допомогою поясного ремня зв'язали руки та ноги ОСОБА_1, який в цей час знаходився у положенні лежачи на животі. Даними діями ОСОБА_2 та ОСОБА_3 спричинили ОСОБА_1 згідно висновку судово-медичної експертизи 143- НВ/13 від 31.12.2013 р. садни на верхніх кінцівках, в області зап'ястя. За ступенем тяжкості і це легкі тілесні ушкодження.

Також ОСОБА_2 разом з ОСОБА_3 поваливши ОСОБА_1 на підлогу почали наносити останньому, що в цей час знаходився зв'язаним, удари ногами тулубу, бажаючи тим самим спричинити останньому фізичний біль. Вказані дії продовжувались протягом двох годин, після чого ОСОБА_3 нахилившись до ОСОБА_1, утримував останнього руками за голову, щоб попередити його опір, а ОСОБА_2 в цей час взявши тубик клею марки «88», почав насильно видавлювати в ротову порожнину ОСОБА_1 суміш клею з тубику. Дані дії продовжувались на протязі 10 хвилин, мали триваючий характер та спричинили ОСОБА_1 фізичний біль. Умисні дії ОСОБА_2 виразились у багаторазовому, тривалому спричиненні фізичного болю ОСОБА_1. Згідно з висновком судово-медичної експертизи №4НВ/14/143-НВ/13 від 23.01.2014 р. у ОСОБА_1 не виявлено тілесних ушкоджень на тулубі, що може бути пояснено нанесенням ударів незначної сили через одяг [131].

У цьому контексті цікавою є наступна інформація. За офіційними даними ДСА України, протягом 2008-2016 рр. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 126 КК України, засуджено 1035 осіб, за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 126 КК України – 92 особи. У розрізі років за побої: 2008 р. – 48 осіб, 2009 р. – 46 осіб, 2010 р. – 68 осіб, 2011 р. – 64 осіб, 2012 р. – 42 осіб, 2013 р. – 357 осіб, 2014 р. – 222 осіб, 2015 р. – 131 осіб, перше півріччя 2016 р. – 57 осіб; за аналогічними параметрами за мордування: 15, 15, 4, 3, 16, 11, 18, 12 та 4 особи.

Не може не привернути на себе увагу той факт, що до вступу нового КПК України, засуджувалося декілька десятків людей, тоді як потім цифри свідчать про сотні. Особливо яскраво це простежується на кількості засуджених за легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК України) – до 2013 р. від 1000 до 1600 осіб засуджувалося, тоді як 2013 р. – більше семи тисяч, хоча потім тенденція до незначного зменшення. Причини такої ситуації є штучно створені КПК України, введення в дію якого унеможливило розкриття та розслідування більшості злочинів та вимушеності зосередження уваги на ст. 125 та 126 КК України.

Вивчення архівних кримінальних справ за ст. 126 КК України до 2012 р. (всього близько ста) та матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень після 2013 р. (433 копії обвинувальних вироків за ст. 126 КК України, що в цілому представляють всі області України, м. Київ та м. Севастополь), дозволило нам встановити пені особливості покарання за побої і мордування, що можуть стати основою для вдосконалення санкцій досліджуваного злочину [39, с. 139].

Насамперед, суди найчастіше за вчинення побоїв призначають штраф (81 % досліджених матеріалів), а за мордування – або обмеження, або позбавлення волі на строк до трьох років, проте звільняють засудженого від їх реального відбування з випробуванням, тобто застосовують ст. 75 КК України.

Штраф як вид покарання за ч. 1 ст. 126 КК України передбачений у розмірі до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідно до ч. 1 ст. 53 КК України, штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині цього Кодексу, з урахуванням положень частини другої цієї статті. Ч. 2 – розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу.

В такому разі, суд може призначити штраф за вчинення розглядуваного злочину від 30 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Всім відома ч. 5 підрозділу 1 Розділу XX «Прикінцеві та перехідні положення» Податкового кодексу України «якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень ...». Звідси – від 510 грн. до 850 грн. Навряд чи таке покарання за посягання на здоров'я людини, її честь та гідність можна вважати достатнім. Більш того, його розмір дисонує навіть із найпоширенішими порушеннями правил дорожнього руху, штрафи як стягнення за які є або рівнозначними, або більшими.

У зв'язку із цим штраф за вчинення побоїв та легких тілесних ушкоджень, що не спричинили короточасного розладу здоров'я, пропонуємо збільшити від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У ч. 2 ст. 125 КК України – від трьохсот до п'ятиста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що у гривневому еквіваленті становить від 1700 грн. до 8500 грн.

Підсумовуючи, зазначимо, санкції у пропонованій кримінально-правовій нормі, формувались (складались) традиційно, з урахуванням, узгодженням з санкціями передбаченими у Розділі II Особливої частини КК України[109, с.256].

Попри все, маємо надію, що найпоширеніші посягання на здоров'я людини така пропозиція зможе зробити економічно не вигідною. Більш того, з урахуванням матеріального стану обвинуваченого, суд може застосувати й інші види покарань, зазначені у відповідних санкціях.

З приводу так званого умовного засудження за мордування. Його суди застосовували у 89 % досліджених випадків. Однозначно така ситуація вимагає виправлення шляхом доповнення санкції ч. 2 ст. 126 КК України покараннями, альтернативними позбавленню волі.

О.Литвинов цілком слушно зазначає, що протидія злочинності повинна ґрунтуватися на чіткому та ясному розумінні того, яких змін в її стані, структурі і динаміці можна буде добитися, удосконалюючи відповідні інститути і норми. Звідси стає зрозумілою та роль, яку відіграє вивчення кримінологічної практики і соціальної дійсності для формування і реалізації стратегії та механізму протидії злочинності.

Як бачимо, формування і реалізація стратегії протидії злочинності мають вагоме значення для теорії і практики кримінологічної діяльності,

адже в ній знаходить свій вияв воля суспільства, у формі політико-правових ідей втілюються основні засади організації і здійснення відповідної діяльності, визначаються пріоритети її гуманітарної, економічної і правозастосовної основи, створюються передумови для формування адекватних механізмів реалізації правоохоронного потенціалу та запровадження новітніх підходів із метою оптимізації та підвищення ефективності функціонування системи як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Основна ідея, яка втілена в наукове розуміння стратегії протидії злочинності, полягає в тому, що вона повинна стати тим компасом, який допомагає знайти єдино правильний шлях до вироблення науково обґрунтованих, раціональних рішень у сфері протидії злочинності [118 с. 386].

Навряд чи безвихідне застосування ст. 75 КК України можна вважати частиною стратегії протидії злочинності – у нашому випадку насильницької, дуже часто побутової.

У зв'язку із цим за вчинення мордування пропонуємо у санкції ч. 2 ст. 126 КК України передбачити такий вид покарання як арешт на строк від трьох до шести місяців.

Таке короткострокове позбавлення волі в умовах ізоляції повинно стати альтернативою або обмеженню, або позбавленню волі, від відбування якого суди винуватих майже завжди звільняють.

В.Бурдін з цього приводу зазначає, що до недоліків КК України 2001 р. треба віднести і те, що в системі кримінальних покарань арешт вважається більш м'яким видом покарання, ніж обмеження волі. Таке положення є нелогічним, оскільки відповідно до ст. 61 КК України обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Арешт же є видом позбавлення волі. Тобто при арешті відбувається ізоляція засудженого. Крім того, те, що арешт є більш суворим видом кримінального покарання, ніж обмеження волі, впливає і зі ст. 72 КК України, коли йдеться про правила складання покарань. Там вказується, що одному дню позбавлення волі відповідають один день арешту та два дні обмеження волі.

Якщо «розбавити» арешт виключно вихідними та святковими днями для неповнолітніх осіб, то це змінює певною мірою його призначення бути «шоковою» карою. Ізоляція по суботах та неділях, а також у вільний від навчання чи роботи час інакше буде сприйматись неповнолітнім, ніж тоді, коли він буде ізолюваний від близьких та попереднього оточення протягом безперервного строку. Але допустити існування такої форми арешту цілком можливо, коли передбачити, що вона може застосовуватись тільки щодо неповнолітніх віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років. В такий спосіб негативні наслідки від застосування арешту до вказаної категорії неповнолітніх будуть зведені до мінімуму. Причому така форма арешту не буде завдавати шкоди і навчанню неповнолітнього, навпаки, за належної організації виховної та навчальної роботи в установах, які будуть виконувати

цей вид покарання, неповнолітні в умовах суворого режиму зможуть суттєво підвищити свій загальноосвітній рівень. В даному випадку все буде залежати від того, яким чином буде організоване виконання цього виду покарання, яка матеріальна база буде у цих установах, а також від професійних якостей персоналу, який буде проводити роботу з неповнолітніми [25, с. 217-218].

Разом з тим, у перспективі арешт можна буде застосувати і до підлітків у віці від 14-ти до 16-ти років, у випадку врахування наведених пропозицій.

Більш того, О.Литвинов та Є.Назимко цілком слушно вказують на те, що проблема покарання неповнолітніх правопорушників посідає одне із перших місць серед численних актуальних, гострих та неоднозначних питань, пов'язаних із теорією і практикою застосування покарання. Минуло, як відомо, більше півстоліття з того часу як проблема вибору та застосування заходів із покарання неповнолітніх (дітей) перетнула межі національних законодавств окремих держав та підпала під дію нормативного регулювання з боку джерел міжнародного права таких міжнародних універсальних та регіональних урядових організацій як ООН та Рада Європи відповідно. На сьогодні практика покарання неповнолітніх правопорушників цілком або частково відповідає певним рекомендаційним та обов'язковим, відповідним чином кодифікованим, міжнародним стандартам. Аналіз міжнародних та європейських стандартів застосування покарання до неповнолітніх виявив, насамперед, певну неоднозначність у справі визначення інституційно-організаційного та пов'язаного із ним змістовно-нормативного виміру обох груп стандартів, а також неоднозначність інституційно-організаційного та змістовно-нормативного протиставлення цих двох груп стандартів.

З одного боку, кожна окрема група стандартів, якщо розглядати ці групи як окремі одне від одного, може сприйматися в дусі джерельно-кодифікаційної та нормативно-змістовної єдності, цільності та неподільності. Однак кожна група стандартів є, з одного боку, дуальною (подвійною) інституційно-організаційною та змістовно-нормативною системою норм правового реагування на злочини з боку неповнолітніх. Характер зазначеної інституційно-організаційної та змістовно-нормативної дуальності зумовлений тим, що і універсальні міжнародні, і європейські «регіональні» стандарти застосування покарання до неповнолітніх є кодифікованими як в джерелах права міжнародних урядових організацій, так і в джерелах національного права суверенних держав. Стандарти (норми) застосування покарання до неповнолітніх, які містяться в джерелах права ООН та Ради Європи іноді суттєво відрізняються від відповідних стандартів (норм), які містяться у відповідних національних галузях права деяких суверенних держав в контексті ставлення до застосування класичних кримінальних покарань. Якщо під міжнародними та європейськими стандартами застосування покарання до неповнолітніх розуміти рекомендаційні норми джерел права ООН та Ради Європи, то відповідними універсальними та єдиними міжнародними та європейськими стандартами, знову ж таки, сприймаючи їх незалежно одне від одного, є норми, які надають пріоритет некаральним некримінальним заходам впливу, зосереджуючись, насамперед,

на вихованні, реабілітації та освіті неповнолітніх правопорушників, а також на мінімальному застосуванні заходів із тюремного ув'язнення [117, с. 66-67]

3.2 Зарубіжний досвід правового регулювання кримінальної відповідальності за побої і мордування

У Великій українській юридичній енциклопедії (т. 2, філософія права) на спеціально-юридичному рівні методів правового дослідження як сукупності способів, дослідницьких прийомів, вживаних у сфері правознавства виділено порівняльно-правовий метод, що полягає у зіставленні різних держав і правових систем, інститутів, категорій з метою виявлення рис подібності або відмінності між ними. В результаті порівняння встановлюється якісний стан правової системи в цілому або окремих правових інститутів і норм. Широке застосування порівняльного методу у правознавстві і юридичній практиці призвело до формування у складі юридичної науки самостійного напрямку порівняльного правознавства (юридичної компаративістики) [145, с. 44; 28, с. 458-459].

Використання цього методу обумовлюється потребою у формулюванні власної української національної правової системи, яка відповідала б сучасним світовим тенденціям правового розвитку й міжнародним стандартам, особливо у сфері охорони прав та свобод людини і громадянина від суспільно небезпечних посягань [150, с. 103].

Вважаємо, що краще про актуальність та доцільність вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання кримінальної відповідальності за окремий злочин або певну групу злочинів відносин навряд чи можна зазначити. Одним із них є побої і мордування, кримінально-правова заборона вчинення якого передбачена у ст. 126 КК України. На перший погляд, чинна редакція вказаної норми є відповідною з точки зору як законодавчої техніки, так і практики її застосування. Разом з тим, з метою виявлення можливого позитивного зарубіжного досвіду та пошуку шляхів його використання в національному законодавстві проведемо порівняльно-правовий аналіз норм про кримінальну відповідальність за побої і мордування за КК України та країн «так званого» пострадянського простору або країн-учасниць СНД. Одразу зазначимо, що головним фактором вибору країн стала схожість правових систем, оскільки до 1991 року вони всі перебували в межах однієї правової системи Радянського Союзу. Вивченню також підлягають кримінальні закони інших країн – ближнього та дальнього зарубіжжя.

Аналіз більшості кримінальних законів країн-учасниць СНД та Грузії показав, що у сфері правового регулювання відповідальності за побої і мордування спостерігається певна схожість. Так, відповідні статті КК розглядуваних держав знаходяться у розділі злочинів проти життя та здоров'я. Звідси одразу можна зробити загальний висновок про спільний безпосередній об'єкт – здоров'я потерпілого.

КК Російської Федерації, на відміну від КК України, передбачає відповідальність за побої і мордування в окремих ст.ст. 116 та 117 відповідно [220], проте ці норми у лютому 2017 р. зазнали значних змін.

Так, ст. 116 Побої

Побої або інші насильницькі дії, які заподіяли фізичний біль, але не спричинили наслідків, зазначених у статті 115 цього Кодексу, вчинені з хуліганських мотивів, а так само з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі чи з мотивів ненависті або ворожнечі в відношенню до будь-якої соціальної групи, –

караються обов'язковими роботами на строк до трьохсот шістдесяти годин, або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років, або примусовими роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до двох років.

Фактично має місце декриміналізація такого злочину, оскільки слід обов'язково встановлювати мотив – хуліганський або інший. Більш того, виникає питання про відмежування побоїв у такому вигляді від хуліганства.

Ще більш абсурдним є рішення російського законодавця, що датується липнем 2016 р., щодо встановлення спеціального виду побоїв з адміністративною преюдицією.

Так, ст. 116.1 Нанесення побоїв особою, яка перебуває під адміністративним покаранням

Нанесення побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю, але не спричинили наслідків, зазначених у ст. 115 цього Кодексу, і не містять ознак складу злочину, передбаченого ст. 116 цього Кодексу, особою, яка перебуває під адміністративним покаранням, –

караються штрафом у розмірі до сорока тисяч рублів або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до трьох місяців, або обов'язковими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до шести місяців, або арештом на строк до трьох місяців.

При очевидній незрозумілості складів побоїв, склад мордування є досить суттєвим аргументом захисту здоров'я громадян.

Так, ст. 117 Мордування

1. Заподіяння фізичних чи психічних страждань шляхом систематичного нанесення побоїв чи іншими насильницькими діями, якщо це не спричинило наслідків, зазначених у статтях 111 і 112 цього Кодексу (тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження відповідно – прим. наша – *авт.*), –

карається обмеженням волі на строк до трьох років, або примусовими роботами на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене:

а) щодо двох або більше осіб;

б) щодо особи або її близьких у зв'язку зі здійсненням цією особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку;

в) щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності;

г) відносно неповнолітнього або особи, яка завідомо для винного перебуває в беспорядному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного, а також особи, викраденого або захопленого в якості заручника;

д) із застосуванням катування;

е) групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою;

ж) за наймом;

з) з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі чи з мотивів ненависті або ворожнечі відносно якої-небудь соціальної групи, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Примітка. Під катуванням у цій статті та інших статтях цього Кодексу розуміється заподіяння фізичних чи моральних страждань з метою спонукання до дачі показань чи інших дій, що суперечить волі людини, а також з метою покарання або в інших цілях.

Абсолютно очевидно, досвід російського законодавця у сфері кримінально-правової охорони здоров'я людини від побоїв носить здебільшого негативний характер, що робить неможливим його використання в Україні. Разом з тим, диференціація відповідальності за мордування, визнання катування одним з його видів заслуговує уваги.

Аналогічна законодавча конструкція (лише номери статей різні) міститься у КК Азербайджану [204], Вірменії [214], Грузії [206], Киргизстану [210], Таджикистану [221], Туркменістану [222].

Вітчизняний законодавець у кримінальному законі встановив відповідальність за побої і мордування, чітко розмежувавши їх від тілесних ушкоджень. Разом з тим, КК деяких країн-учасниць СНД передбачають кримінальну відповідальність за розглядуваний злочин в межах легких тілесних ушкоджень (легкої шкоди здоров'ю), тобто фактично визнає побої і мордування їх видом. Зокрема, це ст. 113 КК Естонії «Насильницькі дії над особою – Умисне спричинення легкого тілесного ушкодження, а також умисне нанесення ударів, побоїв, чи інші насильницькі дії на особою, які спричинили фізичний біль ...», проте останній втратив чинність [230].

Ст. 130 КК Латвії «Умисне легке тілесне ушкодження – ч. 1 – умисне спричинення тілесного ушкодження, яке не викликало розладу здоров'я чи втрату загальної працездатності (легке тілесне ушкодження), а також умисне побиття, яке не потягло вказаних наслідків ... ч. 3 – систематичне побиття, яке носить характер мордування, чи інше мордування, якщо такі дії не потягли настання наслідків у виді середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень ...» [211].

Ст. 140 КК Литви «Спричинення фізичного болю чи незначного тілесного ушкодження – ч. 1 той, хто побиттям чи іншим насильством спричинив людині фізичний біль чи незначне тілесне ушкодження ...» [215].

Новий Пенітенціарний кодекс Естонії [155] у Розділі 2 «Винні діяння проти людяності» мордування є одним із способів вчинення злочинів проти людяності (ст. 89). Привертає увагу той факт, що естонський законодавець у липні 2014 року скасував кримінальну відповідальність за мордування як злочину проти життя та здоров'я людини, проте встановив її за мордування, вчинене службовою особою (аналог нашої ст. 127 КК України «Катування»), тобто як службовий злочин.

Так, ст. 290¹ Каткування

(1) Свідоме заподіяння службовою особою без законних підстав значного або безперервного фізичного або душевного болю особі з метою отримання від неї або третьої особи показань, покарання, залякування, примусу або дискримінації, а також підбурювання посадовою особою до такого діяння або згода з таким діянням –

караються тюремним ув'язненням на термін від одного до семи років.

(2) Ті самі діяння, вчинені:

- 1) щодо двох або більше осіб;
- 2) щодо особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку; або
- 3) групою осіб,

– караються позбавленням волі на строк від двох до десяти років.

Загальна норма розділу 2 «Злочини проти здоров'я»:

Ст. 121 Застосування фізичного насильства

(1) Заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, а також застосування фізичного насильства, що заподіює біль, –

караються грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на термін до одного року.

(2) Ті самі діяння:

- 1) які заподіяли шкоду здоров'ю, що триває не менше чотирьох тижнів;
- 2) вчинені в близьких або залежних відносинах; або
- 3) вчинені повторно,

– караються грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на термін до п'яти років.

Як вже зазначали, ст. 122 «Мордування» виключена, мотиви такого рішення для нас є невідомими.

Цікавим є формулювання вірменського законодавця, оскільки у ст. 118 КК Вірменії встановлено відповідальність за побої, а у ст. 119 – за тортури [214]. На підставі аналізу змісту диспозиції ст. 119 КК Вірменії приходимо до висновку, що тортури у цій країні є синонімом мордуванню; вірменський законодавець просто скопіював ці статті з КК РФ.

Так, ст. 118 Побої

Нанесення побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які не спричинили наслідків, передбачених ст. 117 цього Кодексу, –

карається штрафом в розмірі не більше стократного розміру мінімальної заробітної плати, або виправними роботами на строк не більше одного року, або арештом на строк не більше двох місяців.

Ст. 119 Каткування

1. Каткування, тобто будь-яка дія, якою особі умисно заподіюється сильний біль або інше тілесне або психічне страждання, якщо це не спричинило наслідків, передбачених статтями 112 і 113 цього Кодексу, –

карається позбавленням волі на строк не більше трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені:

- 1) щодо двох або більше осіб;

2) щодо особи або її близьких у зв'язку зі здійсненням цією особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку;

3) щодо неповнолітнього або особи, яка перебуває в матеріальній чи іншій залежності від винного, а також особи, викраденого або захопленого в якості заручника;

4) відносно жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;

5) групою осіб або організованою групою;

6) з особливою жорстокістю;

7) з мотивів національної, расової, релігійної ненависті або релігійного фанатизму, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Деякі КК розглядуваних країн передбачають відповідальність лише за мордування, яке включає в себе систематичність побоїв, тоді як одиничні побої не є кримінально караними. Зокрема, це ст. 154 КК Білорусі [215]:

Ст. 154 Мордування

1. Умисне заподіяння тривалого болю або мучення способами, що викликають особливі фізичні і психічні страждання потерпілого, або систематичне нанесення побоїв, які не спричинили наслідків, передбачених статтями цього Кодексу, (мордування) –

караються арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Мордування, вчинене щодо завідомо для винного вагітної жінки, або неповнолітнього, або особи, яка перебуває в безпорадному стані або в залежному становищі, –

карається обмеженням волі на строк від одного року до трьох років або позбавленням волі на строк від одного року до п'яти років.

Схожою є ст. 110 КК Узбекистану [219]:

Ст. 110 Мордування

Систематичне нанесення побоїв чи інші дії, що носять характер мордування, якщо вони не спричинили наслідків, передбачених ст.ст. 104, 105 цього Кодексу, –

караються виправними роботами до двох років або арештом до шести місяців або позбавленням волі до трьох років.

Ті ж дії, вчинені відносно:

а) неповнолітнього;

б) жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;

в) особи, яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані, – караються виправними роботами від двох до трьох років або позбавленням волі до п'яти років.

Казахський законодавець, як і естонський, також повністю виключив з числа злочинів побоїв, відповідальність за вчинення яких передбачалась у ст. 106 КК. Залишено лише мордування у ст. 107 КК Казахстану [217]. Сталося це у грудні 2004 р.

Ст. 107 Мордування

1. Заподіяння фізичних чи психічних страждань шляхом систематичного нанесення побоїв чи іншими насильницькими діями, якщо це не спричинило наслідків, передбачених статтями 103 і 104 цього Кодексу, –

карається штрафом в розмірі від п'ятдесяти до ста місячних розрахункових показників або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до шести місяців, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене:

а) відносно завідомо неповнолітнього або особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного, а також особи, викраденого або захопленого в якості заручника;

б) щодо двох або більше осіб;

в) щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності;

г) із застосуванням тортур;

д) за наймом;

е) з мотивів соціальної, національної, расової, релігійної ненависті або ворожнечі, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Окремі кримінальні закони країн-учасниць СНД та Грузії поряд із побоями і мордуваннями як самостійними злочинами, передбачають мордування як кваліфікуючу ознаку деяких злочинів проти особи або як обставину, що обтяжує покарання. Це ч. 2 ст. 182 КК Білорусі «Викрадення людини» та деякі злочини проти миру та безпеки людства; ч. 1 ст. 259 КК Грузії «Жорстоке поводження з тваринами» [23]; п. f ч. 2 ст. 171 КК Молдови «Згвалтування» [218] та ін.

Разом з тим, в КК Молдови встановлено відповідальність лише за побої або інші насильницькі дії. Так,

Ст. 154. Умисне нанесення побоїв або вчинення інших насильницьких дій

(1) Умисне нанесення побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які не потягло за собою наслідків, передбачених статтями 151-153, –

караються штрафом у розмірі від 200 до 500 умовних одиниць або позбавленням волі на строк до 3 років.

(2) Ті самі дії, вчинені:

а) щодо чоловіка (дружини) або близького родича;

б) щодо жінки, яка завідомо перебувала у стані вагітності;

с) щодо неповнолітнього;

д) стосовно особи в зв'язку з виконанням ним службового або громадського обов'язку;

е) двома або більше особами;

ф) з використанням безпорадного стану потерпілої;

г) з використанням спеціальних знарядь тортур;

h) на замовлення, – караються штрафом у розмірі від 500 до 1000 умовних одиниць або позбавленням волі на строк від 3 до 6 років.

КК Грузії містить типові для країн пострадянського простору норми.

Ст. 125 Побої

Побої або інше насильство, що спричинили фізичний біль потерпілому, але не спричинили наслідків, передбачених статтею 120 цього Кодексу, –

караються штрафом або суспільно корисною працею на строк від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин, або виправними роботами на строк до п'ятнадцяти місяців, або арештом на строк до двох місяців.

Ст. 126. Мордування

1. Систематичні побої або інше насильство, що заподіяли фізичні або психічні страждання потерпілому, але не спричинили наслідків, передбачених статтями 117 або 118 цього Кодексу, –

караються обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, вчинені

а) щодо двох або більше осіб;

б) щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності;

в) у зв'язку із службовою діяльністю потерпілого або його близьких родичів;

г) відносно завідомо для винного неповнолітньої, особи, яка перебуває в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного;

д) у зв'язку із захопленням в якості заручника;

е) за наймом;

ж) внаслідок расової, релігійної, національної чи етнічної нетерпимості;

з) з використанням службового становища, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати посади або займатися діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Наука кримінального права самостійною складовою частиною об'єкта складу злочину виділяє потерпілого, нормативне визначення поняття якого містилося у ч. 1 ст. 49 раніше діючого КПК України: «Потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду» [104].

Новий КПК [103] дещо по-іншому визначає поняття потерпілого у ч. 1 ст. 55 – потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

На підставі цього простежимо наявність чи відсутність у кримінальних законах країн пострадянського простору вказівок на певних осіб, здоров'я яких поставлено під посилену кримінально-правову охорону.

Практично всі КК країн-учасниць СНД в якості кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки передбачають вчинення мордування відносно

жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, завідомо неповнолітньої особи, або особи, яка перебувала у безпорадному стані. КК України таких положень у ст. 126 не містить, хоча передбачає ці ознаки в якості таких, які обтяжують покарання (п.п. 6, 7 ч. 1 ст. 67 КК України), хоча суди практично жодного разу не визнавали їх такою обставиною.

Об'єктивна сторона у розглянутих нормах кримінальних законів, як і вітчизняному, характеризується виключно активними діями винного, спрямованими на завдання удару, побоїв або мордувань. Із диспозицій відповідних статей випливає, що у всіх КК країн пострадянського простору побої і мордування вважаються закінченими з моменту вчинення відповідних активних дій. Саме тому окремо зупинятися на аналізі цього елемента складу злочину вважаємо недоцільним.

Суб'єктом побоїв і мордувань законодавці всіх країн-учасниць СНД визнають фізичну, осудну особу, якій на момент злочину виповнилося шістнадцять років. Разом з тим, в останніх дослідженнях цих злочинів у російській науці кримінального права простежуються виникнення дискусії стосовно віку, з якого може наставати відповідальність за побої і мордування. Одні вчені намагаються довести доцільність зниження віку кримінальної відповідальності, інші, навпаки, спростувати їх аргументи [7; 24; 31; 53; 55; 157].

Вочевидь, це питання потребує окремого дослідження. На підставі аналізу думок вчених, опитування працівників правоохоронних органів та судів, результатів вивчення різноманітних процесуальних та інших документів стосовно притягнення або не притягнення до відповідальності за побої і мордування ми дійшли до висновку про доцільність зниження кримінальної відповідальності за мордування до 14-ти років.

Суб'єктивна сторона складу побоїв і мордувань також характеризується певною одноманітністю. Так, аналіз ст. 126 КК України та відповідних їй статей зарубіжних КК показав, що відношення суб'єкта злочину до вчинюваних ним дій характеризується умисною формою вини. Вид умислу – прямий, тобто особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (усвідомлення нанесення як мінімум одного удару іншій людині, передбаченні спричинення фізичного болю та бажання його настання).

Особливої уваги заслуговують кваліфікуючі ознаки побоїв і мордувань та покарання, які можуть бути призначені за їх вчинення.

При розгляді потерпілого від цих злочинів ми вже зазначали про підвищену кримінально-правову охорону жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, завідомо неповнолітньої особи, або особи, яка перебувала у безпорадному стані. Попри наявні здобутки нашої держави у сфері захисту сім'ї, материнства та дитинства, цей досвід зарубіжного законодавця викликає безперечний інтерес. Разом з тим, КК РФ у п. а ч. 2 ст. 117 передбачає відповідальність за вчинення мордувань відносно двох або

більше осіб. Аналогічними є положення КК Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Латвії, Таджикистану.

Звертає на себе увагу також закріплення в якості кваліфікованих видів мордування чітка вказівка форми співучасті – групою осіб, осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією яка присутня практично у всіх розглядуваних нормах кримінальних законів.

Слід відзначити, проведений аналіз вітчизняного кримінального закону та країн-учасниць СНД та Грузії дав змогу сформулювати декілька висновків, які потребують переосмислення та обґрунтування або спростування у майбутньому.

Досвід зарубіжного законодавця додатково засвідчив доцільність існування кримінальної відповідальності саме за побої як злочину, притягнення до відповідальності за який є надійним запобіжником вчиненню більш тяжких насильницьких злочинів проти людини [40, с. 316].

Майбутнє будь-якої держави не в останню чергу залежить від демографічної ситуації в ній. У зв'язку із цим ні в кого не повинно виникнути сумнівів стосовно посиленої кримінально-правової охорони вагітних жінок та дітей. Саме це врахували практично всі законодавці розглядуваних країн, тоді як Україна в цьому плані на шляху вдосконалення.

Одним із засобів спростування або підтвердження вказаних вище положень може стати позитивний досвід країн континентальної Європи та інших держав стосовно правового регулювання відповідальності за побої і мордування.

Так, Розділ 71 КК Австралії [202] «Злочини проти чиновників Організації Об'єднаних Націй та пов'язаного з нею персоналу» у якості кваліфікуючої ознаки передбачає вчинення злочину із застосуванням катування, під яким розуміється умисне і систематичне заподіяння серйозного болю протягом певного періоду часу. Також є визначення поняття шкоди у словнику як структурної частини кримінального закону та означає фізичне ушкодження або шкода розумовому здоров'ю людини, короткострокова або постійна. Однак, не включає ту шкоду, яка викликана застосуванням сили або впливом і знаходиться як непередбачувана в межах того, що є прийнятним для соціальної взаємодії або життя в суспільстві. Шкода розумовому здоров'ю людини включає істотну психологічну шкоду, але не включає звичайні емоційні реакції на зразок таких, як страждання, смуток, побоювання або гнів.

На цій підставі можемо зробити висновок про те, що в Австралії відсутня кримінальна відповідальність за незначну шкоду здоров'ю, що зазвичай спричиняється побоями чи мордуваннями.

КК Австрії [203] приємно відрізняється посиленою охороною осіб з особливими потребами від будь-якого фізичного впливу. Так,

§ 92. Мордування або недбале ставлення особи до своїх обов'язків по догляду за малолітньою, неповнолітньою або беззахисним людиною

(1) Хто заподіює фізичні або душевні страждання іншій людині, яка знаходиться на її забезпеченні або під опікою і яка не досягла

вісімнадцятирічного віку або є беззахисною внаслідок своєї безпорадності, хвороби або недоумства, той карається позбавленням волі на строк до трьох років.

(2) Так само карається той, хто грубо порушує свої обов'язки щодо забезпечення або піклуванню таку людину і тим самим, в тому числі з необережності, завдає шкоди її здоров'ю або фізичному або духовному розвитку.

(3) Якщо діяння спричинило тілесне ушкодження, що супроводжувалося тяжкими наслідками, що тривають тривалий час, то покаранням є позбавлення волі на термін від шести місяців до п'яти років; якщо діяння спричинило смерть потерпілого, то покаранням є позбавлення волі на термін від одного року до десяти років.

Разом з тим, окремого загального складу побоїв чи мордування в КК Австрії не передбачено.

Наслідок у вигляді побоїв як необережного злочину проти здоров'я передбачено у ст. 420 КК Бельгії – якщо в результаті недостатньої передбачливості та обережності наступили тільки побої або поранення, винний карається тюремним ув'язненням від восьми днів до шести місяців і штрафом від п'ятдесяти франків до п'ятисот франків або тільки одним із цих покарань.

Також КК Бельгії передбачає відповідальність за побої представнику влади під час або у зв'язку із виконання службових обов'язків, що свідчить про визнання побоїв самостійним наслідком злочину поряд із пораненнями, а не сукупності дій.

КК Болгарії [216] передбачає у ст. 187 відповідальність за мордування дітей особами, які зобов'язані про них піклуватися; у ч. 2 ст. 129 – за легке тілесне ушкодження, що виразилося в заподіянні болю або страждання без розладу здоров'я, покарання – позбавлення волі до шести місяців або виправні роботи, або штраф до трьох левів.

Отже, болгарський законодавець побоями вважає легке тілесне ушкодження, що спричинило фізичний біль або страждання.

В КК ФРН [226] у § 225 встановлено відповідальність за мордування осіб, які перебувають під опікою. Серед злочинів проти здоров'я, що пов'язані із заподіянням тілесного ушкодження, побоїв або інших насильницьких дій, що спричинили тільки фізичний біль або моральні страждання, не виявлено.

КК Голландії [205] виділяє традиційних три види тілесних ушкодження, проте є четвертий, що свідчить про наявність відповідальності за насильницькі дії, що спричинили фізичний біль або моральні страждання. Так, ч. 1 ст. 154: Особа, яка б'ється на дуелі, не завдаючи тілесні ушкодження своєму противнику, підлягає терміну тюремного ув'язнення не більше шести місяців або штрафу третьої категорії.

КК Данії [209] у Розділі 25 «Насильницькі злочини проти людини» у §248 передбачає відповідальність за побої, якщо вони були завдані під час вуличної сварки або якщо особа, на яку напали, нападе у відповідь, то

покарання може при особливо пом'якшуючих обставинах бути скасовано. Окремих норм про відповідальність за спричинення фізичного болю чи моральних страждань не виявлено.

КК Ізраїлю [207] у ст. 34 каф далет. Визначення понять – «тілесне ушкодження» – фізичний біль, хвороба або дефект, будь то постійні або такі, що проходять, що свідчить про відповідальність за будь-які насильницькі дії, що спричинили фізичний біль.

КК Іспанії у Розділі III «Тілесні ушкодження» ст. 147 зазначено:

1. Той, хто заподіяв іншій особі ушкодження, що порушують його тілесну цілісність або фізичний або психічний стан здоров'я, карається позбавленням волі на строк від шести місяців до трьох років, якщо в наслідок завданих тілесних ушкоджень крім надання першої допомоги потрібно медичне лікування або хірургічне втручання.

Медичним лікуванням не рахується постійне спостереження або факультативне продовження курсу лікування.

2. Діяння, передбачені попередньою частиною, караються арештом від семи до двадцяти чотирьох вихідних днів або штрафом у розмірі від двох до дванадцяти зароблених плат, якщо було завдано менш тяжка шкода, враховуючи методи або наслідки.

З певним ступенем ймовірності можемо стверджувати, що ця стаття охоплює випадки спричинення тілесних ушкоджень без видимих слідів.

КК КНР [208] у ст. 95 дає однозначну відповідь на те, що фізичний біль та моральні страждання не можуть бути наслідком злочину, оскільки під тяжким тілесним ушкодженням розуміється один з наступних ушкоджень:

- 1) спричинення каліцтв, позбавлення людини кінцівок або спотворення обличчя;
- 2) втрата слуху, зору або втрата іншими органами їх функцій;
- 3) інше серйозний розлад здоров'я.

Наведене дозволяє зробити висновок, що в Китаї кримінально караним є тільки спричинення серйозного розладу здоров'я, про що і свідчать статті кримінального закону. Жодної норми про відповідальність за «звичайний» розлад здоров'я не виявлено.

КК Польщі [213] передбачає відповідальність за побої, проте під останніми розуміються тілесні ушкодження. Так, у ст. 159 зазначено, що той, хто, беручи участь в бійці або нанесенні побоїв людині, використовує вогнепальну зброю, ніж або інший подібний небезпечний предмет, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від 6 місяців до 8 років. В інших статтях також ведеться мова про побої як вид тілесних ушкоджень.

Більш того, науковий редактор П.С. Берзін перекладу на українську мову Карного кодексу Республіки Польща словосполучення «нанесення побоїв» визначив як «побиття», що, на нашу думку, є досить дискусійним [76, с. 92-93].

За КК Франції [227] кримінально караним є насильство, пов'язане із нанесенням ударів, побоїв, інших насильницьких дій, проте як спосіб

вчинення різних злочинів. Мордування є злочином, поряд із жорстоким поводженням, проте виключно відносно тварин.

Про кримінальну відповідальність за побої та мордування досить опосередковано йдеться у КК Швейцарії [228], оскільки не зовсім зрозуміло, що слід розуміти під тілесним ушкодженням, яке не є легким, простим. Так,

Стаття 123. Просте тілесне ушкодження

1. Хто іншим чином умисно заподіює тілесне ушкодження людині або її здоров'ю, карається за скаргою тюремним ув'язненням.

У більш легких випадках суддя може пом'якшити покарання на свій розсуд (ст. 66).

2. Покаранням є тюремне ув'язнення, і особа переслідується відповідним органом офіційно, якщо вона використовує отруту, зброю або небезпечний предмет, коли вона вчиняє злочинне діяння щодо особи, яка перебуває в безпорадному стані або щодо особи, яка перебуває під її опікою чи про яку вона повинен піклуватися, а саме про дитину.

Стаття 126. Насильницькі дії

Хто вчинює насильницькі дії по відношенню до іншої особи, які призводять до невеликого тілесного ушкодження або наносять невелику шкоду його здоров'ю, той карається за скаргою арештом або штрафом.

Особа переслідується відповідним органом офіційно, якщо вона повторно вчинює злочинне діяння щодо особи, яка перебуває під її опікою чи про яку вона повинна піклуватися, а саме про дитину.

Як злочин проти свободи та громадського спокою шведський законодавець визнає різні види катувань, не визнаючи цьому злочином ні побої, ні мордування.

Так, параграф 3 Глави 4 КК Швеції [229]

Особа, яка шляхом нападу або іншим чином із застосуванням сили або погрози вчиненням злочину примушує іншу особу зробити, підкоритися або не зробити що-небудь, має бути засуджена за незаконне примушення до штрафу або до тюремного ув'язнення на термін не більше двох років.

Будь-яка особа, яка з таким же результатом здійснює примус шляхом загрози кримінального переслідування, або звинувачення іншої людини у вчиненні злочину, або поширення про неї наклепів, також має бути засуджена за незаконне примушення, за умови, що примус був неправомірним.

Якщо злочин, вказаний у першому параграфі, є тяжким, то тюремне ув'язнення має бути призначене на строк не менше шести місяців і не більше шести років. При визначенні, чи є злочин тяжким, особлива увага повинна бути звернена на те, включало діяння заподіяння болю з метою отримання визнання або інші тортури.

Як бачимо, шведський досвід поєднав посягання на здоров'я людини із наклепом, що дає досить однозначну відповідь на питання про доцільність криміналізації таких небезпечних та поширених діянь в Україні, проте це є темою далеко не одного дослідження.

Зокрема, О.Храмцов вперше в науці кримінального права обґрунтував доцільність криміналізації клевети, дифамації та образи, як самостійних злочинів проти честі та гідності особи. Автор зазначає, що психічне насильство не обмежується погрозами. До нього відносяться різноманітні образи, клевети, засоби психологічного впливу, наприклад, гіпноз, електронна стимуляція мозку тощо. Наслідками такого насильства можуть бути обмеження та нейтралізації волевиявлення особи, психічна, фізична шкода. У теоретичній площині проблема насильства традиційно розглядається з різних позицій: філософських, релігійних, соціологічних, психологічних тощо. Водночас це явище є кримінологічною та кримінально-правовою категорією. Дослідження його соціально-правової природи (зокрема, основних суб'єктивних та об'єктивних ознак насильства як кримінально-правового феномена) та кримінологічної сутності дозволить: по-перше, комплексно поглянути на проблему кримінального насильства крізь призму знань різної дисциплінарної приналежності; по-друге, здійснити поглиблений аналіз правового забезпечення охорони життя і здоров'я особи та інших соціальних цінностей нормами кримінального права; по-третє, дослідити механізм вчинення злочинів, пов'язаних із насильством, у т.ч. насильницької та корисливо-насильницької спрямованості; по-четверте, розробити систему загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання таким злочинам. У практичній площині щороку (й особливо у теперішній час) відбувається ескалація кримінального насильства, що позначається на моральному кліматі нашого суспільства не лише безпосередньо зараз, а й впливатиме на фізичне та психологічне благополуччя української нації у майбутньому [240, с. 1, 6].

Оцінюючи ці позиції все таки певні сумніви викликає твердження автора про першість обґрунтування доцільності криміналізації клевети та образи як самостійних злочинів проти честі та гідності особи (с. 5), оскільки ці діяння зазнавали криміналізації і в КК України 1960 р. (ст.ст. 125, 126), і в КК України 2001 р. (ст. 151¹).

З цього приводу зазначимо, що норми, які передбачають відповідальність за побої і мордування у кримінальних законах розглянутих країн викликають як теоретичний, так і практичний інтерес. Разом із тим, пропонуючи використовувати позитивний досвід зарубіжних країн у сфері кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, завжди потрібно враховувати всі «за» і «проти». Переконані, слід враховувати усі важливі складові, зокрема національний законодавчий досвід, традиції і навіть ментальність.

З цього приводу слушною є вказівка М.Хавронюка на те, що національна кримінально-правова система в Україні являє собою механізм функціонування її складових елементів у взаємодії між собою, а також з елементами більш глобальних систем, зокрема системи кримінальної юстиції. Але кримінально-правовою реальністю є взаємний зв'язок елементів національної кримінально-правової системи не лише між собою, а й відповідними елементами зарубіжних кримінально-правових систем:

українська доктрина кримінального права існує і розвивається з урахуванням відомих нам досягнень зарубіжної доктрини кримінального права, правильних та помилкових рішень кримінально-правової політики і кримінального законодавства інших держав; новели в українському кримінальному законодавстві з'являються часто під впливом апробованих на практиці положень законодавства інших держав або результатів наукових досліджень зарубіжних учених; кримінально-правові норми в Україні застосовуються з огляду на те, як аналогічні норми застосовуються в інших державах; учені-криміналісти з різних країн на міжнародних конференціях діляться між собою досвідом викладання кримінального права як навчальної дисципліни; населення різних країн, буваючи за кордоном особисто або отримуючи із ЗМІ зарубіжні новини із-за кордону, не лише дивується кримінально-правовій культурі населення інших країн, а часто і переймає її найкращі зразки та підштовхує національних законодавців до певної зміни законодавства про кримінальну відповідальність [238, с. 18-19].

Таким чином, досвід зарубіжних країн у сфері правового регулювання кримінальної відповідальності за побої і мордування додатково продемонстрував актуальність та своєчасність проведення монографічного дослідження кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 126 КК України. Саме тому його результати безумовно стосуватимуться покращення стану захисту особи від таких суспільно небезпечних посягань.

На наше переконання, дослідження форм реалізації кримінальної відповідальності за побої і мордування показало, що основною формою реалізації кримінальної відповідальності за побої є призначення покарання у вигляді штрафу (81 % досліджених матеріалів), за мордування – призначення покарання у вигляді або обмеження, або позбавлення волі, проте від їх реального відбування звільнення засуджених із випробуванням (89 % досліджених матеріалів).

Призначення судом штрафу за вчинення розглядуваного складу злочину у розмірі від 30 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 510 до 850 гривень) не можна вважати достатнім та таким, що відповідає ст. 3 Конституції України; його розмір дисонує навіть із найпоширенішими порушеннями правил дорожнього руху, штрафи як стягнення за які є або рівнозначними, або більшими; виправні роботи неможливо застосувати до непрацюючих засуджених.

Як загальну, так і спеціальну превенцію як функцію кримінального права та мету покарання неможливо реалізувати через практику так званого умовного засудження за вчинення мордування – відтак, санкцію ч. 2 ст. 126 КК України слід доповнити покараннями, альтернативними позбавленню волі, зокрема громадські роботи.

Вивчено кримінальні закони країн СНД, Грузії та Балтії, а також дальнього зарубіжжя: Аргентини, Австралії, Австрії, Болгарії, Бельгії, Нідерландів, Німеччини, Данії, Іспанії, Ізраїлю, Кореї, Польщі, Таїланду, Туреччини, Швеції, Швейцарії, Франції, Японії та ін.

Практично всі КК країн-учасниць СНД як кваліфікуючу або особливо кваліфікуючу ознаку передбачають вчинення мордування щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, щодо завідомо неповнолітньої особи або особи, яка перебувала у безпорадному стані. КК України таких положень у ст. 126 не містить, хоча передбачає ці ознаки як такі, що обтяжують покарання (п. 6, 7 ч. 1 ст. 67 КК України).

У кримінальному законодавстві інших держав здебільшого відсутня відповідальність за побої і мордування як самостійний злочин. Мордування розуміється більше як узагальнююче поняття виключно як тортури або катування, а саме або як самостійні злочини, що можуть вчинятися лише спеціальними суб'єктами, або як кваліфіковані чи особливо кваліфіковані способи вчинення насильницьких злочинів. Відповідно не знайшли ми у аналізованих кримінальних кодексах зарубіжних держав такої ознаки об'єктивної сторони, як вчинення побоїв і мордувань з політичних мотивів.

ВИСНОВКИ

У результаті монографічного дослідження проведеного на основі аналізу літератури з кримінального, медичного, кримінального процесуального права і законодавства, кримінології, медицини, ППВСУ, матеріалів сучасної практики та інших джерел наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає в удосконаленні теоретичних положень кримінального права в частині відповідальності за побої і мордування, напрацюванні можливих напрямів удосконалення ст. 126 КК України та відповідної правозастосовної практики, зокрема:

1. Вивчення генези правових норм про відповідальність за побої і мордування показало, що здоров'я людини перебувало під охороною закону протягом всього періоду вітчизняного правотворення, проте з превалюванням соціального походження чи майнового стану потерпілого. Так, спочатку побої і мордування були виключно способами вчинення різних злочинів, в тому числі проти життя та здоров'я людини, згодом – такі діяння стали визнаватися окремим злочином.

2. Огляд стану наукових досліджень щодо кримінальної відповідальності за побої і мордування в цілому характеризується достатнім рівнем відображення у різних наукових працях, проте останні з них стосуються спроб віднести побої і мордування до кримінального проступку. У зв'язку з цим підтримано тих вчених, які вважають, що слід виокремлювати коло об'єктів, на які за жодних умов не можуть посягати особи, які вчинятимуть кримінальні проступки у випадку їх запровадження: суспільні відносини у сфері основ національної безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку, життя, здоров'я людини та ін.

3. Встановлення соціальної обумовленості злочину, передбаченого ст. 126 КК України, ґрунтується на наукових працях радянських вчених та науковців сучасної України. Констатовано диспропорцію між реально вчиненими посяганнями на життя та здоров'я людини та офіційною кримінально-правовою статистикою. Це не в останню чергу зумовлено гострою соціально-економічною ситуацією в країні та недовірою громадян до правоохоронних органів, судів та органів влади. У зв'язку з цим застосування заходів кримінальної репресії залишається необхідною умовою захисту здоров'я людини, в тому числі від побоїв і мордувань.

4. Проведений кримінально-правовий аналіз побоїв і мордувань дозволив вести мову про те, що основним безпосереднім об'єктом даного злочину слід розуміти здоров'я людини, а додатковим обов'язковим – її честь та гідність.

Доведено, що у випадку вчинення побоїв або мордувань потерпілому

заподіюється фізична і моральна шкода одночасно через посягання на здоров'я людини та її честь і гідність. Потерпілими від побоїв і мордувань найчастіше стають особи, які до цього були знайомі зі злочинцем.

5. Вивчення об'єктивної сторони побоїв і мордувань дозволило сформулювати визначення таких понять:

удар – різкий (швидкий), короткий за часом, сильний та разючий поштовх або дія, що утворюється в результаті короткочасного зіткнення частин тіла людини або предметів навколишнього світу з тілом іншої людини (фізична, мускульна сила), який викликає у неї фізичний біль та порушення чи пошкодження анатомічної цілісності органів або тканин;

побої – дії, які тривають певний час, можуть бути короткочасні перерви, пов'язані із багаторазовим (два або більше) завданням удару (за відсутності їх систематичності, тобто регулярності або постійності), що не спричинили тілесних ушкоджень, але викликали пошкодження чи порушення анатомічної цілісності органів або тканин;

мордування (мучення) – діяння, які тривають певний час, можуть бути короткочасні перерви, пов'язані із систематичним, регулярним, (не менше трьох) нанесенням ударів, щипанням, шмаганням, впливом термічних факторів, невиконанням покладених обов'язків, та інші аналогічні діяння, що не спричинили тілесних ушкоджень, але викликали пошкодження чи порушення анатомічної цілісності органів або тканин, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо однієї і тієї ж людини, за якої останній заподіюється не лише фізичний біль, а й психічні страждання;

фізичний біль – специфічний психофізіологічний стан людини, який проявляється у неприємному, гнітючому, інколи нестерпному відчутті, що виникає в чутливих нервових закінченнях, закладених в органах і тканинах та пов'язаний із виділенням з уражених клітин ряду хімічних речовин, що подразнюють больові рецептори;

психічне страждання – негативні відчуття (дуже часто пов'язані із негативними емоціями, найчастіше страхом), що виникають внаслідок незаконного та (або) насильницького впливу на особу в її свідомості, здатні викликати психічні розлади або стати причиною психічних захворювань;

особлива жорстокість – виняткова міра прояву безжалісності, нелюдяності, яка значно перевищує будь-які розумні межі способу вчинення злочину та полягає у спричиненні потерпілому надзвичайного фізичного болю та (або) моральних страждань;

систематичне знущання – діяння, які тривають певний час з перервами, пов'язані із регулярним або постійним впливом на тілесну чи психічну недоторканність людини (не менше трьох разів), який здійснюється шляхом посягань на її здоров'я, честь та гідність, і об'єднані спільною злочинною метою.

Доведено, що склад злочину, передбачений ст. 126 КК України, за особливостями законодавчої конструкції є злочином із матеріальним складом. Це пояснюється тим, що ні побої, ні мордування не залишають жодних видимих слідів на потерпілому, проте суттєво негативно впливають на його фізичний та психічний стан. Більш того, психічні страждання можуть спричинити виникнення психічного відхилення або психічної хвороби, яка є ознакою тяжкого тілесного ушкодження.

6. Встановлено особливості кваліфікації побоїв і мордувань і як самостійного злочину, і як тих злочинів, в яких побої і мордування виступають як наслідок або спосіб їх вчинення – найчастіше проблеми кваліфікації виникають із погрозою вбивством (ст. 129 КК України), катуванням (ст. 127 КК України), хуліганством (ст. 296 КК України), а також тими злочинами проти життя та здоров'я людини, в яких побої або мордування виступають способом їх вчинення (ст. 120, 121 КК України та ін.). В основному відмежування слід проводити за наслідками, що настали, рідше за метою, тобто за ознаками об'єктивної та суб'єктивної сторін складу злочину.

7. Автори при вивченні суб'єкта побоїв і мордувань підтримали тих вчених, які вказують на необхідність зниження віку кримінальної відповідальності за мордування. Констатовано, що сучасна правозастосовна практика виходить з тих позицій, що у разі систематичного нанесення побоїв спричиняється шкода здоров'ю певного ступеня, відтак і кваліфікація вчиненого здійснюється за відповідними статтями злочинів проти життя і здоров'я, відповідальність за більшість з яких настає з 14-ти років. Якщо ж таких наслідків немає, то діяння кваліфікують за ч. 2 ст. 126 КК України – мордування, відповідальність за яке настає з 16-ти років, тож фактично певна частина суспільно небезпечної поведінки залишається поза запобіжним впливом кримінального закону.

8. Доводиться, що при вчиненні злочину, передбаченого ст. 126 КК України, особа завжди усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння та практично в усіх випадках передбачає і бажає, щоб потерпілий відчув фізичний біль та (або) моральні страждання, тобто необережна форма вини виключається, а умисел може бути і непрямий.

Вивчення емпіричної бази дозволило отримати такі дані щодо мотивів вчинюваних побоїв і мордувань: 1) особисті неприязні відносини; 2) мотив виховання; 3) хуліганські мотиви; 4) ревності; 5) помста; 6) корисливі мотиви.

Мета злочину: 1) спричинення фізичного болю; 2) примус до дій, що суперечать волі; 3) спричинення моральних страждань; 4) залякування; 5) переривання вагітності; 6) одинична, що не піддається систематизації або виділенню групових ознак (наприклад, примушування дружини приготувати обід; прагнення самоствердитися в очах однолітків тощо).

9. Встановлено, що найпоширенішою формою реалізації кримінальної відповідальності за побої є призначення покарання у вигляді штрафу, рідше – громадських робіт, тобто призначення покарання та реальне його відбування; за мордування – призначення покарання у вигляді або обмеження волі, або позбавлення волі, проте від їх реального відбування засуджених звільняють із випробуванням. За такі злочини суди дуже рідко звільняють від кримінальної відповідальності, що обумовлено об'єктом посягання.

Доведено доцільність збільшення розміру штрафу за вчинення побоїв, а за мордування запропоновано покарання у вигляді арешту, що має змінити ситуацію із «умовним засудженням» за вчинення такого злочину.

10. Аналіз законодавства зарубіжних держав щодо кримінально-правової заборони насильницьких посягань на здоров'я людей засвідчив, що практично всі КК пострадянського простору як кваліфікуючу або особливо кваліфікуючу ознаку передбачають вчинення мордування щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, щодо завідомо неповнолітньої особи або особи, яка перебувала у безпорадному стані. У кримінальному законодавстві інших держав здебільшого відсутня відповідальність за побої та мордування як за самостійний злочин. Мордування розуміється виключно як тортури або катування – або як самостійні злочини, що можуть вчинятися лише спеціальними суб'єктами, або як кваліфіковані чи особливо кваліфіковані способи вчинення насильницьких злочинів.

11. З урахуванням викладеного пропонуються такі зміни та доповнення до ст. 126 КК України:

Стаття 126. Побої і мордування

1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, –

карається **штрафом від ста до п'ятисот** неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Ті самі діяння, що мають характер мордування, **або вчинені групою осіб, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, або неповнолітньої особи, або особи, яка перебувала у безпорадному стані, або особи з особливими потребами, або з мотивів расової, національної, політичної чи релігійної нетерпимості,** –

караються **арештом від трьох до шести місяців, обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.**

12. У монографії містяться й інші висновки, пропозиції, рекомендації щодо удосконалення кримінальної відповідальності за побої і мордування у національному законодавстві та в першу чергу кримінальному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Д. С., Калуп А. В. Кваліфікуючі ознаки складів злочинів: вибрані риторичні питання. Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20-21 травня 2011 р. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 5-9.
2. Архів Крижопільського районного суду Вінницької області / Кримінальна справа № 1-30/2007.
3. Архів Любарського районного суду Житомирської області // Кримінальна справа № 1-24 за 2009 р.
4. Архів Новомиколаївського районного суду Запорізькій області // Кримінальна справа № 231226-П за 2012 р.
5. Архів Новомиколаївського районного суду Запорізькій області // Постанова № /0817/28/11 за 2011 р.
6. Архів Шевченківського районного суду м. Запоріжжя // Кримінальна справа № 1/782 за 2009 р.
7. Багун А. Э. Ответственность за побои и истязание по уголовному кодексу Российской Федерации: дис... канд. юрид. наук. Оренбург, 2007. 216 с.
8. Багун Э. А. Ответственность за побои и истязания по Уголовному кодексу Российской Федерации: автореф. дис... канд. юр. наук. Москва, 2007.
9. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 17 с. – 28 с.
10. Бажанов М.И. Избранные труды. [сост.: В.И.Тютюгин, А.А.Байда, Е.В.Харитоновна, Е.В.Шевченко: отв. ред.. В.Я.Таций]. Х.: Право, 2012. 1244 с.
11. Бандурка О. М. Поняття та зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 2 (13). с. 98-108.
12. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: моногр. Харків: Право. 2009. 576 с.
13. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Перевод, вступительная статья, комментарии и приложение Ю. М. Юмашевой. Москва : Междунар. Отношения. 2000. 240 с.
14. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Л. : ЛГУ. 1986. 176 с.
15. Боброва М. Ю. До дискусії про суб'єктивну сторону складу злочину. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: III Всеукраїнська науково-практична конференція, 23 квітня 2010 року, Запоріжжя: матеріали: у 2 ч. – Запоріжжя: Юридичний ін-т ДДУВС, 2010. – Ч. II. – С. 8-11.
16. Бойко А. И. Преступное бездействие. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 320 с.

17. Бойко А. И. Уголовная политика. учебное пособие. Ростов н/Д: Ростовский государственный экономический университет «РИНХ», 2008. 192 с.
18. Болдарь Г. Є. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних складів злочинів: науково-практичний посібник. Луганськ: ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 152 с.
19. Большая медицинская энциклопедия / Гл. ред. Б. В. Петровский. – Изд. 3-е. : [В 30-ти т. / АМН СССР]. М.: «Советская энциклопедия». Т. 9. ИБН–РОШД–ЙОРДАН. 1978. 483 с. с ил., 7 л. вкл.
20. Большая медицинская энциклопедия. Гл. ред. Б. В. Петровский. Изд. 3-е.: [В 30-ти т. / АМН СССР]. М.: «Советская энциклопедия». Т. 3. БЕКЛЕМИШЕВ-ВАЛИДОЛ. 1976. 584 с. с илл., 8 л. вкл.
21. Большая медицинская энциклопедия: [В 30-ти т. / АМН СССР]. Гл. ред. Б. В. Петровский. 3-е изд. М.: «Советская энциклопедия». Т. 16. МУЗЕИНИЛ. 1978. 512 с. с ил., 10 л. ил.
22. Борзенков Г. Н. Квалификация преступлений против жизни и здоровья: учебно-практическое пособие. М.: ИКД «Зерцало-М»/ 2005. 144 с.
23. Борисов В. И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. Х.: Консум, 1995. 104 с.
24. Булавин Е. Д. Уголовная ответственность за истязание: дис... канд. юрид. наук. Ставрополь, 2008. 181 с.
25. Бурдін В. М. Арешт як вид кримінального покарання. Вісник Хмельницького регіонального інституту управління та права. 2002. № 582. С. 215-219.
26. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): моногр. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 780 с.
27. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 225 с.
28. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти т. Х.: Право, 2017. Т. 2 : Філософія права / редкол. : С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. пра. Наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 1128 с.: іл.
29. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) Голов ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
30. Великий тлумачний словник сучасної української мови «Академік». У вільному Інтернет-доступі. URL: <http://dic.academic.ru/searchall.php>
31. Вениаминов В. Г. Уголовная ответственность за побои и истязание: дис...канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 184 с.
32. Вениаминов В. Г. Уголовная ответственность за побои и истязание: автореф. дис... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 30 с.
33. Вереша Р. В. Уголовное право Украины. Общая часть: уч. пособие. 2-е изд. Киев: Центр учебной литературы. 2012. 320 с.

- 34.Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И. Советская уголовная политика и ее отражение в действующем законодательстве: учебное пособие. М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1979. 130 с.
- 35.Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. Право и политика. 2000. №11. С. 4-15.
- 36.Галюкова М. И. Криминологическая характеристика побоев и истязания в семейно-бытовой сфере. Российский следователь. 2008. Выпуск 14.С. 15-17.
- 37.Гаркуша А. Г. Деякі питання щодо визначення об'єкта побоїв та мордування. Кримінальне право, криминологія та кримінальний процес: історія, тенденції, проблеми: Матеріали VIII міжвузівської студентської наукової конференції (м. Дніпропетровськ, 17 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ : ДВНЗ «Національний Гірничий університет», 2014. С. 180–183.
- 38.Гаркуша А. Г. Досвід українського законодавця періоду незалежності щодо криміналізації побоїв і мордування. Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 19-20 квітня 2012 р.). Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 104–107.
- 39.Гаркуша А. Г. Особливості покарання за побої та мордування. Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 берез. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 138–140.
- 40.Гаркуша А. Г. Досвід країн пострадянського простору у сфері правового регулювання відповідальності за побої і мордування. Центральноросійський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС: збірник наукових праць. Спеціальний випуск. 2011. №1. С. 314-317.
- 41.Гаркуша А. Г. Ретроспективний аналіз відповідальності за побої і мордування. Вісник Львівського університету: Серія юридична. № 56. 2012. С. 366–371.
- 42.Гилинский Я. И. Социальное насилие [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://crimpravo.ru/blog/1447.html#cut>.
- 43.Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1979. 127 с.
- 44.Грищенко О. В. До змісту понять «удар», «побої» та «інші насильницькі дії» у складі злочину, передбаченого ст. 126 КК України. Митна справа № 4 (88). 2013. Частина 2. Книга 1. С. 152–159.
- 45.Грищенко О. В. Кримінально-правова характеристика побоїв і мордування (ст. 126 КК України): дис... канд. юрид. наук. Х., 2014. 191 с.
- 46.Грищук В.К. Философско-правовая парадигма ответственности человека: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління и права, 2015. 640с.

47. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис...канд. юрид. наук. Право. Львів. 2011. 39 с.
48. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и её установление. Воронеж, изд-во Воронежского уни-та. 1974. 241 с.
49. Дагель П. С. Уголовно-правовое значение поведения потерпевшего. Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. Сб. науч. трудов. Иркутск, 1982. С. 6-15.
50. Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1-4. М.: Рус. яз., 1989. Т. 1 : А-З. 1989. 699 с., 1 портр.
51. Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 1-4. М. : Рус. яз., 1989. Т. 2 : И-О. 1989. 779 с., 1 портр.
52. Данилевський А. О., Г. Є. Болдарь. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування віж суміжних злочинів: наук. практ. посібник. Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Дідоренка, 2011. 152 с.
53. Дашиева А. Д. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика истязания и его предупреждение: по материалам Восточно-Сибирского региона: дис. канд. юрид. наук. Иркутск, 2009. 240 с.
54. Денисов С. Ф. Формування злочинної поведінки молоді через засоби масово комунікації : моногр. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 232 с.
55. Дерябин С. Д. Криминологический анализ и проблемы предупреждения побоев и истязаний как преступлений против личности: дис. канд. юрид. нау. Москва, 1999. 164 с.
56. Дурманов Н. Д. Понятие преступления. Изд-во Акад. МВД СССР, 1948. 317 с.
57. Дуюнов В. К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике: монографія. Курск : РОСИ, 2000. 277 с.
58. Емельянов В. П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступлений / Право и політика, 2003. №2. С.67-77.
59. Емельянов В. П. Понятие объекта преступления в уголовно-правовой науке / Право і безпека, 2002. № 4. С.7-11.
60. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. Спб.: Юридический центр Пресс, 2002. 291 с.
61. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8753763>.
62. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18539297>.
63. Емельянов В. П. Визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці: дискусійні питання. Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2009. №2. С. 125-135.

64. Жижилеко А. А. Преступления против личности .М., 1927. 431 с.
65. Жижиленко А.А. Преступления против личности. Москва : Юрайт, 2007. 502 с.
66. Жижиленко А. А. Должностные (служебные) преступления (Глава III Уголовного кодекса. Изд. 3-е, справ. и доп., М. : Право и жизнь, 1927. 100 с.
67. Заблоцький В. Взаємодія держави та місцевого самоврядування України в історичній ретроспективі: моногр. Луганськ: Держ. заклад «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2013. 323 с.
68. Загородников Н. И. Преступления против здоров'я. М. : Изд-во «Юрид. лит-ра», 1969. 165 с.
69. Зелинский А. Ф. Криминальная мотивация хищений и иной корыстной преступной деятельности. К., 1990. 345 с.
70. Зелінський А. Ф., В. М. Куц. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. Вісник Університету внутрішніх справ. Харків, 1997. Випуск 2. С. 148-154.
71. Злобин Г. А. , Н. Ф. Кузнецова Социальна обусловленность уголовного права и научное обеспечение нормотворчества. Советское государство и право. 1976. № 8. С. 76-83.
72. Злобин Г. А. , С. Г. Келина. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний. Проблемы правосудия и уголовного права. М., 1978. С. 102-119.
73. Ирасек А. Хирургия Боли. Прага : Изд-Во Чехословацкой АН И Артия. 1963. 200 С.
74. Кабанов П. Н. Уголовная ответственность за побои и истязание: автореф. дис. канд. юрид. Наук. М., 2006. 25 с.
75. Кабанов П. Н. Уголовная ответственность за побои и истязание: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 172 с.
76. Карний кодекс Республіки Польща. Переклад. Київ: ВАІТЕ, 2015. 172 с.
77. Карпушева І. Ю. Суспільно небезпечна дія у кримінальному праві України: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова / І. Ю. Карпушева. Х.: НікаНова, 2012. 226 с.
78. Киренко С. Кримінально-правова охорона неповнолітніх: новий КК – старі проблеми. Право України. 2003. № 6. С. 38-40.
79. Клещина Е. Н. Криминологическое учение о жертве преступления и его практическая реализация : монография М. : Изд-во «Щит-М», 2010. 350 с.
80. Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві: монографія. Харків : НікаНова, 2011. 336 с.
81. Кондрашенко В. Т. Девиантное поведение у подростков: социально-психологические и психиатрические аспекты . Мн.: Беларусь, 1988. 207 с.
82. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
83. Коржанський М. Й. Об'єкт та предмет та злочину: монографія. Дніпропетровськ : Юр. Акад. МВС; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

84. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. [Видання друге]. К. : Атіка, 2002. 640 с.
85. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Владивосток: Дальневосточный ун-т, 1987. 268 с.
86. Костенко О. М. Роль доктрини в кримінальному праві. Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку. (Вип. 1): матеріали міжвузівської наукової студентської конференції 30 січня – 2 лютого 2000 р. Косів, 2000. С. 26-28.
87. Косяченко М. І. Система покарань за Статутом Великого князівства Литовського 1529 р. Збірник наукових праць «Визначальні тенденції генезису державності і права». Миколаїв, 2007. С. 209-215.
88. Кривоченко Л.М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 120с.
89. Кригер Г. А., Н.Ф. Кузнецова. Проблемы социальной обусловленности уголовного закона. М.: Наука 1977. 152 с.
90. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина : посібник для підготовки до іспитів / за загальною редакцією Клименка В. А. К. : Атіка, 2003. 288 с.
91. Кримінальне право України. Загальна частина / [Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін.]; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. [вид. 3-тє, переробл. та доповн.]. К.: Юридична думка, 2004. 352 с.
92. Кримінальне право України. Загальна частина / [М. І. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій та ін.]. К. : Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.
93. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / [В. М. Трубников, Я. О. Лантінов, О. М. Храмцов та ін.] за заг. ред. д.ю.н., проф. В. М. Трубникова. Х. : вид-во ХНУ, 2012. 344 с.
94. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., перероб. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
95. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Відп. редактор заслужений діяч науки і техніки України, доктор юрид. наук, професор Є. Л. Стрельцов. Х. : Одіссей, 2009. 328 с.
96. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини : Навч. посібник. В. О. Кузнецов, М. П. Стрельбицький, В. К. Гіжевський. К. : Істина, 2005. 380 с.
97. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посібник. авт-упоряд. П. В. Хряпінський. Суми : Університетська книга, 2009. 687 с.
98. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

99. Кримінальний кодекс України: затверджений Законом від 28 грудня 1960 р. Вісник Верховного Суду УРСР. 1961. № 2. Ст. 34.
100. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року №2341-IV // Вісник Верховної Ради України. 2001. №25-26. Із наступними змінами і доповненнями.
101. Кримінальний кодекс Української РСР. Офіційний текст із змінами на 1 вересня 1958 р. та з додатками постатейно-систематизованих матеріалів. Держвидавництво політичної літератури УРСР. Київ. 1958 р. 164 с.
102. Кримінальний кодекс. В редакції 8 червня 1927 р. Юридичне Видавництво Наркомюсту У.Р.С.Р. Харків, 1927. 149 с.
103. Кримінальний процесуальний кодекс України: кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10. № 11-12, № 13. Ст. 88.
104. Кримінально-процесуальний кодекс України. Затверджений законом України від 28.12.1960 р. Вісник Верховного Суду УРСР. 1961. №2. Із наступними змінами і доповненнями. Втратив чинність.
105. Курс уголовного права. Том 3. Особенная часть. Под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. 468 с.
106. Куц В. М., Я. О. Триньова. Щодо перспективи запровадження в Україні кримінальної відповідальності юридичних осіб. Вісник Кримінологічної асоціації України: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, 20 травня 2012 року «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції». МВС України ; ХНУВС ; Кримінологічна асоціація України. том 1. Х. : Золота Миля ; ХНУВС, 2012. С. 34-37.
107. Ландіна А. В. Проблема визначення об'єкта злочину в кримінальному праві. Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19-20 квітня 2012 року. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 276-280.
108. Лахова О.В. Кримінальна відповідальність за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань: дис. ... канд. юрид. нау. Д., 2017. 218 с.
109. Лень В.В. Державні ордени, медалі СРСР та України: історико-правове дослідження. монографія. 2-ге вид. випр. і доп. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2016. 400с.
110. Лень В. В. Науково-практичний коментар статей IV, XIV Розділів Загальної частини Кримінального кодексу України. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. 43 с.
111. Лень В.В. Окремі способи розбещення неповнолітніх: питання диференціації, кваліфікації та покарання. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Науковий збірник Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. 2017. №2. Т.1. С.102-105.

112. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві. монографія / передмова д.ю.н., проф. Ю. М. Антоняна / В. В. Лень. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
113. Лень В. В. , Книга М. М. Примусові заходи медичного характеру: цілі і підстави застосування: моногр. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. 92 с.
114. Лень В. В., Шаблистий В. В. Психічна травма як обставина, що свідчить про реальність погрози вбивством. Центральнотраїнський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. Кіровоград : КірюОІ ХНУВС, 2011. № 1. С. 131-135.
115. Лень В. В. Психічна хвороба: дискусійні питання щодо диференціації тяжкості ушкодження. Вісник прокуратури. 2010. № 8. С. 102-105.
116. Литвинов О. М. Кримінальний капкан для України: чи є вихід? Дізнання та досудове слідство в органах внутрішніх справ: сучасний стан та шляхи удосконалення: матеріали наук.-практ. конференції, 22 жовтня 2010 р., Харків / М-во внутр. справ України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – [2-ге видання]. Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. С. 34-38.
117. Литвинов О. М., Назимко Є. С. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх: науковий нарис, за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова; ДЮОІ МВС України, Кримінологічна асоціація України. К. : ВД «Дакор», 2015. 76 с.
118. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності / О. М. Литвинов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 377-387 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_22.pdf.
119. Лопашенко Н. А. Основы уголовного-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр «Пресс», 2004. 339 с.
120. Макаренко О. В. Поняття та склад злочину за джерелами права Гетьманщини. Право і суспільство: наук. журнал. 2011. № 3. С. 43–46.
121. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. СПб.: Изд-во «Юридический центр «Пресс», 2000. 315 с.
122. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: моногр. К.: Видавництво «Атіка», 2003. 224 с.
123. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58317606>.
124. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/5560708>.
125. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/543028>.
126. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/5560708>.
127. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2461695>.

128. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3492689>.
129. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63209675>.
130. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29089251>.
131. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40988094>.
132. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вузів і фак-в. К.: А.С.К., 2001. 352 с. (Економіка. Фінанси. Право.).
133. Медична енциклопедія: [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.vseslova.ru/index.php?dictionary=medicine&word=bol>.
134. Минин Р. В. Институт уголовной ответственности юридических лиц в России: проблемы обусловленности и регламентации: автореф. дис... канд. юрид. наук. Тюмень. 2007. 20 с.
135. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 17 с.
136. Мороз В. Ф. Деліквентність дітей до чотирнадцятирічного віку: (кримінологічні проблеми): автореф. дис... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 19 с.
137. Музика А. А., Є. В. Лащук. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: моногр. К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 192 с.
138. Навроцький В. О. Насильство з кримінальним правом України. Збірник наукових праць Львів. держ. ун-ту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. Серія: Юридичні науки. Львів: ЛДУНТ ім. Чорновола, 2007. С. 149-146.
139. Навроцький В. О., Л. І. Тіцька. Співвідношення понять «жорстокість», «особлива жорстокість», «катування», «мордування», «мучення». Актуальні питання реформування правової системи України: Зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 29-30 травня 2009 р. / Уклад. Т. Д. Климчук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. С. 608-611.
140. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, С. Д. Шапченко та ін. за заг. ред. С. С. Яценка. [4-те вид., перероб. та доп.]. К.: А.С.К., 2005. 848 с. (Нормативні матеріали та документи).
141. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / В. К. Гришук, О. О. Дудоров, А. М. Ришелюк та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [6-те видання, переробл. і доповн.]. К. : Юридична думка, 2009. 1236 с.
142. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.

143. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М., 1960. 226 с.
144. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты: моногр. М.: Норма, 2001. 208 с.
145. Общая теория права: Курс лекций. В. К. Бабаев, В. М. Баранов, П. П. Баранов и др.; Под общ. ред. В. К. Бабаева. Нижний Новгород: Нижегородская высшая школа МВД РФ, 1993. 544 с.
146. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / [П. С. Дагель, Г. А. Злобин, С. Г. Келина и др.]; отв. ред. : В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. М.: Наука, 1982. 303 с.
147. Основные задачи советской уголовной политики / под ред. Е. Г. Ширвиндта. М.: Госиздат, 1929. 155 с.
148. Павлов В. Г. Субъект преступления. СПб. Юрид. центр Пресс, 2001. 318 с.
149. Панов М. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков: Вища школа: Изд-во при Харьковском ун-те, 1982. 161 с.
150. Панов М. І., Н. О. Гуторова. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. Проблеми боротьби зі злочинністю. 2009/100. С. 291-304.
151. Панов М. І. Підстава кримінальної відповідальності: поняття та значення в удосконаленні КК України. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовтня 2011 р. редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2011. С. 67-73.
152. Панов Н. И. Квалификация преступлений, совершённых путём обмана [учебное пособие]. Харьков: Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1980. 88 с.
153. Пашенко О. О. Історичні традиції в системі обставин соціальної обумовленості кримінально-правових норм. Вісник Асоціації кримінального права України. 2016. № 2 (7). С. 45-54 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/04_Pashchenko.pdf.
154. Педан В. І., В. К. Антошкіна. Кримінальне право України. Модуль І-ІІ : навч. посіб. Донецьк: ЮгоВосток, 2011. 280 с.
155. Пенитенциарный кодекс Республики Эстония [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1_01.05.2015.pdf.
156. Пестерева Ю. С., А. Н. Симиненко. Истязание: уголовно-правовые и криминологические аспекты: моногр. М.: Юрлитинформ, 2011. 192 с.
157. Пестерева Ю. С. Уголовно-правовая характеристика истязания: дис... канд. юрид. наук. Тюмень, 2008. 200 с.

158. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. М. : Госюриздат, 1961. 666 с.
159. О практике рассмотрения судами жалоб и дел о преступлениях, предусмотренных ст. 112, ч. 1 ст. 130 и ст. 131 УК РСФСР. Постановление Пленума Верховного Суда РСФСР от 25 сентября 1979 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.supscourt.ru/print_page.php?id=794.
160. Правила судебно-медицинской экспертизы тяжести вреда здоровью [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://zakon.kuban.ru/med/med2.htm>.
161. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. Юридичний вісник України. 1995. № 18. С. 5-9.
162. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого в кримінальному праві України: автореф. дис.... Київ, 2006. 20 с.
163. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 21.12.2004 р. // Відомості Верховної ради України. 2005. № 6. Ст. 34.
164. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013 р. № 314-VII // Офіційний вісник України від 02.07.2013. 2013 р. № 47. С. 9. Ст. 1686.
165. Про внесення змін до КК України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості : Закон України від 05.11.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=nn>.
166. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків: проект Закону України [Електронний ресурс] Режим доступу // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42733.
167. Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 21.04.2015 № 223/2015 // Офіційний вісник Президента України від 06.05.2015 2015 р. № 11. Стор. 9. Ст. 749.
168. Проект КК України 1994 року, підготовлений комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю // Іменем закону. №43 (4814) від 28.10.94.
169. Проект КК України 1994 року, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України // Іменем закону. – №50 (4821) від 16.12.94.
170. Проект КК України 1997 року, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. К., 1997. 218 с.
171. Проект КК України від 12.05.1998 року, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/.

172. Расторопов С. В. Уголовное законодательство об ответственности за причинение вреда здоровью человека. Сравнительный анализ Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. и Уголовного уложения 1903 г. Закон и право. 2004. Выпуск 8. С. 68-72.
173. Рогов В. И. История уголовного права, террора и репрессий в русском государстве XV-XVII в.в. / В. И. Рогов. М.: Юрист, 1995. 288 с.
174. Ромовська З. В. Проект Кримінального кодексу України очима цивіліста. Вісник Верховного Суду України. 1999. № 6. С. 54.
175. Российское уголовное право: В 2-х т. Т. 2. Особенная часть. Под ред. проф. А. И. Рарога. М.: Профобразование, 2001. 872 с.
176. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: моногр. К.: Атіка, 2002. 144 с.
177. Самощенко И. В. Понятие и признаки угрозы в уголовном праве: моногр. Харьков: Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н.М., 2005. 120 с.
178. Санджиев Ю. Л. Побои и истязания в системе преступлений против здоровья: криминологическая характеристика и предупреждение: дис..... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2008. 195 с.
179. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: моногр. (за заг. ред. проф. В. П. Ємельянова). Харків: Вид-во НУВС, 2003. 145 с.
180. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві. За наук. ред. д.ю.н., проф. акад. АПрНУ В. І. Борисова. Х. : Право, 2006. 208 с.
181. Словник термінів по психологічному консультуванню [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vocabulary.ru/dictionary/872/word/neprijaznenye-otnoshenija-mezhdu-lyudmi>.
182. Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет : А. М. Прохоров (предисл.). М.: «Совет. энц.», 1981. 1600 с.
183. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том I. Статути Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с. 2 арк. кольор. іл. Давньоруськ., укр. та лат. мовами.
184. Строган А. Категорії віку кримінальної відповідальності. Юридичний вісник України. 2008. Випуск 4. С. 7-12.
185. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Х.: Выща шк. Изд-во при ХГУ, 1988. 198 с.
186. Таций В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: моногр. Х. : Право, 2016. 256 с.
187. Телесніцький Г. Н. Генезис кримінальної відповідальності за катування. Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19-20 квітня 2012 року. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 492-495.
188. Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис ... канд. юрид. наук: Київ, 2013. 20 с.

189. Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2013. 200 с.
190. Телесніцький Г. Н. Кримінально-правова характеристика катування за законодавством України та інших країн. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2012. № 1 (3). С. 166-175.
191. Телесніцький Г. Н. Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за катування. Юридичний вісник. 2012. № 2 (23). С. 122-127.
192. Тимошенко Н. О. Загальнотеоретичні аспекти проблеми поняття об'єкта злочину та його структури. Право і суспільство: наук. журнал. № 4. 2011. С. 113-117.
193. Трайнин А. Н. Избранные труды / Составление, вступительная статья д-ра юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2004. 898 с.
194. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М.: Госюриздат, 1957. 364 с.
195. Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. М.: Госюриздат, 1951. 387 с.
196. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления. Право і безпека. 2002. №1. С.81-88.
197. Трубников В. М. Поняття об'єкта злочину з нових позицій. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Серія «Право». 2009. № 6. С. 14-18.
198. Уварова Н. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, релігійної чи національної нетерпимості: автореф. дис... канд. юрид. наук: Дніпропетровськ, 2012. 20 с.
199. Уголовное право России: учебник для вузов. В 2 т. Т. 2. Особенная часть / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Н. Игнатова и д-ра юрид. наук, проф. Ю. А. Красикова. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2000. 816 с.
200. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / Под редакцией заслуженного деятеля науки и техники Украины, доктора юридических наук, профессора Е. Л. Стрельцова. Х.: ООО «Одиссей», 2002. 672 с.
201. Уголовное право Украины. Общая часть : Учебник для студентов юрид. вузов и фак. / М. И. Бажанов, Ю В. Баулин, В. И. Борисов и др.; Под ред. профессоров М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Гация. – 2-е изд., перераб. и доп. Харьков: Право, 1999. 400 с.
202. Уголовный кодекс Австралии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://crimpravo.ru/codecs/avstral/2.doc>
203. Уголовный кодекс Австрии / пер. с нем. и предисл. к.ю.н. А. В. Серебренниковой. М. : Зерцало. 2001. 144 с.
204. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Под ред. И. М. Рагимова. – СПб. : «Юридический центр Пресс», 2001. – 325 с.

205. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин. СПб. : Юридический центр Пресс, 2000. 253 с.
206. Уголовный кодекс Грузии. Науч. ред. З. К. Бигвава, вступ статья В. И. Михайлова, обзор. статья О. Гамкрелидзе. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 409 с.
207. Уголовный кодекс Израиля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://crimpravo.ru/codecs/izr/2.pdf>.
208. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики. науч. ред. и предисл. д.ю.н., проф. А. И. Коробеева ; пер. с кит. Д. В. Вичикова. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 303 с.
209. Уголовный кодекс Королевства Дания / науч. ред. и предисл. С. С. Беляева, к.ю.н. (МГУ им. М. В. Ломоносова) ; пер. с датского и английского к.ю.н. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 230 с.
210. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. Бишкек : «Раритет Инфо», 1998. 184 с.
211. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Под ред. А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 313 с.
212. Уголовный кодекс Литовской Республики / Под ред. В. Павилониса. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 304 с.
213. Уголовный кодекс Республика Польша [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://crimpravo.ru/codecs/poland/2.doc>.
214. Уголовный кодекс Республики Армения: [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://crimpravo.ru/codecs/arm/2.rtf>.
215. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Принят Палатой представителей 2 июня 1999 года. Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года / Предисловие проф. Б. В. Волженкина, обзорная статья А. В. Баркова. СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 474 с.
216. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. к.ю.н., проф. А. И. Лукашкова ; пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова ; вступ. стат. Й. И. Айдарова. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 298 с.
217. Уголовный кодекс Республики Казахстан (по состоянию на 1 января 2000 г.). Алматы : Юрист, 2000. 141 с.
218. Уголовный кодекс Республики Молдова: Мониторул Официал ал Р. Молдова № 72-74/195 от 14.04.2009, Мониторул Официал ал Р. Молдова ; 128-129/1012 от 13.09.2002 : К. : «Lavilat-Info» SRL, 2009. 144 с.
219. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г.). СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 338 с.
220. Уголовный кодекс Российской Федерации // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

221. Уголовный кодекс Таджикистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://crimpravo.ru/codecs/tad/2.rtf>.
222. Уголовный кодекс Туркменистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://crimpravo.ru/codecs/turk/2.rtf>.
223. Уголовный кодекс Украины. Комментарий: под редакцией Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. 960 с.
224. Уголовный кодекс УССР с изменениями и дополнениями по 1-ое ноября 1924 г. и с алфавитным указателем. Юридическое издательство Наркомюста У.С.С.Р. Харьков, 1924. 73 с.
225. Уголовный кодекс УССР. 4-е официальное издание. В редакции 1927 г. Юридическое издательство Наркомюста У.С.С.Р. Харьков, 1928. 120 с.
226. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / [науч. ред. и вступ. статья д.ю.н., проф. Д. А. Шестакова ; предисл. доктора права Г. Г. Йешека ; пер. с нем. Н. С. Рачковой]. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 524 с.
227. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крыловой. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 650 с.
228. Уголовный кодекс Швейцарии / перевод с немецкого; науч. ред. Серебрянникова А. В. (пер., предисл.). СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 350 с.
229. Уголовный кодекс Швеции / пер. с англ. С. С. Беляева и А. С. Михлина. М., 2000. 167 с.
230. Уголовный кодекс Эстонии [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://crimpravo.ru/codecs/est/2.rtf>.
231. Уголовный кодекс Японии / [науч. ред. и предисл. д.ю.н., проф. А. И. Коробеева ; пер. с япон. В. Н. Еремина]. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 225 с.
232. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ. – Санктпетербургъ : Въ типографіи Второго Отделения Собственной Его Императарского Величества Канцеляріи. 1845. 922 с.
233. Федотова Г. В. Теоретичні та прикладні засади упровадження інституту кримінального проступку в кримінальне право України : автореф. дис ... докт. юрид. наук. Київ, 2017. 40 с.
234. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. Право України. 1999. № 6 С. 75-78.
235. Филимонов В. Д. Криминологические основы уголовного права. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1981. 212 с.
236. Филиппов А. В, Н. Н. Романова, Т. В. Летягова. Тысяча состояний души. Краткий психолого-филологический словарь. – Флинта, 2011. 549 с. .
237. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис... докт. юрид. наук. Київ, 2005. 36 с.
238. Хавронюк М. І. Кримінально-правова система в Україні у взаємодії із зарубіжними кримінально-правовими системами (частина I). Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 1(4). С. 18-70

- [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_2.pdf.
239. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Істина, 2004. 504 с.
  240. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства (теорія та практика): автореф. дис... докт. юрид. наук. Харків; Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2015. 36 с.
  241. Чезаре Беккариа. О преступлениях и наказаниях / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krotov.info/lib_sec/02_b/bek/karia2.html.
  242. Чернова Н. В. Систематичність у складі використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 427-432.
  243. Чистяков О. И. Отечественное законодательство XI-XX веков / О. И. Чистяков. Ч. 1. М.: Юрист, 1999. 648 с.
  244. Шаблистий В. В. Історико-правові аспекти виникнення та встановлення кримінальної відповідальності за погрозу вбивством. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. 2008. №3. С. 239-246.
  245. Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством: дис... к-та юрид. наук: Дніпропетровськ, 2010. 261 с.
  246. Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством: автореф. дис... канд. юрид. наук: Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
  247. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: автореф. дис... докт. юрид. наук : В. В. Шаблистий. Харків; Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 39 с.
  248. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: дис... докт. юрид. наук. Х., 2016. 470 с.
  249. Шаблистий В. В. Законодавча діяльність щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за погрозу вбивством. Актуальні проблеми протидії злочинності в Україні: Матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2008 року). Дніпропетровськ: ДДУВС, 2008. С. 80-82.
  250. Шаблистий В. В. Зниження віку кримінальної відповідальності як засіб запобігання погрозам вбивством. Вісник Львівського університету. Сер. юридична. 2010. Вип. 50. С. 312-317.
  251. Шаблистий В. В., С. М. Алфьоров, Кримінальна відповідальність за погрози застосуванням фізичного насильства. моногр. Запоріжжя: ФОП Зеленкевич Л.П., 2011. 212 с.
  252. Шаблистий В. В. Місце мети в ознаках, що характеризують зміст суб'єктивної сторони складу погрози вбивством. Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30 жовт. 2009 р.): у 2 ч. Запоріжжя: Юридичний інститут ДДУВС, 2009. Ч. II. С. 258–260.

253. Шаблистий В. В. Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 934. Серія «Право». Вип. 8. 2010. С. 122-126.
254. Шаблистий В. В. Суспільна небезпека (небезпечність) в кримінальному праві України в епоху постмодерну. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 3 (11). С. 110–124.
255. Шагвалиев Р. М. Ответственность за побои и истязание по уголовному праву России и зарубежных стран: автореф. дис... канд. юрид. наук: М., 2011. 27 с.
256. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве. Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. СПб. 298 с.
257. Шарапов Р. Д. Насилие в уголовном праве (понятие, квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового предупреждения): автореф. дис... докт. юр. наук: Екатеринбург, 2006. 36 с.
258. Шевченко О. О. Історія держави та права України: хрестоматія. К.: Вентурі, 1996. 224 с.
259. Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних: моногр. К. : «Наукова думка», 1976. 189 с.
260. Школа С. М. Кримінальна відповідальність: загальна характеристика та форми реалізації. Право і суспільство : наук. журн. 2012. № 6. С. 149-153.
261. Шнайдер Л. Г. Преступления по мотиву национальной, расовой, религиозной ненависти или вражды либо кровной мести в уголовном праве Российской Федерации: автореф. дис... к-та юрид. наук: М. 2006. 24 с.
262. Эстрин А. Я. Развитие советской уголовной политики. Основы и задачи советской уголовной политики. Л., 1929. 184 с.
263. Яцеленко Б. В. Объективная сторона преступления (факультативные признаки) учеб. пособие. М. : МВШМ МВД России, 1995. 32 с.

Лень Валентин Валентинович – український вчений-правознавець, професор кафедри кримінального права та кримінології Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», полковник міліції у відставці, ветеран ОВС, член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права», Кримінологічної асоціації України.

Автор (співавтор) понад 160 наукових, науково-практичних, навчальних, навчально-методичних та методичних праць, зокрема 8 монографій, 32 наукових праці опубліковано у закордонних виданнях, а саме: Білорусь, Болгарія, Великобританія, Казахстан, Молдова, ОАЕ, Росія, Румунія, Польща, Чехія.

Гаркуша Аліна Григорівна – старший викладач кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, майор поліції.

У 2001 році закінчила Херсонський факультет Запорізького юридичного інституту МВС України. З 2001 по 2008 рік працювала слідчим СВ Верхньорогачицького РВ УМВС України в Херсонській області та слідчим СВ Шевченківського РВ УМВС України в Запорізькій області. З травня 2009 по листопад 2010 рік працювала на посаді старшого інспектора відділу кадрового забезпечення ЗЮІ ДДУВС.

З вересня 2011 року призначена на посаду викладача кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. В 2013 році призначена старшим викладачем кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ де і працює по теперішній час. 7 липня 2017 року захистила дисертацію за темою «Кримінальна відповідальність за побої і мордування» на здобуття наукового ступеня кандидат юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально – виконавче право. Автор понад 50 наукових, науково-практичних праць, зокрема 4 опубліковано у закордонних виданнях.